

SZILÁDY ÁRON.

(Második közl.)

Nem csoda, ha a mondanivalók nagy tömegében itt-ott megcsúszik az író tolla. A Döbrentei-kódex himnuszairól helyesen állapítja meg, hogy fordítójuk «rímekkel még nem törődött, de folyvást szem előtt tartotta a iambicus dimetert», azonban ezt a «szem előtt tartást» csupán abban látja, hogy a verssorok nagyrésze nyolc szótagos; a versek lejtését Toldyval inkább trochaicusnak érzi, mint jambusinak; hibáztatja, hogy «a nemzeti rhythmus által már akkor is bizonyosan követelt» 4 || 4-sormetszet ritka bennök és egyáltalán nem számol a dimeter iambicus penthemimeresével.

Ugyanott fölvet egy másik gondolatot. «Verses maradványainknak legalább is kilenc tizede öröklődött reánk nyolc syllabás négysorú versekben», tehát kétségtelennek látszik, hogy «ős nemzeti versalak az, mely ma is veleszületik minden magyarral.» A dolog azonban, írja, aligha így áll. A nyolcszótagú jambikus sort Ambrosius tette népszerűvé azzal, hogy négysorú strófákra szaggatva írta rá hymnusait. A formát ezek a hymnuszok terjesztették aztán el mindenfelé, valószínűleg nálunk is.

Érthető, hogy a jegyzetek közt nagy szerep jut a verses *Katalin-legendának*. A Pelbárt szerzőségének vitatása nyomtatásban itt kerül először a közönség elé. De talán még jellemzőbbek Szilády gondolkodására azok a megjegyzések, amelyek a Mátyás-korabeli magyar irodalomról szólanak. Közismert dolog, hogy a *Salve mundi salutare*-átdolgozást Toldy a benne előforduló régiességekre támaszkodva Nagy Lajos és Zsigmond korába helyezte. Szilády jól mutat rá, hogy a szép versezet archaizmusai miatt is bátran készülhetett később. Ő Mátyás idejére gondol:

«A XV. század második felében a magyar versszerzés mind kül-, mind belalaki tekintetben oly fejlettségi fokot mutat, mely . . . teljes és bevégezett virágzás korának nevezhető. Ebben a korban, Mátyás királysága idejében kell keresnünk a Katalin-legenda szereztetésének idejét; a Sz. László hymnusa

szintén ekkori dolgozatnak bizonyul, sőt Apáti Ferencz feddő énekének a hangja s célzásai is inkább Mátyás alatti, mint későbbi viszonyokra illenek... Bármely hézagossá legyen is az ezen korból fennmaradt költői művek sora, mégis némi teljességet lehet rajta észrevennünk. Mintegy bevezetésül zendül meg a királyválasztási gyermekdalt jellemző vallásosan naiv hang, mely a László-hymnusban az ősi dicsőség és győzelmek szakadatlan sorának emlegetése közben erősödik s lelkesít a Mátyás alatt véget érni nem akaró hadjáratokra. Majd ezeket s Mátyás győzelmeit énekli. E győzelem-dicsőítő hang színezete is komolyan vallásos, iránya a legtisztább erkölcsi mozzanatokra tünteti elé; majd Sz. Bernát hymnusában mindentől, mi eddig a földhöz is kötő, teljesen megválakozva, merész, biztos szárnyalással emelkedik és lebeg azon pont felett, a hol Sz. László királynak magas kőszálra föltett sajnó aranyképe s Mátyásnak minden élőnél magasb, parancsoló alakja közt, nagyszabású trilogikus szerkezetével foglal helyet a Katalin-legenda.»

Figyelmet érdemel, hogy ezek a gondolatok egy másik dolgozathoz kerültek a költők tárába. Az illető tanulmányt — címe *«Költészetünk I. Mátyás király idejében»* — Szilády félévvel a középkori verses maradványok megjelenése előtt, 1877. május 27-én olvasta fel az Akadémiában, de csak hét év múlva, az Évkönyvek XIV. kötetében bocsátották közkézre. Kétségtelenül érdekes összefoglaló kísérlet volt, bár az adatgyűjtő műzsa szemmelláthatólag idegenül mozgott a neki szokatlan terrenumon és kevés örömet szerzett a kritikának. Szerencsére hamarosan feledésbe merítette a középkori költők gyűjteménye és egy másik könyv, amelynek kiadását eredetileg ugyancsak Toldy Ferencztől várták: *Gyarmathi Balassa Bálint költeményei*.

*

Balassáról már addig is tudott egyet-mást az irodalom. Versei közül ismerték pár vitézi énekét és az isteneseiket, életéről közkezen forgott jó néhány adat, 1874-ben fölfedezték költeményeinek egy kéziratos gyűjteményét a Radvánszky-kódexben és benne szerelmes verseit. A következő év elején Thaly Kálmán ismertetést írt róluk a Századokba, de maga az egész sorozat csak 1879-ben, Szilády kiadásában válik közkinccsé, s ugyanitt jelenik meg a költőnek első, terjedelmesebb életrajza.

A biográfiához, természetesen, új adatok kellettek. Oklevél kevés állott rendelkezésre: a Sennyey-levéltár tizenhárom másolata, az Országos Levéltár anyagából még ennyi sem, a nagyszombati levéltárból egy darab. A régi írók közül Bornemisza, Salánki György, Istvánffy, Rimay János, a levelezők közül Thurzó György szolgált egyet-mást. Az újabbak sorából: Szalay László és Nagy Iván: mindössze is elég kevés, hogy teljes életrajzot lehessen formálni belőle. Valóban, a Szilády-féle Balassa-biográfiában még mindig nagy hézagok

tátongnak. A költő gyermekkoráról Szilády sem tud semmi bizonyosat, fiatal éveiről is csak annyit, hogy a *Füves kertecske* fordítását hozzáfűzi a század hetvenes éveinek elején nagy szorongások közt élt Balassa-család sorsához és Bornemiszához. A Balassa Bálint 1575 előtti egri vitézkedése nála sem egyéb föltevésnél. Nem tudjuk meg, miért keveredik a fiatal dalia a Békes-kalandba, hol és mivel tölti napjait a fogságból való visszatérése után 1579 től 1584-ig, sem azt, mi viszi Dobó Krisztinával való házasságára. Az életrajz bőven tájékoztat pöreiről, megemlíti azt is, hogy Krisztina elhagyta; de aztán újra beköszönt az adatokban való fogyatkozás: csak azt lehet tudni, hogy a hős 1588-ban «jó hamar lovakért» Erdélyben jár, a következő év májusában Nagyszombatban eladja ott levő házát, augusztusban már valahol «havasok aljában él...», végre szeptember 10—17-ike között kibujdosik Lengyelországba. S ezzel az adatok megint elhallgatnak halála évéig, 1594-ig.

Szerencsére Szilády kezében egyéb forrás is van, mint a nyomtatott könyvek és levéltárak adatai: a Radvánszky-kódex. A Balassa-kiadás 53 lapos bevezetésébe foglalt életrajznak ép az a fő érdeme, hogy fölhasználja ezt a becses anyagot és alkalomadtán lelki mozzanatokot szövöget belőle a rideg külső adatok közé; megszólaltatja a hős költészetét, vagy legalább is utal egyes verseinek tartalmára s ezzel be-bevilágít lelki-ségébe. Kiváltképen a költeményekre támaszkodnak azok a részletek, amelyek Balassa szerelmeivel, csélcapságával, Losonczy Annához való viszonyával, peres- és bujdosó éveinek hangulataival foglalkoznak. A biográfus sok tapintattal és lelkeseménnyel használta fel a rendelkezésére álló adatokat, és a Balassa-életrajz jóval több összeaggatott rideg adatok sorozatánál: jórészen meleg és megható képe egy szenvedélyes, féktelen, gyötrődő és süllyedő, de végre is fölemelkedő és megengesztelődő lélek vergődéseinek. Együttal olyan jellemkép, amelynek egyes, apróbb részletei azóta módosultak, de fővonalai mindeddig maradandóknak bizonyultak.

A kötetnek egyébíránt a költő művészetéről is vannak új mondanivalói. A Julia-dalokról azt állítja, hogy ezek «mutatják legjobban, mily heves, mily forró volt a költő lázas lelke szenvedélye,» de ugyanakkor költői tehetségének a mértékét is bennük látja: «Az a melegség, mely a legkülönbözőbb elemekből így tudta a cyclust egybeolvasztani, mindenesetre a legfelsőbb fokát érte el a költői alkotóképességnek. Alig találunk benne eredeti darabot, s mégis a latin, német, török egyvelegnek — mondhatni — minden egyes darabja az eredetinek közvetlen hatását gyakorolta eddig, s talán fogja ezután is, midőn a — sokszor nem sokat mondó — eredetiek nagyrésztét megismerjük.» A főforrásra, Angerianus verseire, maga Balassa irányította rá figyelmét. Utóbb a saját kutatásai kideri-

tették, hogy a huszonöt Julia-darab közül tizenkettő egészben vagy részben Angerianus után készült, kettő a címében vagy végső versszakában török fordításnak vallja magát, viszont egy a Radvánszky-kódex szerint német eredetű. Ugyancsak kiderül, hogy a Coelia-dalok közül egy részben Angerianus, a többiek sorából pedig négy egészben vagy részben Marullus verseiből van formálva. Balassa, mondja Szilády, már «ifjú vitézkori napjaiban», «jó lova mellett fűvön heverészve is elővette», később pedig «még inkább olvasta s fordította ezen akkoriban igen kedvelt s a kor izléséhez képest nem is ügyetlen verseket. Szíve melegével olvasztotta le róluk az iskolás kérget, a bennök szunnyadó gondolatoknak szerelmével növesztett szárnyakat s örökké tartó kapoccsal fűzte össze költői irodalmunkat az akkori műveltség irodalmával.» Költői tehetsége tanultsággal és izléssel párosult, de dalaiban «a népköltés hagyományos hangja», a «népdalok, virágénekek nyelve» szól és sok az olyan gondolat, szólás, kép és hasonlat, melyet a népköltészetben meg lehet találni. A legkiválóbb érdeme mégis, hogy az üldözött szerelmi lírának utat tört az irodalomban...

Ezek az új-ágok ma már mint közhelyek élnek az emberek tudatában. De akadt rajtok kívül még sok egyéb novum, amelyért a monográfia bevezetését és jegyzeteit érdemes volt forgatni: az istenes versek kiadásairól szóló beszámolás, a jegyzetek becses verstörténeti észrevételei, egyes költemények vagy költeménycsoportok biográfiai vonatkozásai, latin és török forrás-szövegek, régi magyar költőkből és kiváltképen a népköltészetből merített párhuzamos helyek és elemek, érdekes szómagyarázatok s végre az Euryalusról és Lucretiáról szóló história magyar versbefoglalójának a problémája. Érthető, hogy a kötetet tudósvilág és közönség egyaránt lelkesedéssel fogadta.

«Különvélemény» egyelőre mindössze a költő és Losonczy Anna viszonyára nézve merült fel vele szemben. Károlyi Árpád a Századok 1882-iki folyamában 1589-ből közreadta Balassának egy folyamodványát, amelyben a költő Balassa András ama vádja ellen védekezik, hogy újbári és egri szolgálata infámiával végződött. Ugyanis, ha itt-ott összekocant is társaival, az ügyet mindig kiegyenlítették, becsstelenségről sohasem volt szó. Nem volt ludas a Ferdinandus-féle dologban sem. Mert igaz, hogy Ferdinandus elkergette a feleségét, de aztán megint visszavette. Ez is mutatja, hogy őt alaptalanul gyanúsították.

Károlyi azt hiszi, hogy a Ferdinandus-ügyben mégis volt valami. Szerinte ez a Ferdinandus Nogarelli Ferdinánd, akit 1578 elején neveztek ki szatmári főkapitánnyá. Felesége, Harrach Anna pedig tizenhat éves gyönyörű asszonyka volt és Szatmárra költözésükkor találkozhatott Balassával. Nem csoda, ha öreg férje mellett belészeretett a daliás, szép, előkelő

származású Balassa Bálintba, aki viszont már 1578-ban írt «Lelkemet szállotta meg nagy keserűség» kezdetű énekében elbúcsúzik Losonczy Annától s ettől kezdve Károlyi szerint Harrach Annát ünnepli verseiben.

Szilády, természetesen, nem hagyta szó nélkül a merész föltevést. Még abban az évben, ugyancsak a Századokban felel a feltevésre. Azzal védekezik, hogy Károlyi félreértette a «Lelkemet» kezdetű éneket. A szóban forgó költemény nem búcsúzás, nem is 1578-ból, hanem Losonczy Anna házassága idejéből való. Hangsúlyozza, hogy a költő 1578-ban nem szakadt el Losonczy Annától, ellenkezőleg, még 1582-ben is kölcsönöz tőle tizennégy száz forintot sat. Egyébiránt nem erőlteti a dolgot, a döntést a jövőtől, később felfedezendő adatoktól várja. Közben maga is kutatott, észrevételét is Balassának egy magyar folyamodványával zárja be s utóbb is közöl még egy-két Balassa-adalékot az IK-ben. Várakozásában nem csalódott, az idő neki adott igazat. Az utólag előkerült dokumentumokból kiderült, hogy Ferdinandus úr, akiről az 1589-iki folyamodvány emlékszik, nem Nogarelli, hanem Samariai Ferdinánd az érsekújvári kapitány. A költőnek tehát semmi köze Harrach Annához.

*

Az 1880 ik évben megjelent a Régi Magyar Költők Tára második feléből, a *XVI. századbeli magyar költők műveiből* az első kötet, amelyhez 1912-ig még öt másik csatlakozott. A testes könyvben még van egy és más a középkorból: a Beriszló Péterről szóló ének Schrauf-féle változata, amelyet Szilády előzőleg már a Századokban ismertetett volt, egy versbe szedett naptár, egy adat a csepkéről... de csak mint «pótlék». A XVI. század Csáti Demeterrel és a Péchy Ferenc 1529-ben költ Miklós-versezetével kezdődik és 1566-ig terjed; a gyűjtemény tehát majdnem négy évtized datált vagy datálható költői termését foglalja magában, csaknem 90 szerzőnek több mint 200 próbálkozását, a tudósok által is csak részben ismert, a közönség által jobbadán rég elfelejtett munkákat: egyházi éneket, világi dalt, oktató versezetet, világi és bibliai elbeszélést, iskolai színjátékot.

Nem új dolog: a szöveganyag kiszemeléséhez már az előző időkben maradtak hasznavehető munkálatok: Toldy Ferenc költészettörténete és még inkább a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára, de leginkább csak az epikai és drámai emlékek tekintetében. A többire Ember-Lampénél van egy rövidebb elenchus, egyebekben Sziládynak magának kell az anyagot kiválogatnia a rendelkezésére álló forrásokból: Bornemisza gyűjteményéből, az 1593-iki Bártfai énekeskönyvből, a Szegedi Gergely gyűjteményének fragmentumaiból, az V. kötettől kezdve ugyanennek 1569-iki kiadásából, XVII. és XVIII.

századbeli kancionálékból. A fogódzót rendesen magok az énekszerzők adják a kezébe azzal, hogy a versfőkben, vagy a befejező versszakokban megjelölik a nevüket, a munkájuk költének helyét és idejét; de helyel-közzel a kiadók is csatlakoznak hozzájuk egy-egy szerző nevére való utalással. Annál több gondot és nehézséget okoz a rengeteg romlott szöveg és szövegeltérés, a helyes és hiteles textus megállapítása. A corpus szerkesztője ebben a részben igazán nagy és kiváló munkát végzett és hű szövegekben támasztja föl a feledésbe merült irodalmat.

Bizonyos, hogy ezek a költői próbálkozások nemcsak mint tudóst, hanem mint protestáns embert és papot is érdekelték. Elvégre a XVI. század magyar verselői között, akik a gyűjteményben szerepelnek, mindössze Csáti Demeter, Pécsy Ferenc, Istvánfi Pál, Ráskai Gáspár, Armbrust Kristóf és a Felnémeti névtelen katolikus vallású, a többi egytől-egyig a protestantizmus követője és maga a corpus, anyagánál fogva, a leg-szorosabb kapcsolatban van a régi protestáns énekeskönyvvel. Ha valaki, a halasi pap tudott gyönyörködni a protestáns szellem korai kivirágzásában, sok szépséget talált benne és egyes helyei valósággal lelkesedésre ragadták. Azután nemcsak a tartalom és maguk a szövegek érdekelték. Mint a középkori emlékekkel kapcsolatban, itt is mindent el akart mondani, amit az egyes darabokra vonatkozólag összegyűjthetett. A jegyzetek lehetőleg azzal indulnak, hogy elbeszéli a szóban forgó mű szerzőjének életét, vagy felsorolják a róla szóló adatokat. A változatosság meglepő: 87 szerző közül 76 kap jegyzetet; a 76 közül 44 az olyan, akiről semmit, vagy csupán annyit lehet mondani, amennyit az általa írt mű versefejei és befejező szakai vallanak; tizennyolcnak az írójáról egyéb forrás is említ egyet-mást, rendszerint az illetőnek iskolázása helyét s a hivatását. Ilyen forrás a *Regestrum bursae Cracoviensis*, a régi egyháztörténeti hagyomány, a régi irodalomból Székel Estván *Soltár könyve*, Bornemisza Péter énekese, Félegyházi Tamás újtestamentumának, Heltai bibliafordítása első kötetének, Melius *Igaz szentírásból kiszedett énekének* ajánlólevele, a krakkói egyetem *Liber promotionuma*, továbbá egy pár újabb mű: Frankl Vilmos *Révai Ferencz fiainak iskolázása*, és egyes helyekről szóló kiadványok: a Hornyik-féle *Kecskemét története* vagy a Békésvármegyei Régészeti Társulat 1880-iki évkönyve... Végre van tíz-egynéhány író, akinek életéről vagy valamelyik életszakáról bősegebb adat áll rendelkezésre: közéjük tartozik Tinódi Sebestyén, három nagyúr: Istvánfi Pál, Ráskai Gáspár, Battyáni Orbán; Armbrust Kristóf, aki szintén előkelő ember volt és országos hivatalt viselt; öt oszlopos reformátor: Dévai Bíró Mátyás, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Heltai Gáspár és Dávid Ferenc; végre Sylvester János, Huszár

Gál és Szegedi Gergely. De tudvalevőleg az ő irodalmi sorsuk sem egyforma: az oszlopos reformátorokról elég szó esett az irodalomban, Szegedi Kis Istvánnak még a XVI. századból maradt, egy pompás életrajza, Dévai, Sztárai, Dávid Ferenc, Sylvester életét modern monografiákban dolgozták fel, Heltait az egyháztörténeti munkák emlegetik, a róluk szóló kész adatokat csupán ki kell egészíteni egy-két újjal: a Történeti Tár 1880., 1889., 1890., 1893. és 1898., a Századok 1871., 1877. évfolyamából, a Frankl *Hazai és Külföldi iskolázásából*, Melius és Bornemisza műveiből, vagy a saját irataikból. Armbrust Kristófról még az ötvenes évek végén látott napvilágot egy életrajz Mátray Gábor tollából; nem kellett hozzátenni többet két tudósításnál, egyet Franklból, egyet a Történeti Tár 1884-i folyamából. A helyzet azonban nem mindig ilyen kedvező. A Szegedi Gergelyről olvasható jegyzethez Verancsics püspök levelezésén és Kemény Lajos kassai reformációtörténetén kívül a Fraknoi *Iskolázásából* és a Történeti Tár 1890-iki folyamából, Huszár Gál életéhez ugyancsak Verancsicsból, a Történeti Tár 1889 és 1890-i, a Századok 1876 és a Magyar Könyvszemle 1888-iki folyamából kell hozzákapcsolni adatokat. Végre többé-kevésbé új cikkek sem hiányoznak, példa rá Ráskay Gáspár és Battyáni Orbán élete. Mind a kettőre jellemző, hogy a forrásoknak mekkora gazdagsága és változatossága szólal meg benne. Az elsőben egymásután jut szóhoz a Történeti Tár 1882-iki, a Századok 1874-iki évfolyama, a Körmöcbányai levéltár, a *Codex diplomaticus*, Katona *Historia critica*ja, Jászay, Istvánfi Miklós, Brutus Mihály, Bogáti, Verancsics, a *Magyar országgyűlési emlékek* és a *Régi magyar nyelvemlékek* II. kötete; a másodikban: a *Hazai okmánytár*, Frankl, Forgách, Istvánfi, Kovachich, Szerémi, Szalay László, Tinódi, Verancsics, Brutus, a Történeti Tár 1878. évi folyama, az Országos Levéltár, Schæsaesus és a pótlékban a Nádasdy Tamás családi levelezése. A kipécézett nevek nagyjában mutatják Szilády biográfiai kutatásainak egyik forrásterületét. A másik a hazai protestáns egyháztörténeti hagyomány: a Geleji Katonák, Tolnai Istvánok, Pápai Párizok, Pósházi Jánosok, Ember Pálok följegyzései és utódaik munkái. Rajtuk épül fel a Sztárai-életrajznak oroszlanrészze, a Dézsi András, Radán Balázs és Siklósi Mihály papságáról szóló három szakasz; de ezenkívül is mindenfelé lehet velük találkozni a gyűjteményben az egyes biográfiák vagy életrajzi jegyzetek részeiben, teszem a Farkas Andrásról, Batiziról, Dévairól, Sylvester Jánosról, Dobai Andrásról. Biai Gáspárról, Kákonyi Péterről, Székely Balázsról, Barát Istvánról, Heltai Gáspárról, Varsányi Györgyről és Szerémi Illyésről olvasható darabokban.

Szilády összeszedett minden adatmorzsát, amelyhez hozzáférhetett. Nem rajta múlik, hogy a «morzsa» sokszor kevés,

az adatok között rengeteg a hézag, amelyet sehogysem, vagy csak okoskodással lehet, ha lehet, áthidalni. Szó sincs róla, ettől sem riad vissza. Az életrajzok telve vannak föltevésekkel. Farkas András *Cronicája* együtt jelent meg Gálszécsi *Katekizmusával*; hihető tehát, hogy a két ember szorosabb kapcsolatban volt egymással. Dobai András 1540-ben Sárospatakon írja énekét az utolsó ítéletről; Dévai Bíró Mátyás, Perényi Péter udvari papja, ugyanez évben válik meg Pataktól, következésképp Dobai nem lehet más, mint Bíró Mátyás utóda az udvari papságban. Ugyancsak Dobai énekének versejeiben a következő mondat olvasható: «Andreas Dobai domino Michaeli Vas se commendat unice». Vas Mihály Perényi siklósi kapitánya és nagykárolyi ember volt. Ezért valószínű, hogy ő ajánlotta Dobait mint «földijét» az udvari papságra. Ismét: Szeremlyéni Mihály 1544-ben Kanizsa várában verselt. Kanizsa azidétt Nádasdi Tamásé volt, feltehető tehát, hogy Szeremlyénit Nádasdi küldte Kanizsára az új hitet hirdetni. A *De fiducia in Deum* című ének Tordán költ, 1544-ben, «hideg ősznek kezdetiben», «Szent Ferencnek ünnepiben». Torda reformálása 1546-ban már be van fejezve, része volt benne Kolozsvári Fodor (Crispus) Bálint tordai papnak is. Lehetséges ennél fogva, hogy a *Fidutiának* szintén Fodor a szerzője. Más érdekes eset: Baranyai Pál — a versfők szerint Paulus Baranjai de Muche — Fejérváron készítette versezetét a tékozló fiúról. Utólag valaki ezt a szakot csatolta az elbeszéléshez:

Énekbe minap az ki ezt beszerzé,
Az ő életét Isten elvégezé
Mikor írának az másfél ezerben
És negyvenötben.

Szilády szerint a szakasznak föltehetőleg az az értelme, hogy Baranyai Pál 1545-ben búcsút mondott addigi protestáns vallásának; régi hitsorsosai ezért «halott»-nak nevezték. És utal a Lányi *Egyháztörténetére*, mint amelynek II. 79. lapján egy Muche Pál nevű pozsonyi kanonok szerepel mint a szegény tanulók jótévedője. Nagyon valószínűnek látszik tehát előtte, hogy annak idején ez írta a fehérvári versezetet.

A hat kötet biográfiáiban és biográfiai jegyzeteiben lépten-nyomon találkozunk hasonló műveletekkel, különösen a gyűjtemény két legnagyobb életrajzában: a Tinódi Sebestyén és Sztárai életében. Amit a Sztárai-vita a maga hőse származásáról, 1548-ig való működéséről, Patakról történt távozásának okairól, a mohácsi mezőn támadt érzelmeiről, 1551-iki gyulai utazása lefolyásáról, 1552-iki tevékenységéről, Tolnárról 1558-ban történt távozása okáról beszél, vagy ahogyan Meliusnak a «fél pápista Pápa, Wittenberga és Bártfa ostyás, oltáros, gyertyás majmai» ellen 1565-ben tett kirohanását magyarázza,

mind egy szálíg hozzávetés. A Tinódi-életrajzban viszont még ennél is több a «talán», a «lehetséges», «valószínű», «föltehető» s több efféle. A feltevések közül azonban sok megüti mértéket s félszázad távolságából sem látszik valószínűtlennek. Ezenkívül azt sem lehet számon kívül hagyni, hogy a hipotézisek jelentékenyen fokozzák az életrajzok változatosságát, és jórészt ennek köszönhető, hogy Tinódi és Sztárai biográfiáját még mindig élvezettel lehet olvasni.

Persze Szilády Áron nem azért bujja a könyveket, hogy csak ismeretlen életrajzi adatokkal és feltevésekkel gyarapítsa a tudományt. A közölt munkákról, vagy velők kapcsolatban szintén szeret új dolgokat mondani. Az *Emlékezzünk régiekre!* a XIX. század hetvenes éveiben még szélteben mint középkori régiség szerepelt; Szilády a versezet stílusát tüzetesen összehasonlítja a Csáti-féle töredékekkel és arra az eredményre jut, hogy a két szöveg közül valamelyik a másiknak szolgai utánzata, vagy mind a kettő egy kéznek a munkája. Sylvester híres helyét a képes beszédből már jóval előbb ismerték: Szombathy János mint a szerző poézis-kedvelésének bizonyítékát idézi 1805. május 27-én Kazinczyhoz írt levelében; Révész Imre közreadja monográfiájában, de költészettörténeti fontosságát a hat kötet elseje hangsúlyozza először. Az 1548-ban költ *Házások énekiről* a versefejekből köztudomású volt, hogy Nyilas István és Zsámboki Anna menyegzőjére készült. Szilády a *Régi magyar nyelvmélekek* III. kötetében közölt néhány levél alapján elfogadhatóvá teszi, hogy az ének Nagyszombatban költ, és a vőlegény az az esztergomi születésű Nyilas István, aki 1555-ben Nagyszombat városának szolgálatában állott, 1569-ben pedig már mint a város főbírája szerepel. A menyasszonyról 1835-ben a Tudományos Gyűjteményben az a gyanú merült volt fel, hogy Joannes Sambucus nőtestvére lehetett: most ezt is megerősíti az a körülmény, hogy a Sambucus leánytestvére Nagyszombatban született, atyját Péternek hívták és egy, a nagyszombati Tanácshoz 1552-ben intézett levél a külső címben a bíró neve után «az több fő urak közül» Zamboky Szabó Pétert nevezi meg először.

Közönségesen ismeretes az Ilosvai *Toldijához* csatolt fejtegetés végeredménye. A XIX. század nyolcvanas éveinek elején Toldiról még nagyon megoszlottak a vélemények. Voltak, akik Toldy Ferenczel mitikus alaknak tartották; mások német vagy francia elbeszélésekre vitték vissza; ismét mások Kemény Zsigmonddal és Arany Jánossal valóban létezett embert láttak benne. Szilády hű maradt Arany tanításához. A XVI. századbeli költők gyűjteménye hangsúlyozza, hogy Ilosvai már a Nagy Sándorról írt verses históriából gondosan kihagyogatta Curtius forrásul használt szövegének azokat a részeit, amelyeket költött tartalmúaknak gondolt. A nagyidai mester igazmondó

krónikásnak tartja magát, a Költők Tára szerint bizonyos, hogy Toldiról sem ír semmit, amit nem tart igaznak. Toldi Miklós Ilosvai szerint a biharmegyei Nagyfaluban született. Szilády rámutat, hogy egy, már előbből ismert 1552-iki összeírásból csakugyan kitűnik, hogy azidőt a bihari Nagyfaluban, Toldon, Szalontán stb. Toldi Mihályon és Tamáson kívül még három Toldi Miklós (Nagyfalusi, Kis és Feketebátori) él és szerepel több-kevesebb portával, a bihari Nagyfaluban tehát kétszáz évvel azelőtt is lehettek Toldiak. Aztán Toldi Miklós — ugyancsak Ilosvai szerint — 1320-ban, Velencei Károly idejében jött a világra és Nagy Lajos alatt vitézkedett. A születési évszám igazolására nincsen adat; de, mondja Szilády, az énekszerzők, ha évszámot mondanak, ezt rendesen régibb tudósításokból merítik; viszont a Nagy Lajos alatti szolgálatról egykorú oklevelek tanúskodnak. Egy 1354-ben költ oklevélben, amelyet már Nagy Iván említett volt, «Magister Nicolaus de Tholdy» mint «vice comes et Castellanus posoniensis» szerepel; ismét más oklevelek szerint 1359-ben Nicolaus Toldi Valoris királyi megbízással Firenzébe küldetik két oroszlánkölyök átvételére: 1365-ben Olaszországban van mint az angolokból és magyarokból odagyült fehér csapat egyik tisztje (Comes de Tholdi Ungarus). Végre 1383-ban, de még 1385-ben is, mint szabolcsi főispán szolgál, utólérve testvérét, Györgyöt, aki 1376-tól 1382-ig mint Biharmegye főispánja ismeretes és «Magister Georgius de Told comes Bihariensis»-nek írja magát.

A kérdés eldőlt: Toldi Miklós nem költött személy. De kiderült egyéb is: az, hogy Toldi Miklós nem az a parasztnak nevelt vasgyúró, aminek Ilosvai rajzolja; nem is két évvel azután halt meg, hogy Lajos király valami gyűlésbe invitálta. Mi több, Ilosvai egyéb részletei sem igazolhatók a történelemből. Nagy Lajos nem hirdethetett újudvart Németujhely várába, tehát Miklós sem győzhette le ott az olasz vitézt; Prágában sem járt, hogy Toldi ott megfenyegethette volna botjával a császárt és a tizenegy királyokat. Egyszóval: meg kell engedni, hogy a mondának is van része a Toldi-történetek kialakulásában.

Szilády nem kereskedett tovább. Nem jutott el odáig, hogy Toldi ifjúsága tulajdonképp a Parcival ifjúsága, amint az a francia chanson de geste-ekben a XI-XII. században öltött alakot; férfikora: az özvegygel való találkozás, sirrablás és a prágai kaland a geste-époszok visszhangja, végre vénsége: a barátsuhában vívott párbajjal: Ogier le Danois történetével kapcsolatos, és így tovább, ahogy negyven évvel utóbb Solyomssy Sándor tanította. Amit a Költők Tára írt, a maga mivoltában nagy fölfedezés és jelentékeny vívmánya az akkori tudománynak.

Adatokban bővelkedő, értékes és majdnem húsz lapnyi fejtegetés csatlakozik Sztárai drámai kísérleteihez. A dolgozat Gyulai Pál és Ábel Jenő megállapításából indul ki: hogy a liturgiai miszteriumból nálunk nem fejlődött miszterium-dráma. Ellenben voltak passió-játékaink, bár biztosabb nyomokra csak a XVI. század végén akadunk Bornemisznánál, a XVII. században Geleji Katonánál és Pósházi Jánosnál, akik a barátokat Jézus szenvedéseinek «kitragédiázása» miatt váltig korholják. De sem ezekből, sem az urak és a nép farsangi komédiázásaiból és álarcos bohóckodásaiból nem lett szindarab. Máshol kell kereskedni. Aquinói Tamás és vele együtt a katolikus Egyház «secundum se», vagy amennyiben pusztán mulattatás a célja és a jó erkölcsöt nem sérti, nem tartja tilosnak az «officium histrionum»-ot. Itáliában az egész középkoron át divatoztak a miszteriumok és moralitások. A XVI. századdal a világi drámaírás is megindul, s az első darabok 1514-ben és a következő évben a pápa jelenlétében kerülnek színre. Több, mint valószínű, hogy Sztárai Padovában ismerte meg a színeszetet, legalább is «az a körülmény, hogy mindkét darabjában névszerint is ugyanazon népies alakok szerepelnek, egyenesen a pádovaiak kedvelt színészére s komédia-írójára, Ruzzantéra emlékeztet.» Viszont a reformációról sem szabad megfeledkezni. A németeknél ugyanis már 1522 karácsonyán előadták a berni diákok Niklaus Manuel *Der Todtenfresser* című darabját, amely a katolikus papságot a gyászmisek miatt gúnyolja. A példát aztán csakhamar mások is követték, egyik-másik darab Sztárai figyelmét is magára vonhatta.

A fejtegetés többi adata: a fő reformátorok magatartása a színjátszás iránt, az 1562-iki debreceni hitvallás és hatása, az *Igaz papság tükörének* travestálása a *Válaszuti* komédiában, már akkor sem volt ismeretlen. A kassai reformált szeminárium 1667-iki őszi examenére szóló meghívót azonban megint csak Szilády ássa ki a Sárospataki Füzetek 1862-iki évfolyamából. Érdekessége abban áll, hogy szerinte a tanítók «minden dolgukat s forgolódásaikat az híres sárospataki scholához igyekezvén conformálni», a vizsgálatot «egy comoediabeli actusocskák játékaival» kötötték össze. Ebből ugyanis világosan kitetszik, hogy az iskolai színjátszás Patakon sem volt ismeretlen.

Teljességgel új oldaláról mutatja be Sziládyt Ráskai Gáspár *Vitéz Francescójának* tárgyalása. Toldy Ferenc szerint Ráskay a historiát valami hézagossá népregéből formálhatta, viszont Heinrich Gusztávnak az a véleménye, hogy olasz forrásból vagy legalább olasz eredetű szövegből kellett dolgoznia. De Szilády sem hiszi, hogy az elbeszélés merőben a magyar szerző alkotása. Rámutat, hogy a mese magva «majd minden nép költészetében megfogant s szép virágot hajtott»; egyben német munkákra utal, amelyekből kitéűnik, hogy a hű

nő már a hindu mondákban is férfi-ruhát öltve keresi fel férjét s vele anélkül találkozik, hogy az megismerné, míg maga meg nem ismerteti magát. Találkozunk vele Boccacciónak egy már Toldy által említett elbeszélésében, Shakespeare-nél, olasz, francia, német, dán, svéd, norvég népmesékben. A lényeg többé-kevésbé mindenütt ugyanaz, csupán a felöltöztetése más-más. A fejtegetés nagy súlyt vet arra, hogy Ráskaynál a nő nemcsak férfiruhába öltözik, hanem mint vőlegény is szerepel. A mi mondáinkban, írja, általában nem szerepelnek férfivá öltözött nők. Ilyen a *Bankó leánya*, de ennek az írója nyíltan megmondja, hogy a mesét horvátból fordította, s az eredetije vagy testvérei meg is találhatók a horvát költészetben. Egy morva darabban, *A bátor leányban*, a császár szintén huszárlányhoz akarja a saját egyetlen leányát feleségül adni. Az albán és olasz mesékben ugyancsak gyakoriak a férfinak öltözött nők; de a nő-vőlegény csak egy-két szláv mesében fordul elő. Szilády szerint mindez arra vall, hogy a «Franciskó története valóban Zrebernik-vidéki monda lehetett Ráskay idejében»

Tovább itt sem kutatott. De jellemző, hogy az utódok tizenhat esztendő múlva szintén a délszláv költészetben vélik megtalálhatónak a *Francesco* atyafiságát.

Általában rajta volt, hogy a gyűjtemény beszámoljon a közölt darabok eredetével vagy forrásával. Ez rendszerint különben sem került fáradságba, mivel a XVI. század szerzői épúgy szeretik megjelölni forrásukat, mint a középkori kódexek írói a náluk olvasható hymnuszok latin kezdőszavait. Ha máshol nem, legalább a versfőkben tudatják, hogy hányadik zsoltárt akarják tolmácsolni, a biblia mely részét foglalták versekbe, vagy mely más munkát fódítottak, de azért kivétel is találkozik. Az utolsó ítéletről írt darabok közül a Dobai András pompás költeménye mélyen hallgat róla, hogy végig a Máté XXV. részét követi. Egy másik versezet, a Sarlóközi névtelené, nagy gonddal sorolja elő azt a tizenöt jelet, amely az ítéletet meg fogja előzni. Közben nem mulasztja el rámutatni a forrására sem: «Hieronimus ezt szépön magyarázza», — csupán arról feledkezik meg, hogy a jeleknek semmi nyoma Szent Jeromos írataiban. Szerencsére Szilády ismeri a kérdés irodalmát; abból kitetszik, hogy a tizenöt jelet Beda Venerabilis, Petrus Comestor és Aquinói Tamás, sőt Pelbárt is felsorolja, egyben-másban eltérő szöveggel ugyan, de egyformán Hieronymusra való hivatkozással. A szövegek összevetéséből aztán kiderül, hogy a Névtelen a Comestor szövegét követte, ugyanazt, amelynek fordítása az Érsekújvári kódex 573. lapján is található.

Hasonló az eset abban a jegyzetben, amely az Ilosvai *Ptolomeus*ának forrás-szövegével foglalkozik. A kusalkői sombodor íródeákja szintén számot ad forrásáról: «Megtalálta Aristeás könyvében.» Persze nem mindenki tudja, hogy tulaj-

donképen miről van szó: Szilády tehát az olvasók segítségére siet: ismertetést ír az Aristeias-levél irodalmáról és problémájáról. Megállapítja, hogy Ilosvai a levélnek 1561-ben Bázelen megjelent Garbitius-féle latin fordítását használta; és lenyomatja a deák szöveg ama részeit, amelyek a magyar versezetben föl vannak használva.

Töke Ferenc, aki a szerencsétlen Spiera Ferenc ismert esetét szereztte versekbe, már teljesen fölöslegesnek tartja megmondani, hogy honnan merített. Mindössze annyit árul el, hogy hősének

... nagy sok dolga nem férne énekben,
Csak azok, melyeket megírtak könyvekben,
Kik ő magok látták, környüle forgottak,
Nagy szépen életit például megírták.

A történetben benne van, hogy a kétségbeesett embert két tudós férfi vigasztalta: Vengerius püspök és Gebaldus doktor. Ebből a két apróságból kiderül, hogy a munka forrása nem lehet más, mint az az év- és hely nélkül való ritka könyv, amelynek címe: *Francisci Spierae ... historia, a quatuor summis viris summa fide conscripta, cum ... P. P. Vengerii Apologia*. A «teljes hitelű» négy férfiú ketteje ugyanis senki más, mint Vengerio Péter Pál, a Vengerius püspök, továbbá Gribaldi Máté, a Gebaldus doktor. Mi több: a volt capodistriai püspök azt sem felejtí el megemlíteni, hogy «*meis ipse auri-bus haec omnia accepi.*»

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az esetek mind a könnyebbek közül valók és van néhány olyan is, amelyben a szöveg nem ad Ariadne-fonalat a forráskutató kezébe. A III. kötetben megjelenik a Péchy-féle Szent Miklós-hymnus latin eredetije; az ötödikben kisé, hogy a Heltai Gáspár *Hogy a halál nem fél* és *Közbeszéd* című verseinek a német eredetije Johann Spangenberg 1549-ben Wittenbergben megjelent *Vigasztaló könyvében* — *Ein new Trost Büchlein für die Krancken* — található, sőt a *Közbeszéd* latinul is előfordul a budapesti egyetemi könyvtár XV. századi *Sermones Dominicales*-kódexében. A Pesti György *Halálról való emlékeztető énekéről* a VI. kötetben megtudjuk, hogy Holbein rajzgyűjteménye, az *Imagines mortis* hatását érezteti; a Tinódi *Sokféle részöngöséről* a II-ban, hogy a benne előadott mese «néhányak szerint Josephus Flaviusig volna felvíhető, akinek műveiben azonban hiába keres-sük.» Megvan azonban a Midrás Akbíról bővült *Midrás Tancchumában*, ezért «későbbi zsidó traditio lehet s onnan vette át a Gesta Romanorum ... Ebből idézi Temesvári Pel-bárt is Quadragimalis beszédei II. részében.»

Talán mondani sem kell, hogy ezek a példák legtöbbször csak a leglényegét érintik azoknak a fejtegetéseknek, amelyekről szólanak, és korántsem sejtetik az adatoknak azt a bőséget,

amellyel a nagy gyűjtemény akárhány fejezetében találkozunk. Arra is rá kell mutatni, hogy Szilády nemcsak mindent el akar mondani mindenről; szeret «ad vocem» előadni olyan dolgokat is, amelyeket bátran mellőzhetne. A Tordai névtelelről nem tud semmit. Beszél tehát több mint egy lapon át Torda városának reformáció alatti szerepléséről. A *Házások énekeiről* szóló jegyzetekbe be van ékelve a római epithalamium története és egy terjedelmes ismertetés a régi magyar lakodalmi meghívókról. Az Ilosvai *Ptolomeusa* korholja az urakat, hogy náluk csak «pintes serleget, OXS-táblát» lehet találni, de könyvet egyet sem: ezzel kapcsolatban a gyűjtemény három hosszú idézetet közöl: egyet 1628-ból Prágay Andrásról, egyet 1644-ből Laskai Jánostól, egyet 1682-ből Haller Jánostól; az első magyar könyvek hiányát panaszolja, a második és harmadik arról szól, hogy a legtöbben semmit, mások csak deák könyvet olvasnak, mivel a magyart megvetik vagy szégyenlik.

A III. kötet 368. lapján olvasható hosszabb jegyzet Ilosvai *Toldijának* 168. sorát akarja megvilágítani. A sor a királyné asszony szolgálójának temetéséről szól és a költemény két nyomtatott kiadásában, az 1629-iben és 1673-iban így hangzik: «Utolsó böcsület azzal adatott vala.» Az apróbetűs cikk tehát fölveti a kérdést: «Milyennek gondolhatta Ilosvai a tisztességes temetést?» És feleletül jókora darabot idéz Sélyei Balog István 1655-ben megjelent *Temető kert* című munkájából, mi minden nem való és viszont mi kell ahhoz, hogy a temetést tisztességesnek lehessen mondani.

Csakhogy az effélék mégis csak kivételek. Az egyes szavakhoz, sorokhoz és szövegrészekhez írt jegyzetek nagy és komoly munka: lelkiismeretes bibliográfia, forrás szövegek bámulatos szorgalommal és türelemmel összeszedett és felsorolt lectio variansok tömegei és, kivált a IV. kötet végéig, szómagyarázó példák s idézetek. Közben akad egyéb is: tárgyi magyarázatok régi szokásokról, babonákról, a Makra boráról, a lantosokról és hegedűsökről, a kápolnáról, amelybe Toldi Miklós betört. a Bél Mátyás és Dugonics által felsorolt «Toldi-ereklyékről», de legesleginkább történelmi adatokról. A jegyzetek a történeti énekeket mindenekfölött a hitelesség tekintetéből vizsgálják és gondosan összevetik az egykorú forrásokkal. A Tinódi *Erdéli historiájának* jegyzeteiben minden együtt van, amit adatokban a tárgyalt eseményekről 1880-ig össze lehetett gyűjteni. A hosszú versezet alig mond valamit, ami szembe ne volna állítva Szerémi György, Székely István, Forgách Ferenc, Brutus Mihály, Szamosközy, Istvánffy, Verancsics, a Hazai, a Hatvani-féle Brüsszeli, a *Török-magyar kori okmánytár*, a Pray-féle *Epistolae procerum*, Szilágyi-féle *Erdélyi országgyűlési emlékek* és Fráter György levelezésének megfelelő adataival.

A XVI. századi költők öt kötete valóban «omne tulit punctum». A kijelölt határból szinte az utolsó szálíg betakarított minden betakaríthatót. De a vállalat ezzel el is érkezett a «sorsfordulóhoz.» Az ötödik kötet 1896-ban jelent meg, a hatodikból már csak 1912-ben látnak világot a pusztá szövegek, a jegyzetekre még később, 1926-ban, Szilády halála után kerül csak sor, azok közül is csupán kilenc darab és a Melius-életrajzának eleje származik az ő tollából.

A változás nem érkezett váratlanul. A szerkesztő az V. kötet megjelenésekor már közel jár a hatvanadik évéhez, viszont a VI. kötet szövegrészének megjelenése hetvennegyedik esztendejében találja. Közben az élet sem kímélte; izgalmak, de különféle irodalmi dolgozatok is tartóztatták a megkezdett nagy munka folytatásában. Még 1882-ben megjelenik egy közleménye a Századokban: a *Három hegedűsének*, amely a budapesti egyetemi könyvtárnak egy kolligátumából Moldoványi Mihálynak és egy ismeretlennek, továbbá Valkai András *Bánk bánjának* 1580-iki kiadásából bizonyos Márton hegedűsnek egy-egy jellemző szerzeményét teszi közzé s egyben a kódexekből és oklevelekből összefoglalja az igricségről szóló adatokat. A következő évben sorra kerül az Akadémia *Ritka könyvei* során a Komjáthi-féle *Zenth Paal leueley*, 1885-ben Telegdi Miklós kis katekizmusa, 1893-ban Szegedi Gergely énekeskönyve, 1895-ben Pesti Gábor *Uptestamentuma*, 1897-ben Dévai Bíró Mátyás kézikönyve. Valamennyihez rövidebb-hosszabb függelék járul, több-kevesebb új adattal, teszem, hogy a *Krakkói töredék* egyszerű próbanyomás, nem, mint Fraknoi hitte, Frangepán Kata régi bibliájának maradványa; Pesti Gábor Erasmus szövegéből fordította az *Wij Testamentumot*, ebben egyezik Komjáthival, akiről a *Zenth Paal leueleynek* facsimile-kiadásában az áll, hogy szövege a *Vulgatából* való, holott Komjáthi még az egyes levelek rövid magyarázatját és értelmét, sőt azoknak az olyan kifejezéseit is, mint «alajtom», «nem alajtom», «tetszik énnéköm» az Erasmus *Argumentumaiból* vette; a két fordító tehát nem protestáns, hanem erasmista. A Telegdi élete és jellemrajza főképp Verancsics, a Magyar Könyvszemle 1880. évi adatai, a püspök *Prédikációiból* és *Feleletéből* és Bornemisza műveiből vett tudósítások alapján épül fel. A Dévai-féle *Tíz parancsolatnak magyarázattya* függelékében a reformátor 1536. évi nürnbergi, 1537. évi wittenbergi, majd krakkói tartózkodása és 1538 tavaszán történt hazajövele van megírva. Közben kiderül, hogy a *Magyarázatot* 1537-ben, Krakkóban, Vietoris Jeromos műhelyében nyomtatták, és a mű 1538 elején látott napvilágot. Végül a tanulmányhoz Dévainak kilenc kiadatlan levele csatlakozik az Országos Levéltár kincstári osztályából.

Talán legértékesebb a fejtegetések közül a Szegedi Gergely 1569-iki debreceni énekeskönyvéhez csatolt cikk: a gyűjtemény

anyagáról és kiadásairól. Megtudjuk, hogy az 1892-ben föl-fedezett 1569-iki teljes példányon kívül a kancionálénak még két teljes példánya, egy 1579-ből és egy 1590-ből való, s ezen-kívül három töredéke ismeretes: az akadémiai könyvtáré, amelyet addig Huszár Gál könyvéhez tartozónak hittek, 1570-ből vagy 1571-ből; a Nemzeti Múzeumé, amelynek keltét Fraknói 1579 előttre tette volt, 1572—1579-ből, végre az Erdélyi Múzeumé, 1579 - 1590-ből. A mű első kiadásáról semmit sem lehet tudni: de valószínűleg azonos azzal az énekeskönyvvel, amelyről Ujfalvi Imre 1602-ben azt írja, hogy «csak igen rövideden ezelőtt negyven esztendővel nyomattatott.» A tanulmány meg-állapítja, hogy az 1566-ban megjelent *Váradí énekeskönyv* ének-anyaga csaknem teljesen azonos a Szegedi 1569-iki kiadásáéval; mindössze egyes részletekben és az énekek sorrendjében térnek el egymástól, tehát föltehető, hogy a váradí gyűjtemény a Szegedi-félének első kiadásából készült. Viszont Szegedi kü-lönféle kiadásainak és a későbbi énekeseknek összevetéséből kitűnik, hogy az énekeskönyvek alapanyagában a század végeig alig esett változás. A kiadók egymás kezéből veszik át; hol adnak hozzá, hol kihagynak belőle, hol megint visszaiktatják belé a kihagyott darabokat, de a törzs folyton átmegy egyik kiadásból a másikba. Sőt a folyamat később sem módosul. A törzsanyag a Bornemisza- és a Gönczi-féle gyűjteményeken át is ugyanaz maradt, föl a XIX. századig.

HORVÁTH CYRILL.

PETŐFI ERDÉLYBEN.

(Második, bef. közlemény.)

5.

Ezért üdvözölte aztán Petőfi százszor, ezerszer Erdélyt, a drága szép testvért, mikor eljött az idő, és az Eg meghallgatta a szent imádságot, mikor 1848. május 31-én eggyé lett a két magyar haza. Az unió diadalmas napja örömkönnnyűket — a magyar szemben oly ritka vendéget — csalt minden pillára. Együtt vagyunk és együtt maradunk: sem Isten, sem ördög nem szakíthat ismét széjjel. Jöhet a vihar, haragját nem rettegjük többé. Az eggyé olvadt ország sebet kaphat talán, de meg nem hal. Kétélű kard lett a magyar, amely jobbra is vág, balra is vág. A költő az unió kimondásának hírére boldog lelkét nyomban a Királyhágón túlra röpíti, hogy érzelmeinek tündérvilágával ajándékozzon ott meg ifjút-öreget, de leginkább a székelyeket, kiknek fegyvere és hőslelke az egész világ előtt tündököl.

S ha bejárd a völgyeket,
Röpülj föl s állj meg bérceik felett,
S hogy megismerjék a rónák fiát,
Játsszál szemökkel, mint délibáb.

(Két ország ölelkezése.)

Hogy e költeményben a székelyeket külön is köszönti és dicsőíti, annak magyarázatát a rohamosan egymásra torló eseményekben találjuk. A kamarilla már elkezdte az ország lakosainak megosztására irányuló aknamunkáját. Batthyány Lajos miniszterelnök már május 19-én, tehát az unió kimondása előtt, kénytelen volt felszólítani a székelyeket az ország védelmére. Egyre világosabb lett ugyanis, hogy az alkotmányosság és a reformokat betetőző 1848-diki törvények megvédésére meg kell szervezni a fegyveres nemzeti védelmet. Az uniót a magyarországi április 11-én szentesített és kihirdetett VII. t.-c. már kimondta. Nem volt kétséges, hogy az erdélyi országgyűlés is mielőbb hasonlóképen nyilatkozik, s az sem, hogy az eggyé váló ország továbbra egyesülten és eggyé válva fogja védeni jogait, szabadságát a kamarilla ellen. Ez a föltevés, amelyet

az események napról napra erősítettek, az alapja Batthyány május 19-diki felhívásának, amely különben közjogi szempontból filius ante patrem, mivel az erdélyi országgyűlés még nem nyilatkozott. A magyar minisztérium figyelmét nem kerülte el az a tény, hogy Erdélyben az unió leglelkesebb hívei a székelyek voltak, akik nem ok nélkül remélték, hogy így a Bucow-féle siculicidiummal is rájuk kényszerített, terhes és gyűlölt határőr-szervezettől végre megszabadulnak. A jövőt reálisan számító politika tisztában volt, hogy ha fegyveres ellenállásra kerül a dolog, Erdély is kiveszi belőle a maga részét. Az is bizonyos volt, hogy Erdély ellenállásának a súlyát a bekövetkező hadi és politikai mérkőzésben nem a megyékben vegyesen és szétszórta lakó magyarság, hanem az egy tömbben élő székelység magatartása fogja megszabni. Íme Batthyány felszólításának magyarázata. Lehet, hogy Petőfi is e felszólításból eszmélt rá az erdélyi székelység szerepének döntő fontosságára a további fejleményeket illetőleg. Lehet, hogy más okból jött rá, de rájött, s ezért köszönti és dicsőíti az uniót, Erdélyt — már előre külön is kiemelve a székelyeket. Eljárása másként érthetetlen volna. Hisz Petőfi közvetlenül még nem ismerte a székelyeket, személyi és tárgyi vonzalom nem sugallhatta a dicsőítő sorokat és verset. Közben érvényesült hiánytalanul a jogi formula is: az erdélyi országgyűlés május 30-án, a magyarországi VII. t. cikkel összhangban, az uniót a maga részéről is lelkesedéssel és egyhangúlag kimondta és teljessé tette az erdélyi I. és egyetlen t. c.-ben, amelynek meghozatala után, már csak formális, bár lényeg szerint nagyon jelentős tanácskozásokat folytatott. Az események lavinaszerűleg gördültek. Szept. 14-én Kossuth jelentette az országgyűlésnek, hogy másnap országos toborzó-körútra indul. A Ház tagjait, de másokat is felszólított, hogy járják be az országot a magyar népet tömeges fölkelésre biztatni.

Kossuth felhívására indult el Petőfi negyedszer Erdélybe 1848 szept. 24-én. Ő is ajánlkozott, hogy a székelyek között részt vesz a nemzeti ellenállás megszervezésében. Még útra indulása előtt írja Pesten a *Székelyekhez* c. költeményt. A magyar nép magános csillag, testvére nincs, de ellensége az egész világ. Ezért ha most nem tart össze a magyarság, el fog tűnni, mint az égről a csillag. Föl hát székelyek a közös ellenség, Bécs ellen. Ki néz szembe az ellenséggel, ha nem a székely, akinek ősapja Attila, az Isten ostora? Ebben a költeményben is több az alkalomhoz fűződő politikai tartalom, mint az időhöz nem kötött költőiség.

Petőfi vállalt misszióját nem vihette végbe, ez az erdélyi út is meghiúsult. Nagybánya és Erdőd környékénél tovább mennie nem lehetett, oly általánossá és veszedelmessé vált már a nemzetiségek fölkelése. Szatmár megye alispánjához

fordult szept. 30-án, hogy hirdessen a megyében általános népfölkelést. Azt remélte ugyanis, hogy a szatmári népfölkelőkből toborzandó fegyveres csapatok élén mégis csak eljut Erdélybe, a székelyek közé. Számítása nem vált be, a szatmári felkelésből nem lett semmi, s így az ő erdélyi útjából sem. Október elején visszatér Pestre. Azonban e vészes helyzetben sem vesztette el hitét. Jól látja, hogy itt az élet vagy a halál perce, hogy a Kárpátoktól le az Aldunáig egy bőszt üvöltés, egy vad zivatar zúg, s hogy e viharban szétszórt hajával, véres homlokával, egyedül, egyetlenül áll a magyar. Bizik és biztat, hogy a magyar nem halotti test, sőt bár vérrel, de hajnal következik rája, csak föl, ki bátran a síkra. (*Élet vagy halál*, Erdőd.) Most is, az erőtlenség idején is erőt vélt és keresett Petőfi Erdélyben.

6.

Erdély Petőfi szemében továbbra is az egyéni és nemzeti fellegek közül kiderengő szivárvány maradt. Hosszas volna, de felesleges is ismertetnem azokat a köztudomású életrajzi és történelmi körülményeket, amelyek az 1848 végén a Debrecenben tartózkodó Petőfit arra készítették, hogy Kossuthhoz folyamodjék: helyezze át Erdélybe Bem táborába. Elég egyszerűen utalnom arra, hogy a márciusi napok után sem a közéletben, sem vele nem az történt, amit várt. A politikai átalakulás alkotmányos mederbe terelődve folyt tovább és ennek következtében lassan haladt előre, holott a költő valami francia forradalomféle és villámgyors ütemet álmodott és követelt. Ez volt egyik csalódása. Másik, személyes csalódása az volt, hogy most, mikor ütött a cselekvés órája, mikor bizonyos hitte, hogy cselekvő ösztöne megfelelő vezéri tért, elismerést és hatáskört nyer, a képviselő választáson megtürik, politikai elveiért támadják, sőt holmi kis küldöttségekből, jelentéktelen választmányocskákból is kihagyják. Népszerűségét elveszti, tekintélyén csorba, hírnevén folt esik. Még gyávasággal is vádolják, mivel még itthon és szabadságon van az, akinek — hogy következetes maradjon elveihez — már az első pillanatban ki kellett volna rohannia a csataterre. Nem tudták, vagy nem akarták tudni rosszakarói, hogy magának Petőfinek volt legkínosabb, őt égette legjobban e látszatra fonák helyzet, hogy nov. 17-én is csak felesége szemrehányó levelére maradt vissza zászlóaljától. Nem tehetett másként: Júlia áldott állapotban volt, meg kellett várni fia születését. Mihelyt ez megtörtént, indult a csataterre, Erdélybe, Bem táborába, végzete útjára.

Miért Erdélybe, Bem táborába? «Ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok a nevemre hozni s mostanában véleményem szerint gyalázat nélkül csak Bem oldala

mellett lehet az ember.» — okolja meg maga a Kossuthhoz intézett második áthelyezését sürgető levélben.¹ E sorok mögött közvetlenül a Vetter tábornokkal történt összetűzése s egyéb katonai kellemetlenségek rejlenek. Érthető, hogy a költő minden áron távozni akar a helyről és környezetből, ahol annyi bánatódás érte. Meggyőződése — noha, meglehet, hite örültség, de szent örültség, írja tovább Kossuthnak ugyanott — hogy egyike lesz a haza megmentőinek. De elszántságát, bátorságát — ez lappang a sorok között — nincs kedve az eddigi környezetben kimutatni, ahol azt kétségbe vonták, hanem ott, olyan környezetben, ahol hősiességet annak veszik, ami, önként odavetett áldozatnak és nem megjegyzésekkel megtűzdelhető cirkuszi mutatványnak. Erdélyt látta és tudta ilyennek, mert Erdélyben nemcsak nem rágalmazták, hanem még népszerűsége is érintetlen már csak a földrajzi távolság miatt is. E negatívum mellett Erdélybe vonzotta még két pozitívum: Erdélyben a szabadságharc ezideig még nem szenvedett olyan jelentős vereséget és kudarcot, mint amilyen Magyarországon már több is érte. És vonzotta Erdélybe Bem, a Bem személye körül font és fonható romantika. Bem 1848 végén hirtelen rajtaütéssel Kolozsvárt felszabadította s Urbán seregét megszaszaltotta. Volt e mellett Bem személyiségének egy oly vonása, amelyik Petőfinek a jellemét és pályáját is meghatározta: valami örökös nyugtalanság, friss cselekvő ösztön, amely villámgyorsan határoz s habozás nélkül, azonnal cselekszik. Bizonyos mértékben önmagát, önmaga eszményképét látta a diadalmas hadvezérben. Aztán tudat alatt vagy tudatosan vonzotta Bem lengyel származása, idegen volta, ami a magyar szabadságharcnak Erdélyben vívott küzdelmeit eszmeileg, a Petőfi rajongó, romantikus lelke előtt a világszabadságért folytatott egyetemes emberi harc hullámvetődésének glóriájával ékesítette föl. Subiective az egyetlen, tárgyilag a legjobb út számára ezúttal is Erdély felé vezetett. Hívását csak itt teljesíthette.

Kossuth teljesítette a költő kívánságát. Így került Petőfi másodszor Erdélybe, Bem oldalára, 1849 januárjában.

És Erdély, a magyar felleg felett fénylő szivárvány, amelynek ívét — a költő szerint — egyik végén Bem geniálitása, másikan meg a székely vitézség tartotta, nem bizonyult csalóka fénynek. Bennünket azonban nem az erdélyi hadjárat és nem a harctéri és politikai fordulatok érdekelnek ezúttal, hanem a Petőfi erdélyi élete, sorsa, élményei. Mintegy három hétig (jan. 15—febr. 8.) tartózkodott Petőfi ekkor Erdélyben s ebből jó két hetet (jan. 25—febr. 8.) táborban és csatatéren. E három hét azonban elegendő volt arra, hogy a két láng-

¹ Havas i. m. 220. l.

elme, Bem és Petőfi, megismerje, megszeresse és megbecsülje egymást. Petőfi gyermeki tisztelettel, csodáló rajongással vette körül az ősz vezért, akit a világhistória legnagyobb katonájához, Hannibálhoz, hasonló hadvezérnek tartott. S méltó akart lenni hozzá maga is. A Vízaknánál kezdődő véres visszavonulás harctüzében nyeregtelen lovon hordta a parancsokat — Bem segédtisztjének nevezte ki — s költeményével, a *Csatadallal*, szóval és példaadással lelkesítette a csüggedőket. A kereszt-tűzben Petőfi talpig emberként, sőt vakmerően helyt állott. Bem is legott felismerte a költőt. Mint fiát, oly szeretettel fogadta, védte, óvta. Gyöngéd figyelem nyilvánult abban is, hogy segédtisztjévé választotta, de még inkább abban, hogy a vakmerő segédtisztet febr. 8-án, a piski diadalmas, de véres csata előestéjén, Déváról futárként Debrecenbe küldötte. Ekkor, a magyar hadtörténetnek nem legszerencsésebb, de legdicsőbb napjai után, Debrecenben írja meg második levelét a Közlöny szerkesztőjének — az első még Váradról küldte be. Ebben a hadihelyzetet s az elmúlt napok csatáit ismertetve azt mondja: «Soha vezér, soha sereg dicsőbb hősiességet nem fejtett ki, mint a miénk.» Tudósítását Bem dicsőítésével végzi. «Azon sereg, mely négy napi szinte szakadatlan csatatűzben úgy viselte magát, azon sereg, melyet Bem vezérel, lehetetlen, hogy ne győzzön. Szeretném Bemet egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de akkor több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem... Bármily derék, hősi volt a sereg, az, hogy egy csomóban és épségben maradt e viharos napok után, egyedül tábornokának érdeme.»¹ Ugyanaz a hangulata, menete és tárgya a szintén Debrecenben, de még a Közlönyhöz írt levél előtt megjelent *Négy nap dörgött az ágyú* c. költeményének. «Ha volna ember, kit mint Istent imádnék, meghajlanék előtted térdem, meghajlanék» — mondja ebben is elragadtatással Bemről.

Ekkori útjának főbb állomásai: Debrecen, Feketető, Csucsá, Bánfihunyad, Kolozsvár, Dézs, Beszterce, Marosvásárhely, Megygyes, Gálfalva, Nagysink, Szelindek, Nagyszeben, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Déva, Brád, Nagyvárad, Debrecen.

7.

Debrecenből febr. 23-án indult vissza Bem táborába, ez évben immár második erdélyi útjára. Előbb feleségét és kisfiát útnak indította Nagyszalontára Aranyékhoz, mivel ott biztosabban és nyugodtabban is várhatták a további fejleményeket. Maga febr. 26-án Kolozsvárra érkezett s onnan másnap tovább ment. Mikor és hol jelentkezett Bemnél, pontosan nem tudjuk. De azt tudjuk, hogy a meggyesi véres csatában (márc.

¹ Havas i. m. III. 83. l.

2—3.) résztvett. Ekkor írta a *Csatában* c. lelkesítő dalát. Mint harcos is vitézül küzdött, s míg az imádott fővezér megsebesült, ő épen maradt. Ellenben váltólázat kapott, ágyba esett. Bem ez okból megint gyengéd figyelemmel Marosvásárhelyen keresztül, felkanyarodva Bethlennek és Dézszen át Kolozsvárra küldte gyógykezelés végett. Marosvásárhelyt írta a *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* c. költeményét és Bethlenben a *Pacsirtaszót hallok megint* kezdetűt. Abban a maga sértetlen voltából kiindulva annak a biztató hitének ad kifejezést, hogy bizonynal győzni fog most a magyar, mert ő nem halhat, nem fog addig meghalni, míg meg nem énekelheti a szabadság diadalát. Meg kell érnie azt a nagy napot, amelyért lantja és kardja fáradott. Ebben a pacsirtaszó eszébe juttatja, hogy ő nemcsak gyilkos eszköz, katona, hanem költő is. Eszébe jut a költészet és a szerelem s az a sok jó, mit e két istennő eddig tett és fog tenni vele. Emlékezik és remél és álmodik hitveséről, lelke üdvösségéről, kit Isten azért adott neki, hogy megmutassa, hogy nem odafönn, de lenn a földön van az ég. Meddig üdült Petőfi Kolozsvárt, nem tudjuk pontosan. Valószínűleg márc. 12-ig. Ekkor Kolozsvárról Szalontára ment Aranyékhoz, meglátogatni családját. Ez volt ez évben második erdélyi útja.¹

8.

Néhány napi idill után, egészségét is visszanyerve, március 26-án újra Erdélyben van, s ezúttal és ebben az évben harmadszor.

Ez az erdélyi útja a leghosszabb valamennyi között. Márc. 26-tól május 5-ig, kereken hat hétig tartott. Szalontáról, családjától Erdélybe visszaindulva, Bánfihunyadon értesül, hogy Bem elfoglalta Brassót és Szebent s hogy így egész Erdélyt felszabadította az ellenségtől. E hírek hatása alatt írta a Bánfihunyadról keltezett *Az erdélyi hadsereg* c. költeményt, amelynek alapindítéka ismét a lelkes és lelkesítő önbizalom. «Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk, a szabadság régi bajnoka, Osztrolenka véres csillaga!» Kolozsváron, Tordán, Balázsfalván áthaladva, Nagyszebenben jelentkezik Bemnél s részt vesz Bem délvidéki vállalkozásában. Nagyszebentől a január végi és február eleji véres csaták útvonalán (Vizakna, Szászsebes, Szászváros, Piski), de rendben és ellenséggel nem is találkozva vonul Bem tábora Vajdahunyad, Hátszeg, Karánsebes, Lugos felé. Szászsebesen a januári véres csatákból fel-tóduló emlékek hatása alatt írja a *Ki gondolná, ki mondaná* c.

¹ Ennek az útnak főbb állomásai: Debrecen, Feketető, Csucsá, Bánfihunyad, Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Medgyes, Marosvásárhely, Beszterce, Bethlen, Dézs, Kolozsvár, Bánfihunyad, Csucsá, Feketető, Nagyszalonta.

költeményt, amelyben néhány páratlanul szép és szemléletes ellentéttel érzékelteti a különbséget az akkori és mostani helyzet, a béke és háború, az élet és halál között. A *Négy nap dörgött az ágyú* c. költemény pusztító, tomboló fergelege ekkorra, alig pár hét múlva, verőfényes, bájos, tavaszi idillé csendesült. Ápr. 14-én útba ejtik Vajdahunyadot. Innen keltezi a költő hasonló című remek költeményét, amelynek első részében leírja a várkastélyt, második részében pedig Bemet dicsőíti, ki ma az, aki volt négyszász év előtt Hunyadi: a magyar haza megmentője. Gesztusi és Kurz feljegyzéseiből tudjuk azonban, hogy e költeményt Petőfi nem a helyszínén, hanem a Vajdahunyadról eltávozás estéjén Hátszegen írta. Hátszegről a Vaskapu szoroson, Hunyadi diadalának színhelyén keresztül Karánsebesre, majd Lugosra megy Petőfi. Tanúja és részese Bem diadalának, amelyet elsősorban a székely vitézségnek lehetett köszönni. Csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, aki maga látja. Ezek valóban csodagyermekek — írja a Közlöny szerkesztőjének — mert nagy részük jóformán gyermek még. Mégis nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel haladnak a csatában előre, folyvást, biztosan, mint a réten a kaszások s még énekelnek, mikor már ropognak fegyvereik. A lövöldözést hamar megúnják, szuronyt szegeznek s rohannak és velük rohan az enyészet. Az ellenségnek nem marad más, mint futni, vagy meghalni. De a székely csak egy feltétellel jó vitéz: ha vezére még vitézebb, mint ő — ezért szükséges, hogy Bem legyen a vezérük¹ — fejezi be a székely vitézség jellemzését is Bem magasztalásával. A *Székelyek* című, szintén Karánsebesről keltezett költeményben ugyanazokkal a vonásokkal jellemzi a székelyeket, mint a Közlönyben írt harctéri tudósítása: parancsszó nélkül keresik a legrémesebben zúgó csatahelyet. Dalolva, virágosan, mint más ember a menyegzőre, vonulnak a halál felé. Mint a szél a port, ők is repülve üzik az ellenséget. «Csak nem fajult el még a székely vér, — minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.» Május 4-én Bem Petőfit fontos jelentésekkel ismét elküldte futárként Debrecenbe és Pestre. Ezzel véget ért 1849-i harmadik erdélyi útja.²

E három egymást nyomon követő erdélyi tartózkodás alatt a költő elindult Erdélyben a neki megfelelő úton, amely számára végzetszerűen és végzetesen elrendeltetett. Mindenütt és mindenki részéről, a közlegénytől fel a hadvezérig, csak szeretetben, megbecsülésben és kitüntetésben részesült. Ez meg-

¹ Havas i. m. 86—87. l.

² Főbb állomások: Feketető (Királyhágó), Csucs, Bánfihunyad, Kolozsvár, Torda, Meggyes, Nagyszeben, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Déva, Vajdahunyad, Hátszeg, Karánsebes, Vaiszlóva, Lugos, Freidorf (Szabadhely), Szalonta, Debrecen és Pest.

gyógyította sebzett lelkét s bőven kárpótolta a korábban túrni kényszerült bántalmakért. Láttá, ujjongva tapasztalta az erdélyi hadsereg szívós vitézségét, a székely hősiségét, Bem hadvezéri lángelméjét s mindezek nyomában a sikert, a diadalok dicső sorozatát, a nemzeti és általa és benne az egyetemes emberi szabadság és boldogság szívszakadva várt megvalósulását. Láttá és élvezte mindezt határtalan örömmel, boldog önérzettel. Mert mindennek — végre! — maga is cselekvő részese lehetett és volt. Mint költő harcival (Csatadal, és a Meggyesen írt *Előre*) táborszerte biztat, lelkesít. A csapatok ajkán az ő dala zendül, lesik, várják, elkapják, dalolják költeményeit, úgyhogy most már nemcsak népköltő, hanem dalnoka is a népszabadságnak. De hőse is a népnek és a szabadságnak. Kardjával is ott forgolódik s vitézül odavág, többször tilalom ellenére is, ahol legrémesebben dül a harc. Maga a fővezér tüzi mellére balkezével, a szív mellől, a vitézségi érdemrendet s lépteti elő őrnagynak azt a Petőfit, akit nemrégiben még a gyávaság szennyes vádjá illett.

Cselekvő ösztöne, lényének alaptermészete végre megtalálta Erdélyben a megfelelő működési teret. Érett politikai gondolatának valórválásáért, eszmevilágának végső céljáért és ideáljáért, a nemzeti és világszabadságért nemcsak lelkesen és lelkesítőn zengő költői szóval, de félelmesen villanó karddal, személyes életének odadobásával küzdött és küzdhetett, még pedig — van igazság az égben! — dicsőséggel, eredményesen, egész világ szemeláttára. Ahogy álmodta, képzelte és kívánta volt prófétai ihletében.

Az ember Petőfi boldogsága Koltón, Júlia szerelmében teljesedett ki. A polgár és költő Erdélyben és Bem oldalán érezhette magát a legboldogabbnak.

9.

A magasba lendült így azonban ekkor hirtelen megroppan, megtörve ismét aláhull. Őrnaggyá előléptetését Klapka nem hajlandó megerősíteni, mivel Bem Vécsey tábornok hadműveletét elítélő nyilatkozatának közzétételével őt gyanúsították. Petőfi tiltakozik a méltatlan vád ellen, egészsége helyreállítása végett szabadságot kér. Ezt sem teljesíti Klapka, noha Bem is szükségesnek véleményezte volt. Erre sértett indulatosságában előbb csak lemond őrnagyi rangjáról, utóbb elhatározza, hogy a hadsereghez többé vissza sem megy. Elhatározását Bem hívó szava, unszoló üzenete sem ingatja meg. A kapott útiköltséget visszaküldi azzal, hogy csendes visszavonultságban három dolognak akar élni: hallgatva, békében (en silence) szolgálni a hazát, szeretni kis családját, hálásan emlékezni Bem atyai jótetteire iránta és a haza iránt. Egyelőre

tehát nincs folytatása erdélyi utazásainak. Kiszakadt Erdélyből, ahol mindent megtalált, amit óhajtott, ahol mindazt az eszményt, amit akarva akart, az erdélyi tavasz gyümölcshozó nyárrá érlelte.

Az emberi sorsban lehet zökkenő, de amit Isten rendelt el, annak meg kell történnie. Petőfi sorsában is, amint maga mondta, fátum szerint kellett történnie mindennek.

A hátralevő napok merő izgalomban, folytonos nyugtalan-ságban telnek. Május 18-án eltemeti édesanyját. A hónap végén Szalontáról felhossa Pestre kisfiát; majd nyilatkozni kényszerül lemondásának körülményeiről; küzd és aggódik családjának megélhetéseért, mivel jövedelme megcsappant, sőt családjának biztonságaért is, mert menekül a kormány is Pestről Szegedre. s arra sincs idő, hogy megtartsák a hirdetett népgyűléseket, amelyen az orosz ellen buzdítsanak. Maga is elbúvik család-jával július első napjaiban Mezőberénybe. «Most itt vagyunk, írja innen július 11-én Aranyinak, s amely percekben végkép felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.» Csakhogy már Bemnek is a lehetetlent fogadta: csendben szolgálni a hazát, s most Arany előtt még lehetetlenebb dolgot említ, a haza feledését. Az önérzetében sértett katona ideig-óráig duzzogva félre állhatott, családi fájdalom és családjának gondjai egyideig úrrá lehettek rajta. De jól látja Buda visszavétele után is (máj. 21.), hogy a munka nincs még befejezve, csak félig van elvágva a csomó, amelyet szét kell vágni a kard élivel:

Majd akkor illet a koszoru téged,
Ha munkád végleg bevégezed.

(Jött a halál.)

A hazához szól így. De vajon nem egyszersmind önmagáról, a maga életművéről szól benne? És mikor ugyanezen napokban dalt ír a huszárról, aki éltét a hazának áldozza, szűz becsületét, egyetlen még meglevő kincsét a sírba vite, és a honvédről, Isten után a legszentebb emberről, aki várja, hívja az ellenséget, hogy becsülettel és diadallal harcolhasson, mivel a hazáért halni a legnagyobb boldogság ezen a világon: vajon e képeket nem önmagáról mintázza? Az orosz betörés hírét, mint sirály a közeledő vihart sívítja: Itt a próba, az utolsó nagy próba, az utolsó ítélet. Azért hát föl a szent háborúra!

Föl hazámnak valamennyi
Lakója,
Ideje, hogy tartozását
Minden ember lerója;
Ki a házból, ki a síkra,
Emberek,
Most az egész Magyarország
Legyen egy nagy hadsereg!

És a buzditásra felel is:

Ki is megyünk, szó sincs róla,
Mindnyájan,
Meghalni vagy győzedelmet
Nyerni a szent csatában

(Föl a szent háborúra.)

Vajon itt is nem elsősorban magáról, a maga lelki állapotáról, eltökélt szándékáról beszél? Figyelemre méltó, hogy e költeményekben csupa olyan érzelmi és gondolati elemek fordulnak elő, amelyek a költőt e napokban valóban foglalkoztatták: félút, vagy lelkesítő szerep, amelyet a világ bámul; áldozat, tiszta becsület a szegénységben is; félő gyermek, síró feleség, apáink, anyáink, e szent halottak sírja stb. Hogy e szörnyű, egyre szörnyűbb időben megírja fia életrajzát, s drámát kezd Karaffáról: csak pillanatnyi elfoglaltság, önmagát áltató ideges és tétova kitöltése a tétlen időnek. Bensejében érzi, tudja, hogy megy, mennie kell tovább, végig és a végig. Csak még feleségét, gyermekét tudná valahogy biztonságba helyezni. Készülődik is már Aradra, talán még tovább is, Radnára, de mindenesetre keletre. Épen indulni akarnak július 17-én reggel, mikor Kiss Sándor ezredes és Egressy Gábor megjelennek Bemhez visszatérő útjuk közben, s hívják a költőt vissza Bemhez. És a fogat megindult nem Arad—Radnának, hanem ahova mennie kellett, a már ismert Nagyvárad—Királyhágó—Kolozsvár irányban Erdélynek. Tordán megpihen, megnézi a Szent László mondákból ismeretes Tordai hasadéket.¹ Másnap — családját Miklós Miklós református lelkész gondjaira bízva — elbúcsúzik feleségétől és kis fiától, s megy fölkeresni főhadiszállásán Bemet, akivel Berecken találkozott össze július 25-én. A két rendkívüli egyéniség a régi szeretettel és rajongással ölelte át egymást. Aztán ment tovább — Segesvárig.²

Ennek az útnak irodalmi emléke csupán az a két levél, amelyeket Tordán hagyott feleségének írt. Az egyiket júl. 22-én Marosvásárhelyről írta nyomban a Tordáról elutazás, illetőleg a Vásárhelyre megérkezés után. A másikat és utolsót is onnan írta, de hat napi szakadatlan és erőltetett menetelés közben Háromszékről visszatérte után. (Egy harmadik, a kettő között Kézdivásárhelyt írott levél elveszett.) Utolsó levelében írja feleségének a bevezetésben már említett emlékezetes szavakat a székely föld szépségéről, a Háromszéken fészket rakni

¹ Emléktábla őrzi ma is az ótordai ref. parókia falán ottartózkodásának emlékét.

² Utolsó erdélyi útjának állomásai Tordától kezdve: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Csikszereda, Kézdivásárhely, Bereck, Sepsiszentgyörgy, innen Erdővidéken és Udvarhelyszéken át újra Marosvásárhely, Székelykeresztúr, Fehéregyháza, Segesvár.

akaras idilli ábrándjáról. Milyen tiszteletet parancsoló bizalom, mekkora hit sugárzik ki ama szavakból akkor, midőn minden bizonytalan! Mennyi életkedv a halál tornácában, mily lélek-gazdagság a sír szája előtt, a porrá válás előestéjén!

10.

Három ízben — 1843, 46 és 48 — csak Erdély közelségébe, a határig jutott el Petőfi; megvalósult erdélyi útjainak száma öt: 1847-ben egy, 1849-ben négy. De az 1849-diki három első utat egynek is vehetjük. Csak földrajzilag tagozódik ez út részekre. Lényeg szerint Petőfi 1848 január közepétől május 5-ig, rangjáról lemondásáig, a hadseregből kilépéséig Bem katonája, Erdélyben van. A debreceni futárság és a háromheti betegszabadság, melynek különben is csak egy részét töltötte Erdélyen kívül, Nagyszalontán hagyott családja és Aranyék körében, tagolta Erdélyben tartózkodását, de nem szakította félbe. Egyik út a másiknak közvetlen folytatása, s valamenynyinek ugyanaz az indoka, egy és azonos a célja és formája. Úgyhogy a megvalósult utak száma is három.

Valamennyi útnak, a megvalósultaknak és az abban maradtaknak, egyaránt közös vonása — az előadottak, hisszük, eléggé rámutattak — hogy mind a lélek, mondhatni, az élet mélységéből fakadtak. Fontos, életbevágó hiány hajtotta, sarkalta Petőfit Kolozsvár, Erdély felé. És Kolozsvár, Erdély fontos, életbevágó hiány pótlását ígérte, azt, amire Petőfinek égetően szüksége volt, ami szorultságában szabadulást, megalázottságában fellendülést és kiteljesedést jelentett, amit másutt sehol meg nem talált, megtalálni nem tudott. A vándorszínész kenyeret, s talán dicsőségét kereste Erdélyben, a pesszimizmusból gyógyuló költőnek érlelődő politikai gondolata és újra felébredt cselekvési ösztöne pedig Erdélyben azt az élményt, azt a nemzettársadalmi adottságot kereste, amely egyrészt megnyugvással és bizalommal jutalmaz, másrészt konkrét alkalom, hogy cselekedni is tudjon valamit szolgaságban sinylődő nemzete és a beteg emberiség javáért. 48-i megghiúsult szervező útja, valamint a 49-iek is mind és szükségképen következtek időközben teljesen kiformalódott hivatásérzetéből, hazaszereztetéből, az emberi, s főként a nemzeti szabadság megvalósulásáért zakatoló cselekvési ösztönéből. Következtek annál inkább, mert egyéniségének ez az általános elvi meghatározottsága, tudatosan és önként vállalt, tehát kötelező elrendeltetése elé mind 48 végén, mind 49 június-júliusában oly kelletlen és elkeserítő életkörülmények verődtek össze, hogy nemcsak költői hírnevén esett folt, de kockán forgott az ember becsülete, személyes hazafiúi megbízhatósága is. Akaratlanul is zugutcába került, honnan egyedül Erdély szabadithatta ki. És ki is szabadította.

Petőfi nem csalódott Erdélyben, s ez valamennyi útjának másik, közös vonása, — erre az elmondottakban, az egyes utazásoknál külön-külön szintén rámutattunk. Kiegészítésül és összefoglalásul még csak annyit, hogy Petőfi kedélye már Erdély határánál, még inkább Erdély földjére átlépve, tüstént mintegy kicserélődik. Gyönyörködik Erdély természeti szépségeiben, lelkesedik az erdélyi szellem történeti kincsein és hagyományokban gazdag multján, ösztönzést, új erőt nyer az élő erdélyi magyarság érzés- és gondolatvilágának közvetlenül átélt jelenségeiből, személyesen szerzett ismeretéből. Személyét — az embert, a költőt, a katonát — szeretettel, tisztelő csudálattal fogadja, tünteti ki az erdélyi magyar társadalom és az erdélyi hadsereg egyaránt — minél többször jön Erdélybe, annál melegebben, annál őszintébben. Egészben véve mindig megtalálta Petőfi Erdélyben, amit keresett, meg a legfőbbet, amit a sorstól kért, a teret, hogy tehessen az emberiségért valamit. És ahogy kérte, úgy adta meg Erdély: boldog és szép halált az emberiség javáért. Számára Erdély mintha csakugyan Tündérországnak bizonyult volna!

Végül hadd feleljünk arra a nem érdektelen kérdésre is: mit és mennyit ismert meg Petőfi Erdélyből, az Erdély földjén végbemenő életből? Az előadottak után nem nehéz a felelet.

Területileg majdnem az egész Erdélyt bejárta. Magyarországi íróink között ő az, ki Erdély földjéből legtöbbet látott és járt be, némely vidéket és helyet nem is egyszer, hanem több ízben. A szabadságharc előtt és alatt élő nyugati magyarok között általában nem található senki, aki Erdélyben hosszabb utat tett meg, és aki egymástól messzebb eső helyeken és vidékeken fordult meg, mint Petőfi. Időben sem keveset, összesen majdnem kerek száz napot töltött Erdélyben, annyit, mint Kazinczy, többet, mint Széchenyi, Deák és Vörösmarty. Csak Dugonics élt több ideig (három évig) Erdélyben és Kisfaludy Sándor (félévnél többet).

Mégis alaposabb és realisabb Erdély-ismeretre nem tehetett szert Petőfi. Erre egyetlen egy útja sem volt alkalmas.

Valamennyi erdélyi útját ugyanis rendkívüli körülmények között és rendkívüli lelkiállapotban tette meg. Első ízben, mint fiatal házas, a mézeshete folytatásaként fordul meg feleségével Kolozsvárt. Ez a körülmény, meg a maga és felesége személyét körülvevő lelkes ünneplés és a különben is csak pár napra terjedő első utazás alig engedett időt és nyugalmat az Erdély földjén végbemenő élet mindennapi, apróbb és nagyobb jelenségeinek a megfigyelésére. Ünnepi hangulatában s az őt ünneplő hangulatban csak a Nyirestető szépségét és Kolozsvár történeti zománcát, művelt és magyar öntudatát vette észre. Alig pillantja meg Kolozsvár előtt Erdély hétköznapi prózáját, a szegénységet és elmaradottságot.

Épügy az 1849-iki négy út, bár egész más ok miatt, szintén nem volt alkalmas Erdély tárgyyszerű megismerésére. Valóban csak Petőfi csodálatos természetszeretete volt képes arra, hogy folytonos ágyúdörgés között is észre vegye a pacsirtaszót, meglássa a véres csaták színhelyén a virágzó; tavaszi idillt; csak az ő szerelmes szíve tudott családi fészek-rakásra gondolni ott, ahol tömegeket döntött sirba a rémesen pusztító halál. Ezekben a harcokban, amelyekből hite szerint a nemzeti és világszabadság volt megszületendő, figyelhetett-e másra, mint épen a szabadság eszméjének sorsára, fejlődésére, az erdélyi hadseregre, a székely vitézségre, Bemre? Csak ezzel és ezekkel foglalkozik lelke: csak ezt és ezeket dicséri, buzdítja, ünnepli elejétől végig mindenik útjában, mindenik művében. Szemtől-szemben látta egész Erdélyt, de ekkor már maga is, Erdély is az utolsó nagy próbát vívta, az élet és halál harcát harcolta. Ami e forrongó feszültségben közvetlenül és pillanatnyilag nem vett cselekvő részt, azt még az ő sastekintete sem vette észre, vagy ha észrevette is, a tudat küszöbe alá rejtette el. Hogy aztán tudat alatt mennyi Erdély-ismeret halmozódott fel, azt találgatni felesleges is, céltalan is.

Költői ihletét sem lobbantotta föl sokszor Erdély. Mind-össze is csupán tizenháromra rug Erdélyhez fűződő, erdélyi indítékú költeményeinek a száma. Ezek közül is ötnek a keletkezés helye Erdélyen kívülre¹ esik. Ugyanannyi Erdélyhez kapcsolódó prózai műveinek a száma is, de ezek közül még kevesebb, csupán öt íródott Erdély területén.² Így hát Erdély hatása számban sem gazdag írói termés, s művészi szempontból sem mondható nagyon értékesnek. Erdélyben töltött napjai sokkal izgalmasabbak, szerepe és törekvése annyira küzdelmes volt, hogy nyugodt és szabad ihlethez alig jut. Csak a *Pacsirtaszót hallok megint*, *Négy nap dörgött* és *Vajdahunyadon* c. költemények ilyenek, de ezek is csak részben.

Bizonyos azonban, hogy Erdélynek akkori legnagyobb, vagy legnagyobbinak vélt baját, elmaradottságának és minden nyomorúságának vélt végső forrását, Erdély külön államiságát

¹ Ezek: *Erdélyben* (Koltó), *Két ország öllelkezése* (Pest), *A székelyekhez* (Pest), *Négy nap dörgött az ágyu* (Debrecen), és *A székelyek* (Karánsebes). Az Erdélyben írottak: *Ez már aztán az élet* (Dézs), *El innét, el e városból* (Kolozsvár), *Csatában* (Meggyes), *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* (Marosvásárhely), *Pacsirtaszót hallok megint* (Betlen), *Az erdélyi hadsereg* (Bánfihunyad), *Ki gondolná, ki mondaná* (Szászsebes) és *Vajdahunyadon* (Vajdahunyad, illetőleg Hátszeg).

² *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* (XIX. sz. 1. Kolozsvár, XX. sz. Pest); két levél feleségéhez (mindkettő Marosvásárhely); négy tábori levél a Közlöny szerkesztőjéhez (Vizakna, Debrecen, Szászsebes és Karánsebes); három levél Bem tábornokhoz (Pest, Szalonta, Pest); aztán *Erdélyi út* (Debrecen); és *Párbeszéd Bemmel* c. (?) feljegyzései.

felfogta. Megértette, még mielőtt Erdély földjére lépett, Szatmáron, a Partiumban, talán Teleki Sándornak, talán más Erdélyt ismerő barátainak az előadásából. Megértette s nemcsak ápolta és melengette szabadságért égő lelkében, hanem mikor ütött az óra, Erdélyre mint oltárra, rá is tette egész életét, egész földi valóját. Végig ment ez apostoli uton a vértanúságig.

Írói és költői tevékenységének valamennyi Erdélyben és Erdélyből fakadt terméke mind Erdély-ismeretének, életre-halálra elszánt Erdély-szeretetének és Erdély vonzó, rendkívüli hatásának a bizonyossága és emléke. Sajnos, viszonylag kevés ilyen emléket hagyott ránk.

KRISTÓF GYÖRGY.

VÖRÖSMARTY ÉS HORATIUS.

(Második, bef. közlemény.)

3.

Vörösmartynak költői megindulásakor alig van szerelmi dala. Van ugyan néhány pásztoridillje, de ezek részint fordítások, részint pedig átdolgozások Vergiliusból,¹ s a zsengek között szereplő egyetlen szerelmes vers Horatius-fordítás: a Pyrrha-dalé, (I. 5.) igen sikerült átültetésben. Horatius ódája a női állhatatlanság végtelenül finom rajzát adja. A képet ő is hagyományként örökölhette Simonidéstől: a tengerhez hasonlítja a leányt, aki mást ölel a rózsabokrok között. Sajnálja a szegény, naív fiút, aki nem tudja még, hogy szegény az, akire a lány «új fénye» kiderül. Mert: amint a csendes tenger egyik percről a másikra haragos hullámokkal megváltoztatja képét, úgy tesz a lány is. De Horatius idején kikerülte a veszélyt, megmenekült a tengeri vészből, s már a hálaképet is megfestette a tenger urának. Ez a kis költemény nem került el költőnk figyelmét. Formája az ú. n. metrum Asclepiadeum quartum, amelyet Horatius gyakran használ, Vörösmarty ugyan-ebben a formában ülteti át a költeményt és meglepő finomsággal. Az egészből hiányzik még a háttér, amelyet Horatiusnál a sorok közt érzünk, de a forma, a nyelv nagyszerű hajlékonysága, természetessége, minden erőltettség nélkül, a nagyszerű verselőre vall.

Érdekes megfigyelni, milyen sejtelemszerűen bukkan fel a költeményben a gondolat: elmúlik a szerelem is.

A ki véled arany napjait éli most
Vélvén, hogy te örökre kedvese léssz neki,
Bár könnyű levegőként
Lengsz változva, — szegény, kire
Új fényed kiderül.

(Kiadatlan költ. 41. és 88. sz.)²

¹ A kötet végén szereplő néhány szerelmi dal (126—130. szám) írásának ideje 1828.

² A fordítás két változatban van meg. A kettő között azonban lényeges eltérés nincs, csupán néhány szó simítás.

Jellemző, hogy az a legelső szerelmes vers, amelyet még az iskolás emlékek benyomása alatt fordít Horatiusból, abban a gondolatban csendül ki, amelyet jellegzetesnek találtunk az előbbi fejezetben is.

S itt meg kell állnunk egy időre. Már feljebb hangsúlyoztuk, hogy a szerelmi dalok alapgondolata is az elmúlás. Ezzel kapcsolatban Szerb Antal nem kis túlzással a költő állandó halálgondolatára utal,¹ Makay meg a sírköltéssel hozza összefüggésbe,² s Vörösmarty halálköltészete kiindulópontjának az Etelka-élményt tartja.³ Ez azonban nem lehetséges. Vörösmarty ugyanis legkorábban 1817-ben ismerhette meg Etelkát, aki ekkor még csak tíz éves volt. Nem valószínű, hogy költőnk szerelemre lobbant volna iránta, lemondó hangú költeményeket írni hozzá ebben az időben még kevésbé lehetett oka. Másrészt ifjúkori költeményeinek tárgyalása bebizonyította, hogy már legelső szárnypróbálgatásai ismerik ezt a gondolatot, és épen Horatius költeményei elmélyítik benne. Ez pedig korábbi keletű, mint az Etelka-élmény. E mellett szól az a tény is, hogy 1821-ig még mindig alig ír néhány szerelmi dalt. 1820-ból van egy költeménye a *Szerelmes* címmel. Ez a költemény még erősen a típus jellemző vonásait viseli magán, de meglepő szenvedélyes a hangja:

Hah kié vagy most, ki csak értem égél,
Életem, kedvem s örömim reménye?

Mintha titkon félne, hogy elveszti a kedvest, aki életének célja. Az ifjú — a költemény hőse — elkeseredésében a halálba akar rohanni, lelke viadalt óhajtoz. De a búcsúzáskor a kedves is sápad, «rémkönnyűk düljék deli arcod ékét». Ebből a fiú megérti, hogy szerelme hű maradt hozzá, s megbékül vele. A költemény a szentimentalizmus helyzetdalaira emlékeztet, s aligha őszinte élménye Vörösmartynak. De ha az lenne is, jellemző a titkos reménykedés. A lemondó elmúlás-tudat nem olvasható ki belőle. Különösen figyelemre méltó az utolsó versszak, amely egészen optimista hangon szól és hatalmas képen végződik, már a monumentális Vörösmartyt sejtetve:

Jer, körülfoglak, valamint az árvíz
A magas partú szigetek vidékét;
Jöszte: keblemből csak az űzhetend el,
A ki teremtett.

Így ír 1820-ban a magára találni kezdő Vörösmarty, aki most már a *Zalán futása* felé halad. Pedig korábbi éveiben, láttuk, az elmúlás, a halálgondolat középponti szerepét. A szerelmi csalódásnak az a mozzanata, amelyben világosan látta, hogy

¹ Minerva. IX. évf. 23. l.

² Makai G., *A halál költészete*. 1937. 28. l. — ³ U. o. 26—28. l.

hiába minden erőfeszítése Etelkáért — ez adott neki határozott lökést a pesszimizmus felé — csak később lesz döntő költészetének további fejlődésére.¹

Megerősíti ezt a megállapításunkat Brisits véleménye is, hogy Vörösmarty pesszimizmusának magyarázó okaként felvehetjük szerelmi csalódását és olvasmányainak hatását is, «a döntő ok azonban mégis csak Vörösmarty lelkisége, melancholiára hajló természete s borús képzelete...»² Valóban itt van halálköltészetének csírája, de nagyjelentőségű az a körülmény, hogy ifjúságának legkedvesebb mintája terelte legelőször határozottan ebbe az irányba. S amiért épen Horatius hatását kutatjuk Vörösmarty költészetében, különösen ifjúkorának műveiben: a későbbi Vörösmarty majdnem azonos módon gondolkodik az élet problémáiról, mint a kezdő. A gondolatok, amelyeket mestere keltett benne, fenségesek voltak, a forma nagyszerű. S amikor megférffiasodott, nyelve kialakult, előttünk állt a nagyszerű költő.

Van 1823-ból egy szerelmi költeménye, amelynek címe *Myrtill és Daphne*. A dal külső formája, gondolatmenete majdnem azonos Horatius csodálatosan finom szerelmi dalával, amelyben Lydiához szól. (III. 9.) Vörösmarty megoldása hajszálnyira egyezik Horatiuséval.

MYRTILL: Mit tekingetsz csábító szemeddel
Csalfa Daphne, mit mosolyogsz hiába
Myrtill szíve többé nem szeret.

Ugyanígy utasítja vissza Daphne is Myrtillt, mert hisz gyűlöli, mint a tél unalmát:

DAPHNE: Büszke, hát te hitted, hogy szeretlek?
Rég gyűlöllek, mint a tél unalmát
Mint kezén a bús rab láncait.

Horatius ugyan nyugodt hangon beszélget Lydiával, de a gondolat azonos. Míg enyém volt Lydia, nem cseréltem volna Perzsia uralkodójával. Viszont nem volt Lydiánál ünnepeltebb név Rómában, míg nem állt Chlóénál hátrább.

A két szerelmes tovább perlekedik, mindegyik menni akar, hogy ne kelljen látni a másik gyűlölt képét. Horatius így szól Lydiához:

Me nunc Thressa Chloe regit,
Dulcis docta modos et citharae sciens,
Pro qua non metuam mori,
Si parent animae fata superstiti.

¹ V. ö. Zádorhoz írott levelét.

² Brisits: *A XIX. század első fele*. 1939. 231. és k. l.

Épen így akar Myrtill is fájdalmat okozni Daphnenak:

Láttam Argos kékszemű leányát,
Szép Melissát, most a bujdosóban
Főltalálom őt s jobb életemet.

Azonban Lydia sem marad adósa Horatiusnak:

Me torret face mutua
Thurini Calais filius Ornyti,
Pro quo bis patiar mori,
Si parcent puero fata superstiti.

Vörösmarty Daphneja még jobban megfenyegeti Myrtillt:

Hitt gyakorta a kegyes Damétas,
Egy szép szőke gyermek hitt gyakorta:
Még nem mentem, mostan elmegyek.

Horatius végül felsóhajt: hátha még megtér szerelmünk, s Lydiára várok ismét, miután Chloét elbocsátom. Erre a leány is bevallja, hogy csak a költőt szereti, s minden vágya vele élni, vele halni.

Vörösmartynál a befejezés ugyanaz, de az esemény más-kép peregr le. Amikor Myrtill meghallja, hogy Daphne a szép fiúhoz akar menni, kétségbeesve kiált föl: Daphne, Daphne! Bevallja, hogy félrevezették és most is szereti őt. Erre a leány is bevallja, hogy híve és nem volt hitszegő.

A két költemény hangja között nagy eltérés mutatkozik. Horatius ódaköltészete a 30—23-ik évek közé esik, amikor a költő már 35 éves elmúlt. Ennek megfelelően a költemény hangja nyugodt, zavartalan és végtelenül finom. Vörösmarty hangja egészen más. A fiatalember szenvedélyes hangján szólal meg. Éles ellentétből magyarázza az érzéseket, a szélsőségekre való hajlamossága már erősen érzik benne.

Férfikora teljében, 29 éves korában írt Vörösmarty egy szerelmi dalt, címe *Vágy*, amely igen heves szerelmi vágyakkal kapcsolja össze a «Vég»-re tekintő életfelfogást. Szokatlanul hevesen szólítja meg a lánykát:

Mit késel, oh lányka,	A hév szerelmemnek
E szívre omolni?	Hév csókkal adózni.

Egy pillanatra szeretne kiszabadulni az enyészet vaskapcsaiból, rövid időre átadja magát a *carpe diem*nek. Szerelmem és elmúlás másképp nem békíthető össze, csak ha kiszakad egy pillanatra az időből, ha a «boldog időtlenségbe» rejtőzhetik el.

Ah hagyd megízlelnem ez édeni báj,
Hagyd szívnom ez ajkát, ez isteni szájt!

De ebbe a pillanatnyi magafeledt örömbe is beleszól a kérlelhetetlen sors, a kikerülhetetlen vég gondolatát hiába próbálja elnyomni. Az eléje tóduló képet igyekezik elűzni:

A messze jövőndöt	Hosszú örömökre
Aggódva ne nézzed;	Mi kurta az élet!
Nézd nyomtalan a sebes óra halad,	
Elmult napokat soha vissza nem ad.	

Nem ugyanaz a fájó lemondás cseng-e ezekben a sorokban, amely a fiatal Vörösmartyt annyira jellemzi? Így inti Horatius is Phyllist (IV. 11.):

Semper ut te digna sequare et ultra
Quam licet sperare nefas putando
Disparem vites.

Használd ki az életet, mert semmi sem hozhatja vissza azt, ami elmúlt. Charon semmi pénzért nem adta vissza Prometheust, (II. 18.) sőt Zeusnak sincs hatalma a halálon (III. 29.):

non tamen inritum
Quodcumque retro est efficiet neque
Diffinget infectumque reddet,
Quod fugiens semel hora vexit.

Ha jól megfigyeljük Vörösmarty e költeményét, észrevevesszük, hogy — habár gondolatai egyeznek Horatiuséival — az alkotás-mód, a gondolatok sorrendje épen fordított. Míg az antik költő teljesen tudatában van a fatum kikerülhetetlenségének, s abból épen azt következteti: *carpe diem*, addig Vörösmarty-nál más a sorrend. Élvezni akarja a szerelmet, egész valójával átadja neki magát, s ekkor lopakodik örömei közé lassan, észrevétlen az elmúlás-tudat. Valami tragikus boldogtalanság ez az élet, alig akad benne egy nyugodt pillanat, amelyet meg ne zavarna a Vég, az elmúlás. Nem tragikus mez, magára vett álöltöny, amelyet akkor dob el, amikor akar, hanem legbensőbb valója, amely annyira hozzátartozik Vörösmarty egyéniségéhez, mint a gondolathoz az eszme, amelyet egy életen át kergetni lehet, de elérni soha. Ebből a fájdalmas érzésből fakadnak a befejező sorok:

S a rózsá, ha szép kora múlva, lebull:
Méh nem szedi mézeit hamvairul...

Deáki Sándor felhívja a figyelmünket¹ két későbbi költeményre, amelyek az említett Horatius-ódával hangulati és részben tartalmi rokonságban vannak. Az egyik a *Késő vágy*, a másik a gyönyörű nászajándék: *A merengőhöz*. Mind a kettő a

¹ Deáki S., *A kétezeréves költő*. 1935. 50. l.

lehiggadt, végtelen mélységű, megtisztult szenvedély patetikus hangján szól. Deáki maga is int, hogy a hasonlóság a két költemény között esetleg csak véletlen találkozás. Valóban Vörösmarty ekkor már lerázott magáról minden kívülről jövő hatást, önmagában feloldotta mindazt, amit mástól kapott. Nincs is értelme annak, hogy hatást keressünk itt, csupán azt akarjuk szemlélni, hogyan alakult benne a halálérzés szerelmi költeményei írása közben.

Megértjük, hogy az a költő, aki megtanulta Horatiustól minden egyes nap értékét megbecsülni, nem sokra tartja a kétes jövőt. Mert a *carpe diem* nemcsak azt jelenti, hogy élvezzük a jelent, de azt is: úgy éljünk, mintha ez a nap lenne számunkra az utolsó. A jövőendő nincs hatalmunkban, tehát ne sokat törődjünk vele. Megértjük hát, ha így figyelmezteti Laurát: «Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába». Az egész világ úgy sem lesz tiéd, «Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.» A szerénységről is mily sokat énekelt Horatius. S Vörösmarty felveti a nagy kérdést:

Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özőn,
A telhetetlen elmerülhet benne,
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
A látni vágyó napba nem tekint;
Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget:
Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.

Kár lenne ezt a gyönyörű gondolat- és hangáradatot bármivel is összehasonlítani. De lássuk egymás mellett két lángész véleményét a földi javak halmozásáról, a hitvány földi lét értelméről. Mennyire nem becsülte a szellem harcosa 2000 évvel ezelőtt sem a vagyont, a mulandót. Milyen szerényen írta a római költő (III. 1.):

Cur invidendis postibus et novo
Sublime ritu moliar atrium?
Cur valle permutem Sabina
Divitias operosiores.

Vörösmarty e nagyszerű költeménye Császár Elemér szerint «látszólag nem egyéb, mint versbe foglalt filozófia.»¹ Valóban ez a költemény inkább filozófia, mint szerelmi dal. S ez a filozófiai felfogás nem más, mint ifjúkori gondolatvilágának megférriasodott, megszépült formája; szinte minden földi port levert magáról s a szépség örök szférájába emelkedett. Ez is érthető. Tudjuk, hogy Vörösmarty csak kétszer volt igazán szerelmes. Etelka tragikus volt számára. Emléke ott lappang minden

¹ Császár Elemér: *A XIX. század nagy magyar költői*. Jegyezte és kiadta Tóth Lajos. 1929. 79. l.

későbbi szerelmi költeményében, mint fájo emlék, amelyet csak Laura tudott meggyógyítani. «1830—1842-ig aránylag kevés szerelmes verset ír, inkább csak az emlék vis-zhangzik szíve és lantja húrjain»¹. S ez miből táplálkoznék, ha nem Etelka emlékéből? Nem csodálhatjuk, hogy újraéledt szerelmében is ezen a hangon szólítja meg Laurát.

Ez is egyik oka annak, amit az elején mondtunk: hogy az ifjú és az öregedő Vörösmarty közelebb vannak egymáshoz, mint az ifjú és a férfi Vörösmarty. Élete utolsó korszakát az emlék táplálja, s nem csoda, ha lényegében azt énekli, amit ifjúságában, csak a hang más, meg a művészete.

4.

Vörösmarty ifjúkori költeményei között van három Horatius-fordítás. Érdekes véletlen, hogy a fordítások abból a három gondolatkörből valók, amelyek annyira jellemzőek rá: egy bölcselkedő, egy szerelmi és egy hazafias dal.

Már korán foglalkoztatta költőnket a nemzet sorsa. Zsengéi között több költemény szól nemzetéhez. Ilyen az a Horatius-fordítás is, mely a nemzet jövőjét, az ifjúságot van hivatva nevelni. A római költő az ú. n. római ódáiban ostromozza korának romlott erkölceit, az elpuhultságot s buzdítja a fiatalokat, tanulják meg túrni a fáradalmakat és veszedelmet a táborban. Dicső dolog a hazáért halni, s a halál úgyis eléri a bátrát is, meg a reszkető térdrel futót is.

Vörösmarty e fordított versében — (*Kiadatl. költ.* 112. sz.²) — erősen küzd a klasszikus versmértékkel, s az első versszak második sorának hendekasyllabusa sehogyan sem sikerül. Egyéb-ként nincs zökkenő a verselésben. Van egy igen szép része a fordításnak, a *dulce et decorum* átültetése:

Szép a hazáért halni, dicső dolog
Szintúgy halálod, bárhova fuss, elér,
A gyenge ifjúság virágin
Nem könnyörül dühe vad kezének.

Deáki felhívja figyelmünket³ a *Sokvész riaszt* c. költeményre, amely Horatius *O navis* kezdetű ódájára emlékeztet. (I. 14.) Ez az óda egyike lett az antik költő legtöbbet idézett darabjainak. «Az állam hajója» címmel szokták emlegetni. Irodalmunkban Dayka, Virág és Kazinczy éltek evvel a motívummal: a századfordulónak időszerű problémája volt a poli-

¹ Gyulai id. mű, LV. 1.

² Ugyanez a fordítás megvan még egy változatban a 113. sz. alatt. A két költemény között lényeges eltérés nincs. Az első fordításból hiányzik az utolsó versszak, a 113-as azonban teljes.

³ Id. mű, 50. 1.

tikai és nemzeti életben az állami önállóság kérdése. Vörösmarty 1817—18 telén írta versét egy logika-óra alatt a tanteremben. (Gyulai töredéknek gondolja.) A költemény hangulata és gondolatmenete Horatiust juttatja eszünkbe. Megszólítja a megszemélyesített hajót, amelyet «sok vész riaszt a tengerek árjain,» mert félti, hogy egy Charybdisben elsüllyed. Horatius is aggódva figyeli a vihart, amikor Antonius és Octavianus vizsgálja idején újból elragadja a vész az állam hajóját. Az evezők már letöredezték oldaláról, nem bír a tenger erejével. (Et malus celeri saucius Africo antemnaeque gemant, ac sine funibus vix durare carinae possint imperiosius aequor.) Szinte szóról-szóra így énekel Vörösmarty is:

... Már tova hanyatik
Hajód, vitorlád már szakadoz, bomol,
Zúg a dagadt víz árja, s színét
Északi szél dűhe ostromolja.

Költőnknek azonban többször is van szava nemzetéhez. Többször ostromozza a silányabb nemzedéket, amely kivetkőzik ősi örökségéből. S a magyar költői nyelv megteremtője szállhat-e jogosabban valamiért is sikra, mint a nyelvért?

A század első évtizedei hangosak voltak a vitáktól, amelyek a magyar nyelv általánossá tétele körül folytak. Vörösmarty már korán — retorikus korában — kezdett Udvardy nevű barátjával együtt római mértékre magyarul verselni.¹ Egy barátjához írt levelében megdorgálja az illetőt, mert holt nyelvre vesztegeti erejét. Buzdítja, lásson hozzá: «S írj magyarul, ha magyar lenni szivedbe akarsz. (*Kiadatl. költ.* 11. sz.)

A legszenvedélyesebb hangot a magyar nyelv érdekében egy 1819-ből származó költeménye üti meg, amely egészen Horatius hangján indul meg. Ez a bevezetésben már említett *A koresokhoz* c. költemény.

Horatius a polgárháborúban belefáradt Róma népére támad a végső elkeseredés hangján, szenvedélyes páthosszal ostromozva az önnön vérént ontó polgárt, aki a helyett, hogy Karthagó falait földig perzselné, hazájára hoz veszedelmet. «Quo, quo scelesti ruitis?» — kérdezi (*Epod.* 7.) «Hová rohantok átkozott gonosz fiak?» — zúdul fel Vörösmarty is. Horatius a visszavonás átkát ostromozza, nem tudja, vajon düh vagy felső erő ragadja-e fáját? Végül csendes és keserű szomorúsággal teszi hozzá:

Sic est: acerba fata Romanos agunt
Scelusque fraternae necis,
Ut inmerentis fluxit in terram Remi
Sacer nepotibus cruor.

¹ Ö. M. VIII. 385. 1.

Vörösmarty lényegében ugyanerre az eredményre jut. Nála a középpontban a nyelv szerepel. Annál súlyosabban érinti ez a kérdés, mert az «ezredes veszély alatt nyögő haza» ép most kezd ébredezni. Attila nyelve, amelytől valaha rettegett a világ, talál hazánkban annyi megvetőre:

Az a mi lételünknek öre, s nemzetünk
Fő kincse szenved ily csapást!

Vörösmarty már korábban a nyelv szerelmese volt, most pedig felismeri óriási szerepét a nemzet életében. Nem túlzott tehát a hang, amelyet a nyelv ellenségeivel szemben használ, megértjük elkeseredését.

A költemény megoldása ugyanazt a megokolást adja, amelyet Horatius: a meghasonlást.

Miért kelle hajdan meghasonlonod, magyar,
Hogy e nyomokra térj utóbb,
Holott ma ébredő napunkat fellegek
Üzik kietlen éj alá?

Erdemes megjegyeznünk, hogy Vörösmarty ezt a költeményt mint ifjúkori kísérletet felvette a még életében kiadásra került kötetbe. Ez a téma — úgy érzi — már saját hangján szólal meg, s bár előtte mások is énekelték róla, mindenkinél szenvedélyesebben, magával ragadó pathosszal tör ki. Ez egyszersmind Vörösmarty nyelvromantikájának egyik legerőteljesebb megnyilvánulása.¹ Itt már elméletileg is megalapozza a nyelv fejlesztésének szükségességét, amit költészetével eddig öntudatlanul művelt, s aminek ő lett egyik legnagyobb mestere.

Nem tartozik ugyan szorosan fejtegetéseink körébe Berzsenyi költészetének Vörösmartyra gyakorolt befolyása, de minthogy Berzsenyi költészete egészen Horatius nyomán indult és hű maradt hozzá, Vörösmartyra pedig igen nagy hatással volt, pár szóval meg kell róla emlékeznünk.

A már pár éve verselő Vörösmartyra igen nagy ösztönzéssel volt Berzsenyi nyelve. Ezt több fiatalkori verse bizonyítja. A kiadatlan költemények közül a 24. számú pl. csak másolata Berzsenyi *Jámborság s középszer* c. költeményé három versszakának.²

¹ V. ö. ezekkel: Horváth János: *Forradalom után*. (Vörösmarty és a mai stílromantikusok.) M. Figyelő. III. 1912. Ő Vörösmartyt stílromantikusként nevezi. A stílromantika nem más, mint a «kifejezésnek a jelentéstől független, önmagában is hatásos művészi tényezővé való kiképzése.» (213. l.) Vörösmarty ezentúl még politikai, helyesebben nemzeti szempontból is felismeri a nyelv nemzetfenntartó szerepét, ezért nevezhetjük nyelvromantikusként. Ez tágabb kör, mint a stílromantika elnevezés.

² L. cikkemet: *Berzsenyi-strófák Vörösmarty kiadatlan költeményei között*. IK. 1938. 182. l.

Gondolatmenet szempontjából legszembeszökőbb a *Szigetvár* c. költemény, amelyet 1822-ben írt Vörösmarty egy kirándulás alkalmával. A költemény alapgondolata az, hogy Zrinyi kis csapatával mily nagyszerűen tudott meghalni a hazáért: «Mi nem tudunk már érte csak élni is.» Az utolsó versszak teljesen Berzsenyi hangján szól, aki a *Magyarokhoz* c. hatalmas ódájában ép olyan lemondóan ír a nemzet jövőjéről.

Hajh elközelget majd az enyészet így!
Eltörli a nép bajnoki tetteit:
Megdőlnek a fajult vitézek,
Sírjai hős eleik nevének.

Versmértéke ugyanaz mint Berzsenyié és Horatius *Delicta maiorum* kezdetű ódájáé, amely mind a kettőt ihlette: alkaioi mérték. A költemény tehát közvetve így is kapcsolatban van Horatiusszal.

Van egy határozott pont Horatius életében, ahonnan kiindulva ítél meg mindent. Az élet százféle baja közt mindig szilárdságot biztosít magának az a gondolat: költő vagyok, s míg a Múzsák látogatnak, mindenem megvan. Alig ismerünk költőt a világirodalomban, aki tudatosabban elkülönítette volna magát a vulgustól, aki annyira büszke lett volna arra, hogy ő múzsa-pap. Minduntalan hangsúlyozza ezt Horatius, s Maecenastól is csak azt kívánja, sorolja őt a lantosok közé, s feje büszkén emelkedik az égre.

Vörösmarty épen az ellenkezője. Szerényen élő ember, nem is tartja fontosnak, hogy neve éljen, csak műve hirdesse azt a dicső eseményt, amelyet a költő megénekelte. (*Utóhang Cserhalomhoz.*) Ez azonban nem azt jelenti, hogy a költészet számára épen csak foglalkozás volt. Költészetét élethivatásnak fogta fel, s olyan komolyan, mint kevesen irodalmunkban — épen olyan komolyan, mint Horatius. De Vörösmarty a kollektívum költője is volt, szeretett láthatatlan mozgatóként működni, épen azért egyéniségét nem emelte annyira ki. Lelke legmélyén ott élt a vágy: halhatatlanná lenni, de szerénysége és kétkedő természete sohasem követelte hangosan az örök hírnevet. Pedig hányszor tusakodott lelke a halál gondolata ellen, amikor érezte, hogy nagyokra volna képes, csak ideje lenne alkotásra. Milyen kétségbeesetten kiált fel:

Nyom s jelenség nélkül így romoljak,
Könnyezetlen sorsban elboruljak,
Mint a puszták bujdosó vada?

(*Börzsönyben.*)

Ezt már 1825-ben írja. Ifjúságában inkább sejtí csak, hogy élete a költészettel jegyeztetik majd el, s erről eleinte csak félénken, Horatius egy-gondolatával énekel. Jellemző erre

a fiatal Vörösmartyra, hogy halhatatlanságot nem jósol magának, s csak ilyenféle indítékokat énekel meg; őt boldoggá teszi a költészet és nincs más vágya, mint a Múzsát szolgálni.

Halványan felbukkan ez a gondolat a kiadatlan költemények között a 44. sz. darabban.¹ Arról beszél, hogy kinek kinek az tűnik fel álmában, amivel napját tölti. A vadász lesre megy, a bíró perre siet, a lovas akkor is lovagol, tolvaj lopni igyekszik, a révész a haboktól retten, a fősvény kincseit kuporgatja, a szomszéd hús forrás tövében üdül:

Engem is a Múzsák buzdító ösztöne szorgat,
A mikoron mindent éjnek homályába borít.

Az egész kép sajátosan tükrözi Horatiust. A vadász, a bíró, a kocsivezető, a tolvaj, a fősvény egy-egy tipikus alakja költészetének. Ódához írott prologusában, amelyet Maecenáshoz intézett, majdnem így sorolja el az egyes típusukat. Van, a kit a kocsiverseny boldogít, mást kitüntet a nép kegye, ismét mást kielégít a kincs, a birtok. Ezt nem lehet rávenni, hogy tengerre szálljon, amazt nem lehet visszatartani. Egyiket a háború, másikat a bor vidítja. A vadász éjtszakára is künn marad vadat lesni:

me...
Secernunt populo, si neque tibias
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton.

Hasonlóképen bizonytalanul nyilvánítja egy költeményben azt a felfogását, hogy míg mások háborúról és egyébről zengetik lantukat, addig őt ezek nem érdeklik. Horatius Munatius Plancushoz írott ódájában (I. 7.) emeli ki ezt az élethivatást. «Laudabunt alii claram Rhodon aut Mytilenen...» kezdi a dalt. Félreérthetetlenül kimondja, őt jobban érdekli Albunea zengő háza, Tibur árnyas berke, az Anio vízesése, ahol a Múza látogatja.

Vörösmarty kezdő sora egészen így szól:

Bár zengje más a hősök homálytalan
Érdemre vágyó tetteit, hadverő
Nagy bajnokoknak megkeményült
Mars mezején dörögő hatalmát.

(Kiadatl. költ. 82. sz.)

Vörösmarty költeményének befejezése nem teljesen érthető és világos, nem tudjuk, vajon valóban atyjára vonatkozik-e, vagy csak költői fikció.

¹ Érdekessége, hogy az első négy sor Claudianus *de VI. cons. Hon. praef.* sorainak fordítása. V. ö. Császár Zoltán: *Vörösmarty ifjúkori fordításkísérletei*. IK. 1939. 68. és k. l.

Atyám! kitől én származatom veszem,
Édes Atyám! én im egyedül neked
S böcsös nevednek zengetem kis
Lantomat és neved érdemének.

Lényegében nem is fontos, valóban atyjáról énekel-e, vagy Horatiusnak az a költeménye lebegett-e szeme előtt, amelyet az Mercuriushoz írt. (I. 10.) Mindenesetre láthatjuk, hogy a megénekelés módja nagyon hasonlít az antik költő dalaihoz, aki ezen a hangon hárítja át magáról Variusra a győzelmes Agrippa kívánságát, hogy harci tetteit énekelje meg. Ilyen ének nem való neki, a vad Achillest, a háborút nem tudja megdalolni. Múzsája nem harcos. (I. 6.)

Vörösmarty költeményében tehát fel-feltűnnek az említett három Horatius-óda (I. 6, 7, 10.) gondolatai. Nem lehetetlen, hogy a három dalból szándékosan alkotott újat, hiszen igen kedvelt irodalmi divat az átdolgozás. Az író minden lelkiismeretfurdalás nélkül adja ki a forrás jelölése nélkül idegen írók munkáinak kivonatát. Esetleg két-három műből olvaszt össze egyet, nagyobb hatás kedvéért ismerőssé teszi olvasói előtt a helyi viszonyokat, a személyeket.¹

Egyszer azonban megkísérelte költőnk, hogy öntudatosan megmagyarázza — romantikus fantáziával — «a költő» élet-hivatását. Ezúttal a *Délsziget*ben igen mélyen ereszkedett önmagába. Mitikus képekben, csodás nyelven énekel egy kis gyermekről, aki messze távolodott az emberektől.

A romantika olyan őserdejében találjuk magunkat, amelyből senki, aki irodalmunk tanulmányozása közben belémerült, nem találta meg a kiutat. Jellemző Riedl Frigyes véleménye. Vörösmarty itt átengedi magát — mondja — a mese fantáziájának, s nem tudni, mit akar. A kisfiúban, úgy látszik, a maga költői fejlődését akarta szimbolizálni. «Vörösmarty nem folytatja, s jól tette, hogy nem folytatta. A munka annyira mesterkelt és bonyolult, hogy érdekes költői olvasmány nem lett volna belőle.»² Annyit valóban érzünk, hogy Vörösmarty ebben a költeményében egészen szokatlan dolgokat tár elénk. Bevezető sorai olyan hangulatot árulnak el, amelynek rokonsága Horatius *Odi profanum vulgus et arceo* kezdetű ódájával szembe-szökő. Ünnepléses ódai bevezetésben szól a költő a halandó emberekhez:

Messze maradjatok el, nagy messze ti hitlenek innen!
Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni:
Újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is
Egy kis gyermekről s egy délszaki puszta szigetről.

¹ Csipak Lajos: *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire*. Kolozsvár, 1912. 12. l.

² Riedl Frigyes: *V. M. élete és művei*. Jegyezte és kiadta Csoma Kálmán. 1905. 89. l.

Nem az öntudatos poéta, a vates komoly pátosza ez? Félreérthetetlenül elkülöníti magát a halandók seregétől, a hitetlenektől, a profanum vulgustól. A költemény további menete epikus szélességet vesz. Biztos értelmezésétadni — ügylátszik — nem tudjuk. Amit eddig megállapítottak róla, az valószínű. Önmagát rajzolja benne, de nem is ez a fontos, hanem az, hogy önmagában is «a költőt» festi. Határozottan érezzük a vates magasba szárnyalását, ahová nem követhetjük. Olyan titkokat fog elmondani, amilyeneket csak költőn keresztül ismerhetünk meg.

Kétségtelenül Vörösmarty a legmélyére hatolt a költői hivatás tudatának és csodálatos módon épen azokkal a szavakkal fejezte ki ezt, amelyekkel Horatius. Hiszen ő is a Musarum sacerdos, aki eddig még nem hallott énekeket dalol szűzeknek és ifjaknak. Milyen egy felfogással választják el magukat az avatatlan tömegtől!

Elhibázott lépés volna, ha ebben Vörösmarty részéről Horatius utánzását látnók. Erről szó sem lehet. Hiszen Vörösmarty ekkor a *Zalán futása* mámoros sikerén túl, önmagára találva, pompázó tehetsége kifejelett korát éli. De mégis figyelemreméltó, hogy amikor felölti a költészet számára mindig szent palástját, amikor a költészet és költő lényegéről beszél, úgy nyilatkozik meg, ahogy az antik vates. Ez csak annyit mutat, hogy azonos módon gondolkodtak a költészet-ről és a költői hivatásról. S ehhez talán annyit fűzhetünk, hogy fülében csenghettek Horatius sorai, amelyeket, ha egyszer elolvas valaki, többé aligha felejtethet el.

Az eposz egy darabig még ügylátszik ebben a mederben halad. Hadadúr legyőzi a halált is, de csak ideiglenesen. Amikor új tüneményként a szerelem érzéki indulata ébred, ketté válik a sziget és továbbra — ha racionális úton akarjuk követni — csak találgatásokba bocsátkozhatunk. Valószínűleg erősen hatott fantáziájára az *Fzeregy éjtszaka*, amelyet akkor fordított. Másrészt — Riedl szavai szerint¹ — megjelenik Perczel Etelka sajnó emléke, s az eddig is mitikus gondolatmenetet nem tudjuk többé követni.

Érdekes arra is utalnunk, hogy egybevág a két költő elvágyódásának szimbolikus kifejezése is.

A sziget-mítosz megteremtése Horatius nevéhez fűződik. A XVI. epodosban komoly elszántsággal hívja fel a rothadt időben is jobbat, tisztábbat kívánókat, tartsanak vele, vándoroljanak egy távol szigetre. Esküdjének meg, hogy vissza nem térnek, míg a sziklák nem repülnek, s az Appenin hegyfokká nem lesz. Horatius — s vele a társadalom java — menekül az önvérében gázoló, süllyedt nemzedékből, Vörösmarty maga

¹ Id. mű, u. o.

megy a maga mindennapi szigetére. Mert mindennap ott van a szigeten, amikor Múzsája meglátogatja, és olyankor beszélget csillaggal, tündérrel, megérti az állatokat, küzd Halálfiával, jelen van ott, ahol az élet megjelenik: szóval ilyenkor úgy hiszi, hogy felfogja magába (sípjába) a kozmoszt, már-már megoldani véli a nagy problémát, amit Életnek nevezünk. De íme keserű csalódással szétfoszlik a kép, kettéválk a sziget, s amikor új utat keres, pusztaságban találja magát.

5.

A fiatal Vörösmartyt talán legtöbbet az a kérdés foglalkoztatta: mi a boldogság, hogyan kell élni, hogy az élet tartalmas és érdemes legyen. Örök kérdések, valóban méltók Vörösmarty szelleméhez. S ezekre a kérdésekre bőven talált választ Horatius költészetében. Talán nem tévedünk, ha úgy vélekedünk, hogy Horatius ébresztette benne e problémákat.

Horatius felfogása — jól tudjuk — a Stoa és az epikureizmus felfogásának megbékélt összeolvadása, de mintha többször kicsendülne belőle, hogy szívéhez közelebb áll Epikuros tanítása.

A fiatal Vörösmarty költeményei — amelyek Horatius-élmény alapján íródtak — határozottan a stoikus felfogás javára billentik a mérleget. Említettük már, milyen sajátos módon áll szemben a *carpe diem*-mel. Legelső verseiben állandóan arra oktat, hogy korán kezdjük gyűjteni a tudományt, mert ez lesz vigaszunk. A tudás pedig — a helyesen élés tudása — a Stoa filozófiájának sarkalatos tana. A bölcs felismeri a világtörvényt és aláveti magát. Erre való az erényes élet, az pedig a tudással megszerezhető. Ezért tartózkodni kell a szenvedélyektől, amelyek gátolnak az erény megszerzésében. Innen a Stoa etikus jellege. Ez a filozófia nagy jellemeket nevelt az ókorban. Ezzel a felfogással szövi át Horatius epikureus felfogását, amely nem veti meg a mérsékelt élvezetet sem. De míg a Stoa jelszava az erény, addig az epikureusoké a gyönyör szolgálatába van állítva, amennyiben azt a képességet nevezik így, amely eligazít abban, mikor milyen gyönyört legokosabb élvezni. Mindkét filozófiai irány nagyrabecsüli a nyugalmat, az ataraxiát, de mindegyik más-más cél szolgálatába állítja.¹

Vörösmartyt elsősorban ez a bölcs nyugalom ragadja meg, de erősen a stoikus felfogás felé hajlik. Természetesen csak tudattalan, ösztönös válogatásról lehet szó, de ez nem is fontos.

Ennek a bölcs nyugalomnak kifejezése Horatius egyik leghíresebb ódája (III. 3.), amelyben a süllyedt Róma fiai elé idézi az igazi férfi alakját. Szinte mottója lett a költeménynek: «Si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae».

¹ V. ö. Halasy Nagy József: *Antik filozófia*. 1934. 331. és k. 1.

A költeményt alkaioi mértékben fordította Vörösmarty (*Kiadatl. költ.*), tehát az eredeti formában. A fordítás nem teljes. Nyelve nem olyan gördülékeny, mint a már tárgyalt Pyrrha-dalé. Az említett nevezetes sorok fordítása nagy gondot okoz neki, háromféleképen is megkísérli. Ez is azt mutatja, hogy ezt találta a költemény velejének és megkülönböztetett módon akarta visszaadni. Feltűnő sorai ezek:

Egy vándor asszony, s egy buja kárhozó
Bíró miatt bús porba merült...¹

Ugyanennek a költeménynek, illetőleg alapgondolatának, a rendíthetetlenségnek a parafrázisa a kiadatlan költemények egyike. Horatius így festi az igazi férfit (III. 3.):

Iustum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava iubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quaitit solida, neque Auster...

Vörösmarty így írja körül e gondolatot:

Bosszús sziveknek képtelen átkait
S a vad tyránnak veszteni kész szavát
Nem féli megrémült tagokkal,
A ki valót s igazat szeretvén.

(*Kiadatl. költ.* 73. sz.)

Tovább is dicséri az önuralom férfiasságát, majd így fejezi be:

Feltételében félre csapó szelek
Nem ostromolják állhatatos szívét.
A büszkeséget félre vetvén
Csendesesen áll örök oszlopánál.

Ugyanez a gondolat bukkan elő több költeményében is. Egy barátját vigasztalja így, aki ellen zsenge munkájának kibőcsáttatása «rontó zivart» hozott fel. Reméli, nem fogja ez leverni barátját, mert

A nemes szívű, valamint az ormos
Szirt, az ostromló habokat merészen
Nézi, s nem mindig hat el a szeleknek
Mérgé fejébe.

A zúgó tengerárban büszkén emelkedő szikla, amelyhez nem érnek fel a küzdelem kicsinyességei, s tövén elvesznek a viharos szelek, egyike a fiatal Vörösmarty legkedvesebb képeinek.

¹ Érdekes megfigyelní Vörösmartynál a *bús* jelző használatát. A kiadatlan költeményekben számtalanszor előfordul, de később is. Ez a szentimentális költészet nyoma kezdőkorában. Később is szereti használni.

Midőn Horatius a rendíthetetlen nyugalomról beszél, Herculest hozza példának: «Hac arte Pollux et vagus Hercules Enisus arces tetigit igneas.» (III. 3.) Mit is hozna szebb példának fel a diák Vörösmarty, mint ezt a képet, amelyet Horatiusnál készen talált.

Igy jutott minden remek e világból
A dicsőségnek magasabb fokára,
Igy jutottak volt az egekbe Tyndár
Ikrei hajdan.

A költeményben felötlik már néhány igazi vörösmartyas sor. Ilyen finom kép a következő: «Mely imént himzett tavaszod virányit Téllel ijeszti.»

A stoikus ataraxia csodálatos finomsággal átítatott dicsőítése a 109. sz. költemény. A gondolaton itt már uralkodik a költő, maga formálja anyagát. «Dúlja el boldog napom a szerencse» — kezdi, s akármi fájdalom érje is, amit a végzet hatalma nyújt, elfogadja tőle, s «csendesesen nyújtom kebelébe vissza.» Mintha az *Integer vitae* két utolsó versszakát hallanók, amely Berzsenyinél visszhangzik: «Essem a Grönland örökös havára.» De Vörösmarty arról álmodik, hogy oda juthasson: «Hol derül a rény s tudomány világa — Mennyei körben.» A keservek soha meg nem háborítják — írja. Utolsó versszakában felcsillan a horatiusi életbölcseiség gondolata:

Vigadok mértékletesen, s örülök,
Ha pedig méltó okok érdekelnek,
Hogy borult szívem bajait kinyögjem,
Gyászomat ülöm.

Az állhatatosság és a nyugalom csendjének dicsőítése hangzik ki egy másik ifjúkori verséből. Élete «virányit» kiki igyekszik leszedni, de boldog csak az, aki nyugalmat talált.

Mert akit nyugalom csendje megállapít
S táplál a megelégedés,
Azt még a rohanó sors dühödése sem
Képes megszorítani.

Így búcsúztatja 1819-ben, valószínűleg egy utazás alkalmával, Klivénnyit. Menjen, útítarsa az öröm legyen, bánatban pedig a remény. Az élet viharaiban legyen merész,

S megtörhetetlen, mint zavaros habok
Közl az égig fölmeredő sziklák,
Melyeknek alján zúg az árvíz,
Ormain dél tüze dúl ropogva.

(Klivénnyéhez.)

Az érdekes indíték, az égbe meredő szikla (talán Matthisson, Kisfaludy S., Berzsenyi útján¹) újból előtűnik. Ezek a költemények eléggé igazolják előttünk, hogy a stoikus és epikureus filozófia egyik alappillére, az ataraxia gondolata sokat foglalkoztatta a kezdő Vörösmartyt.

A horatiusi életbölcse ségnek egy másik megnyilvánulási formáját is magáévá tette Vörösmarty fiatal korában. Ez a falusi csendes magány, a boldog meglegedettség elve, amely lényegében szintén az epikureus filozófia álláspontja. Csendes magányban, néhány jóbaráttal kellemesen eltölteni az időt, valóban Epikureos életelve volt. Ez a kép bővül más indítékokkal is, különösen a kor divatos rokokó-költészete befolyásolta. Az ilyen költészetben sok a helyzetdal és a tipikus indíték. Vörösmarty költészete kb. a 20-as évekig élénken tükrözi ezt a helyzetet. Helyesen mondja Harsányi István, hogy ez a költészet az antik, horatiusi és anakreoni epikureizmusra, újra-éledt stoicizmusra épült.² A rokokó-költészet állandóan ismétlődő témái, amelyek egyaránt szerepelnek Daykánál, Virágnál, Baróti Szabónál, Berzsenyinnél, Kis Jánosnál és másoknál is: a tavasz dicsérete, erény, falusi élet.

Érdekes módon fonódik össze egy ifjúkori költeményben (*Kiadatl. költ.* 33. sz.) a hazaszeretet, az erény és a falusi magány dicsérete. A 16 soros vers igen arányosan beosztott, jól sikerült szerkezetű. Első négy sorában dicséri azt, aki hazájáért dühös csatában vagy más kemény munkában izzad; a következő hat sor idilli hangulatot idéz fel: a falun élő egyszerű szántó-vető ember boldogságát. Ez a rész egészen Horatius második *Beatus ille* kezdetű epodusát juttatja eszünkbe. Ennek gondolatait variálja Vörösmarty:

Boldog az a gyermek, kinek atyja után maradott nyáj
Tér mezején legelész, s járja tulajdon aklát.
Kit szent csendesség táplál nyugalmas ölében,
Boldog ez, életnek mert nem is hallja zaját.
Boldog az is, kinek ősei termő földeket hagytak,
Mellyeket ő vígan szántogat ökreivel.

De még boldogabb az, akit a «rény táplálván nem ereszt vég hanyatlásra soha.» Erre kell törekedni annak, aki szerencsés életet akar élni, mert ezt nem dönti meg sem a kevélység, sem másféle veszély.

Ehhez a hangulathoz csatlakozik egy másik költemény (*Kiadatl. költ.* 76. sz.), amelyet különösen melege g é tesz finom formája. Az ú. n. kisebb sapphói formában íródott hibátlan

¹ V. ö. Gálos Rezső: *Berzsenyi költői útja*. Pannonia, 1939. 235. l.

² Harsányi István: *Rokokó ízlés a magyar irodalomban*. 1930. 13. l.

prosodiával. A kezdés egészen az említett horatiusi epodus hangján indul:

Boldog, akit kész meglelégedéssel
A magány nyugalma fogad kebelében,
Kedvesen töltvén idejét mezőknek
Tágas határin.

Ez a gondolat nemcsak divatos volt e kor költészetében, de a politikai helyzet aktualitást adott neki: több költőnk életével valósította meg. Nemcsak Horatius menekült Tiburba, de a mi Orczy Lőrinczünk is tarnaörsi majorjában érezte jól magát, Bessenyei, Berzsenyi sohasem tudta megszokni a városi életet, Kazinczy pedig Széphalmon rendezte be tanyáját, távol a világtól, ahová csak a szellem, a poézis tudott behatolni.

Vörösmarty a továbbiakban boldogabbnak mondja a falusi csendben meghúzódónál azt, akit baráti nyájas öröme hívnak «bármely vidéken.» Ez a már említett barátság-gondolat, mely különösen ebben a korban gyakran feltűnik irodalmunkban. Alighanem Maecenas és Horatius baráti viszonya a kiindulópontja ennek a költői motivumnak, hiszen Horatius nem egyszer hívja magához barátját, akit *pars animae*jének nevez. (II. 17.)

A barátságról énekel a 107. sz. kiadatlan költemény is. Részletesen elmondja, hogy a sokféle földi vagyon nem adhat boldogságot. Mert ez

Nem csak az elrakott kincsek tárháziban áll vagy
A fellegekbe merült paloták fény-szobrai mellett,
Sem pedig a teletölt csűrökben.

Horatius is ilyenképen sorolja el az említett Maecenashoz írt ódájában (I. 1.), mennyire nem boldogítják mindezen dolgok. Az enyészet végét veti a földi kincseknek. Egészen így festi Horatius az *Epistolák*ban Volteius személyében a földi javak után csörtető római polgár típusát. De minden hiába, mert:

Verum ubi oves furto, morbo periere capellae,
Spem mentita seges, bos est enectus arando...

Vörösmarty ugyanígy fejezi ki a földi kincsek hiábavalóságának gondolatát. Hiába gyűjtesz kincset, a «sors mindent átölelő karjával határt szab ezeknek.»

Hasztalanul vonatod száraz rögeidben ekédet,
Gyakran az alkalmatlan idő kifogyasztja vetésed,
Csűröd apad, szintűgy minden jószágod enyészhet.

Másutt kell a boldogságot keresni; ez nem lehet földi dolog, hanem az «ég szentebb adománya», a barátság, amelyet el nem pusztíthat sem az idő, sem más viszontagság. «S minden

boldogság örömét csak ez egybe találni.» Legszebb példaként Nisus és Euryalus történetét mondja el Vörösmarty, hogy Vergilius e nagyszerű jelenetével bizonyítsa igazát.

Az erény dicséretéről szól a kiadatlan költemények közül a 28. sz. vers.¹ Vörösmarty első olvasmányai között szerepelt az epistolák fordítása, amelyekben valószínűleg megragadta figyelmét Horatius híres sora: «Vilius argentum est auro; virtutibus aurum.» Sokkal több rokonságot mutat Vörösmarty költeménye az ódák harmadik könyvének második darabjával, amelyet le is fordított. Horatius így énekel az erényről (III. 2.):

Virtus repulsae nescia sordidae
Intaminatis fulget honoribus
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis aurae:

Virtus recludens inmeritis mori
Caelum negata temptat iter via
Coetusque vulgares et udam
Spernit humum fugiente penna.

Ezt a gondolatmenetet tükrözi Vörösmarty költeménye is:

A rény nagy jutalom, s egyedül messzére kifénylik,
Nem retteg bármint hajtsa szerencse ügyét.
A köznép szavain nem óhajt hírt szerzeni, meg nem
Rontja kevélységgel büszke dagálya soha.
A külsőkre nem indul meg, tettére dicsérést
Nem vár, megtartván ritka tulajdonait.
Bármí veszélyre megáll bátran, s a gyáva halandók
Tetteiket neveti menyei vára felől.

Vörösmarty költeménye tehát valóban Horatiusra utal.² A tolvábbiakban arról énekel a költő, hogy váratlanul éri az erényt a jutalom, mert sok polgár szántás közben nyerte meg a «polgármesteri tiszteletet.» A költeménynek ez az utolsó része annyira Cincinnatus történetét juttatja eszünkbe, hogy egészen római légkörben érezzük magunkat.

Ezek a gondolatkörökön kívül van még Vörösmartynak néhány költeménye, amelyek Horatius egy-egy költeményére mutatnak. Ilyen az a kis dal, amelynek címe *A tavaszhoz*. (*Kiadatl. költ.* 6. sz.) Témája a rokokó-költészet kedves tárgya, s lehet, hogy ez indította Vörösmartyt arra, hogy ilyen témáról énekeljen. De ha így van is, egyet nem szabad szem elől tévesztenünk. Míg a rokokó csak tárgyra nézve tart némi

¹ A költemény alatt jegyzet hívja fel a figyelmet Horatius ódái első könyvének első, esetleg 19. darabjára. Ez azonban nem illik a Vörösmarty-költemény tartalmához, mert Horatius említett költeményei másról szólnak.

² Daykának is van több ilyen tárgyú költeménye, ezek szintén Horatiusból veszik eredetüket. V. ö. *A virtus becse, Az én örömeim*.

rokonságot az antik költészettel — mert a megéneklés módja egészen elütő amattól — addig Vörösmartynak, legalább is ifjúkori versei, az utóbbira nézve is megegyeznek pl. Horatius dalaival. Ez viszont azt mutatja, hogy mintáitól nem tudta függetleníteni magát. Épen ezért nem helytelen, ha forrásait elsősorban Horatiusnál keressük.

A tavaszi dal Horatius három dalából szövődik össze. Horatius híres tavaszi dala így kezdődik:

Solvitur acris hiems grata vice veris et Favoni
Trahuntque siccas machinae carinas
Ac neque iam stabulis gaudet pecus aut arator igni.

Vörösmarty ezt így adja vissza:

Borzasztó télnek hidege már hátra nyomulván
A tavaszi kikelet jöve előre viszont.
Már szabadon folynak gödrökben a patakocskák.....

Ezek a sorok egyúttal egy más ódára is utalnak. (IV. 7.) Utolsó sora e résznek Horatiusnál így hangzik: et decrescentia ripas flumina praetereunt. Vörösmarty így folytatja:

Hangzik az erdő is, melyben szökdösve danolgat
Sok nemű erdei kar és tavi torlu madár,
A ligeten legelső nyáj is vigadozva szaladgál.

A kép ebben is egyezik Horatiussal, akinél bájos Gráciák és Nymphák körtáncot lejtének (IV. 7.) s a juhnyáj vígan legelész. (IV. 12.) Mindezek az egyezések arról tanuskodnak, hogy valamiképen Horatius lebegett költőnk szeme előtt, amikor ezeket a sorokat leírta.

Ez a költemény egyúttal megerősít bennünket abban a felfogásunkban, hogy Vörösmartyt nem más magyar költőknél keresztül, hanem közvetlenül ihlette Horatius. Virág 1811-ben megjelent *Poémák* c. verskötetében van egy költemény, amelynek címe: *Tavaszkori*. Ez Horatius I. 4. ódájának szinte szó szerinti fordítása. (Csupán a két utolsó versszakot függesztette hozzá Virág.) Vörösmarty ezt a kötetet ismerhette, hiszen 1816-ban Pestre került, s később Virággal személyesen is megismerkedett. Mégis költeménye elütő Virágétól, ellenben feldolgozásmódjában egyezik Horatiussal.

Tipikus rokokó-kép *A pusztai vadász* c. költemény is.

A tél már befödé síkos
Havával, telehinte téreit. A hegyek
Hol Bakkus növényei
S jó nedvvel dagadott sárga gerezdei
Oly víg szüretet adtanak,
Száraz fagyja alatt nyugszanak, a tavak
Egygyé állt vizein lebeg
A jég.....

¹ Elírás *legelő* helyett.

A vers első sora halványan emlékeztet a *Vides, ut alta* kezdetű Horatius-ódára. Az első versszak utolsó sorának (*flumina constiterint acuto*) összevetése Vörösmartyéval, megerősíti azt a feltevést, hogy itt is a latin szöveg ihlette. (V. ö. Virág: *Teofila éneke, Tsendesített.*)

Horatius-foszlányokat találunk a 79. sz. költeményben is. Egy barátját vigasztalja benne Vörösmarty, mivel nem képes «bármilyen derült idő» meggyógyítani baját. Igaz, még tél van:

S még nem merészel járni kereskedő
Terhelt hajóval a zavaros vizen.....

Ez a két sor nagyon Horatiusra emlékeztet, s nem igen fordul elő másutt Vörösmartynál. Később a vadon berek szent csendjét dicséri, majd a barátság dicsőítésével fejezi be. (V. ö. 76. sz. kiadatl. költ.)

Nagyon ismerős hangokat üt meg abban a költeményben, amelyet alighanem Virághoz intézett. (*Kiadatl. költ.* 104. sz.) A költemény háladal; érdekes benne ez a pár sor:

Nem képes ily kész hangokat ejteni
A gyenge lantos. — Moeoni kürt szavát
Érdemli rényed....

Ez is Horatius I. 6. ódájának hangján szól:

Scriberis Vario fortis et hostium
Victor Maeoni carminis alite....

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a 105. sz. költemény, amely az előbbi változata. Az utolsó versszak szintén Horatius említett ódájának hangján szól, amelyben visszautasítja Agrippa kérését, hogy hadi tetteit megénekelje.

Én csak csodállak, zengeni nem merem
S méltán öröklő tetteidet, nehogy
Homályt borítson gyengeséggel
Tévelygő szavam érdemidre.

Másik érdekessége a költeménynek az utolsóelőtti versszak:

Boldog vidéken lengeti képzetem
A tiszta érzés déli szövetnéke,
Ennek világánál csodálom
Érdemidet, közösebb becseddel.

A boldog vidék, a déli szövetnek félre nem érthető kifejezései az Etelka-szerelemnek. Tipikus példája annak, hogyan alakul Vörösmartyban a klasszikus hagyományok mellett a romantikus

elem. Ezek az elemek lassan túlsúlyba lépnek már, a klasszikus emlékek mindjobban halványodnak, a tudat alá szorulnak, hogy csak néha-néha bukkanjanak újra fel.

Vörösmarty egyik legérdekesebb munkája a *Rom*. Ebben az eposzban sajáttságosan kavarog mindaz, ami Vörösmartyt valaha is foglalkoztatta. A nemzet, az ősi dicsőség, szerelem, elmúlás, erény s végül a zaklató kérdés: mi a boldogság, mi az élet célja és értelme? Mi a fontosabb a *Romban*: a nemzet sorsáért való aggodás vagy az említett kérdések, nehéz megmondani. Gálos Rezső szerint nincs benne több, «mint a hazája helyzetén szomorkodó, hazája sorsán aggodó költő nyomott, majdnem kétségbeesett lelki hangulata.»¹ Azonban ép ilyen érdekes a másik oldal: az említett probléma-halmaz is. Hiszen Vörösmarty éppen abban mester, hogy a kettőt nagyszerűen tudja összekapcsolni. Nemzeti és örök emberi kérdések olyan egybeolvadtnak jelennek meg nála, hogy szétválasztani csak nehezen lehet. A *Rom* elmélkedik az élet értelméről is. Szüntelenül előtűnő indíték ez Vörösmartynál, s egyúttal életének tragikumuma is: elkerülhetetlen végzetként ránehezedő pesszimizmus, amelyből csak néha és rövid időre van szabadulás. Horatius azért lehetett olyan kedves költője, mert nála megtalálta a probléma súlyosságát, de egyúttal bölcs kiegyenlítettségben feloldva. Vörösmartynak sohasem sikerült az ellentétek harmonikus feloldása, ezért vagy mesékké válnak, vagy töredékek maradnak szélesen megindult munkái.

Így jő a *Rom* fáradt hőse messziről vándorolva, titokzatos idegenből elszakadva, és kimerülten rogy össze Rom isten vára előtt. Három álmát teljesíti az istenség: «Boldoggá teszem őt, fogadásom tartja, s ez így lesz!» Első álma idillikus boldogság, távol emberektől, csendes völgy ölén legelésző juhnyáj mellett furulyázva, csörgedező patak partján. Tipikus rokokó-kép, de Vörösmartynál megférfiásodik, erőteljes kifejezést nyer, s közelebb kerül eredeti antik forrásához, mint késői utódjához. Horatius falusi magánya jut eszünkbe, a *fons Bandusiae* frissességével. Akár Toldyval «mérsékeld vágyaidat» erkölcsi normáját tartjuk a *Rom* alapeszméjének, akár Gyulaival a vágyak hívságát ismerjük fel lényegének: mindkét esetben a horatiusi életfilozófiát leljük fel benne.

A boldog megelégedés azonban nem tart soká. Újabb álmot kér Rom istentől. Ekkor fényes palotában találja magát, hatalmas birtokok, beláthatatlan erdőségek ura, parancsát száz szolga lesi; vadat űz, kényelemben él, de ez sem elégíti ki: «Szíve rokont keresett s szívet melly érte dobogjon.»

¹ Gálos Rezső: *Széljegyzetek Vörösmarty két alkotásához*. Győri Szemle. 1937. 150. l.

Harmadik álmaként boldog szerelem jut osztályrészül, de ez sem elégíti ki. Egyszer bolyongásában titokzatos népre bukkan, s elhatározza, hogy ezabaddá teszi azt. (Itt szövődik belé az eddig teljesen etikai fejtegetésbe valami sejtelemszerűen őstörténeti monda. Újra Romhoz megy, negyedszer is, álomért, amit Rom vágyai ellen ad meg neki. «Álma kietlen volt, szomorú és pusztá sötétség.»

Íme a megoldatlan probléma. Egy isten akarja valóban őszintén boldoggá tenni a vándort, mégsem lesz boldoggá. A fojtogató probléma, a sorsszerű kérdés újra nyílt marad. S végre keserves álom után felébredve: «Így kele fel s mint jött, tova ment a messze világba.»

*

Vörösmarty ifjúkori költeményeinek e rövid vizsgálata talán nem volt eredmény nélkül. Ha elemzésünket összefoglaljuk, akkor két mozzanatra mutathatunk rá. Az egyik közvetlenül a költőre, Vörösmartyra, utal, a másik általános érvényű észrevétel.

Az előbbi arra a megállapításra vezet, hogy Vörösmarty ifjúkori költészetében határozottan kiemelkednek Horatius költészetének nyomai. Az antik költők közül, úgy látszik, ő volt az, aki legjobban megragadta Vörösmartyt. Az ifjúkori kísérletek — különösen a kiadatlan költemények — e rövid elemzése erről meggyőzhet bennünket. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak a forma szempontjából volt Horatius költészete nagy-jelentőségű Vörösmartyra, — amint gondoltuk — hanem a tartalmat tekintve is. Filozofáló hajlamuk több pontban találkozott amúgy is, de Horatius tekintélye és harmonikus élete mintakép volt előtte. Hogy milyen mélyen vésődött az ifjú Vörösmarty lelkébe mesterének tanítása, arról elevenen tanúskodnak azon későbbi költeményei, amelyeket a tárgyalás során szemügyre vettünk. Költői hivatásának öntudatát nem utolsó sorban Horatius ébresztette benne, s legszebb kifejezési módja sokban emlékeztet rá.

Mulandóság, költészetének legmélyebb gyökerei abba a talajba nyúlnak, amelyet a Horatius-élmények termékenyítettek meg. A kifejezősmód később sem változott meg lényegében, bár másképp zeng lantja, az alapélmény mindig felismerhető benne. Nemzetéhez kezdetben egészen a Rómát ostromozó költő hangján szól. Legkedvesebb képeit innen meríti, s Berzsenyiben magtalálja a maga igazolását. Filozófiai elvei pedig Horatius stoikus-epikureus filozófiájának stoikus oldalát emelik ki. S mindezekről magyar lelkének mélységével és tragikus befejezetlenségével olyan mélyen elmélkedett, mint kevesen előtte és utána.

E rövid áttekintés egyúttal megerősít bennünket abban is, hogy a klasszika és romantika nem ellentétek, hanem közös töről fakadnak.¹ Örök emberi kérdések foglalkoztatják mind a kettőt, de mindegyik a maga egyénisége szerint adja meg a feleletet. Olyanok, mint az ezerarcú kristály oldalai; fordítsuk el csak kissé is, más színben pompázik, mint előbb, de jól tudjuk, hogy a kristály maga ugyanaz marad. Ilyen az ezerarcú emberi lét, amelynek egy-egy sugarában — nevezzük klasszikának vagy romantikának — gyönyörködünk, megcsodáljuk szépségét, s köszönettel adózunk annak, aki elénk varázsolt egy-egy fényívet: a költőnek.

CSER LÁSZLÓ.

¹ V. ö. Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Minerva. 1937. 96. és k. l.

A D A T T Á R.

GARAY JÁNOS LEVELEZÉSE ATYJÁVAL ES ÖCCSÉVEL.

(Második közlemény.)

12.

Garay János levele Garay Alajoshoz.

Pest, jun. 17. 841.

Kedves Öcsém!

Irtál ugyan hozzám még februárban egy levelet, melyre válaszolnom kellett volna, de abban hol laktodát meg nem írván, e' második leveledet kelle bevárnom, hogy válaszolhassak. Ezt most annál nagyobb örömmel cselekszem, minél tovább voltam kénytelen az akaratlan hallgatással: te nekem egész seregét tárod fel nézeteidnek 's érzelmeidnek 's nekem olly soká kelle azokat viszonzatlanul hagynom, hogy most szinte jól fog esni, egyik végsőségből a' másikba menni, — hallgatóból csevegővé lenni.

Összefoglalom mindkét leveledet.

Kettőn örülök mindenek felett, édes öcsém! Hogy időtöltésül nem vész könyvet kezedbe, hanem a' mit olvassz, tanulmányoddá teszed 's nem csak a' hon, hanem a' külföld literatúrájával is barátkozol, ismerkedel, másodszer, hogy emberismeretet törekszel szerezni magadnak. Hidd el, nincs biztosabb vezérfonál pályákon a' tapasztalásnál, 's ki eszményi életét legtöbb összhangzásba tudja hozni a' külvilággal, az a' legjobb iskolában jár, az *élet iskolájában*. Neked még mindig kissé rajoskodásra hajlandók érzeményeid, nézeteid, kivált a' kebel' országában, kissé ábrándosak; ott is hidegséget látsz a' keblekben, hol csak higgadtság van, árnyékot, hol csak árnyazat, árnyékolat színesíti a' képet. Ezzel azonban koránsem azt akarom mondani; hogy az *emberekre* sokat építs, de igen az *emberre*. Mély igazságot mondott a' költő, mondván: «az embert olly igazán szívelem, mint nem az embereket», 's hidd el, te is meg fogod érteni 's téged is megértendnek az emberek, csak követeléseidet túl ne feszítsd, vagy igen alá ne hangold. Mit azonban a' szabadságról 's annak «mostani hőseiről» mint őket nevezed, írsz, abban nem foghatok kezet veled. Nem szabad, nem lehet olly apodictice mondanunk, hogy kik a' szabadság' hő apostolai szóval, tetteben zsarnokok. Ezt igen nehéz volna bebizonyítani, 's hála Istennek vannak 's nem kevés számmal, kik tettel is azok a' mik szóval; — 's kik magoknak mindent, másoknak semmit sem kívánnak, azok czudarok és soha össze nem zavarandók a' tiszta keblűekkel. Bizony, nagyon is bebizonyítottá, csak a' leg-

közelebbi országgyűlésen is, nemességünk, hogy nem csak magának, de másnak is akar, sőt nem csak akar, *de tesz és tett* is. Csak szemét kész-akarva nem kell behúnyni az embernek, azonnal fog látni. Papjaitok nem akarnak látni — ezt újra bebizonyíták a' vegyes házasságok' dolgában, miről hogy bővebben nem akarál vitatkozni leveledben, aligha furfangosságból nem tetted; érezted a' pecsenye szagát, hogy bátyám uramékról más hűrt hangolnak. Hanem tréfa, a' mi tréfa, fiú! valld meg, megtudtak-e győzni papjaid — hogy mint papot, elhiszem, de mint embernek szabad legyen jobb meggyőződésedet hinmem.

Hogy magyar hirlapokat olvastok, azon kétszeresen örülök, mert az ország hatátszélén 's oly nyelvű nép között olvassátok, mely a' miénk lenni nem akar, mely rokonulni daczol. Nem agítálnak-e még nálatok az illyr atyafiak, vagy ha ezek nem, a' pánszlávok? ezen sáskasereg, melyet nemzetiségünk' daemona riasztott lábra egyesülésünk' sarjadozó oltványainak pusztítására. Aegyptusra az Isten hajdan tíz csapást küldött, de hidd el, mind a' tíz nem oly veszélyes Pharaó' nemzetére, mint Arpádéra kettő: a' *vegyes házassági* 's *pánszlávi* mozgalmak. Mit censuránkról észrevevél az igaz; csak minél okosabban használtassék az illetők által e' tágitás 's vajha minél tartósabb legyen. A' *pesti hirlapot* én is igen szeretem 's járatom. Az *Athenaeum* iránt kétféleképp nyilatkozol; első leveledben nemmel, a' másodikban igennel feleltél meghívásomra; tudod mit? mivel mind a' kettőt nem teljesítheted, hagyd el, mind a' kettőt 's tégy egy harmadikat, azaz dolgozzál — mert minden embernek maga felé nyúlik a keze — az én lapomba. Alkalmasint tudod már, mert hisz igen is dobra ütötték a' hirlapi hírharangozók, hogy egy Divatlap kiadásáért folyamodtam, melyet a' *Regelő*' romjain a' beállandó újévvel, ha isten és a' körülmények segítenek, kitelhető erővel 's készüllettel szándékom megindítani. Szövetkeztek velem a' legjobb kapacitások, korosabbak és ifjabbak, a' legrokonabbak legkülönszínűbb belletristáink közül, Erdélyből úgy, mint Magyarországból, vidékiek úgy mint Pestiek 's mind ezek, mind derék üggyársam, Erdélyi János a' költő közremunkálása reménylenem hagyják, hogy éldelhető 's korszerű lapot adandhatunk a' közönség kezébe. De erről bővebben máskor. Te erre mosolyogsz, 's kételkedve rázod fejedet, mert már annyiszor megvárattalak válaszaim — 's leveleimmel. Már az igaz, ellenségem is megvallhatja rólam, hogy rossz, átkozott rossz levélíró vagyok 's állításomat barátim' részéről egy egész sereg *lehordoriummal* tudnám bebizonyítani, de «a' halál ellen nincs orvosság», 's hidd el, még egy rossz levélíró sem térítették meg a' «lehordással», az ember restelli, szégyenli magát, de legjobb szándéka mellett is csak visszakesik megint a' költő mondásába: video meliora stb. Légy tehát, kérlek te is, mint többi barátaim szíves elnézéssel ez *eredeti bűnöm* iránt, 's ne tulajdonítsd restségemet hidegségnek, hanem annak, a' mi, nevezzük a' gyermeket a' maga nevéen, — *restségnek*! Ti nekem ezt, én nektek más hibákat bocsátom meg, hisz keresztények vagyunk. Hunc veniam damus, fetimusque vicissim.

De térjünk ismét reád. Te velem egy pár csinos költeményt közlesz 's egy még jelesebb töredéket, melyről, mennyire ítélhetni, csak azt sajnálom, hogy nem az *Emlénybe* külted, hol neki szívesen adtam volna helyet,

hová azonban még mindig szívesen elvárlak, ha egy pár költeménnyel járulni kedved volna, akár saját akár álnevűleg teszed azt, a' mint állásodnál fogva legjobban gondolod tenni. 'S itt eszembe jut, hogy állásod nemsokára változni fog. Kedves Öcsém nem hiszed mennyire örülök, hogy pályád' czéljához oly közel vagy 's valóban alig volt hőbb óhajításom, mint primitiádon jelen lenni, vagy abban bármikép részt venni. Igen kérek, 's igen lefogsz kötelezni, ha pontosan 's körülményesen tudtomra adod, mikor fog az, hol és ki költségén megtörténni? Azt meg fogod, ugye engedni, hogy a' mi kevés tölem telik részemet hozzá adhassam. Az engem különösen megörvendeztetne. De talán annak is módját találhatjuk, hogy együtt lehetendünk. Csak tudósíts annak idején mindenről. Édes apánk, itt fen volt, mit alkalmasint tudni fogsz, vele is terveztünk eziránt. A' jó öreg! mint örültem látásán, hat éve, hogy nem láttam őt 's ő bennem 's unokáiban új életet látszott élni 's könybe lábbadoztak szemei, midőn megemlítém neki, hogy primitiádon együtt leendünk.

Nina még folyvást nálunk van, kedves és türelmes dajkálója gyermekimnek, mindnyájan szeretjük őt, de különösen kedvében van Ákosomnak 's ez viszont az ő kedvence. Kis Gizellám (kiröli megemlékezésed igen igen édesen hatott reánk, különösen édesanyjára), kis Gizellám mondtam, szinte öröme körünknek, 's gyönyörűségünk csak övele teljes. Barátom, csak azt kívánom, hogy e' két gyermeket lásd 's meg fogsz győződni róla mennyire boldog szegény ember vagyok én, 's nem fogod többé csodálni, hogy rossz levélíró vagyok — mert fél életét az embernek házi köre foglalja el, 's ha másik fele a' közügyé, a' hazáé, mi marad még az embernek magának, mi a' levélírásra? Annyi idő sem, hogy egy becsületes tiszta levelet írjon, hanem illy szurtos szennyessel alkalmatlankodjék barátja szemeinek, mint ime én neked e' jelen sorokkal, mellyekért azonban, remélem megbocsátasz, mert emberségemre mondom, egy egész halom correctura-ív vár reám balra, jobbra meg fiacskám unszol, hogy lovagoljak vele. Isten áldjon meg, élj egészségben és békében. Nőm 's Nina ezerszer csókolnak, Ákos pedig az «Alajos bácsit.»

Ölel barátod 's bátyád

Muki.

13.

Garay János levele atyjához.

Pest, nov. 24. 842.

Két dologról akartam futtában tudósítani kedves szüleimet, előszer, hogy isten' segedelmével egy fiucskával szaporodtunk meg, kit *Dezső* névre ma fogunk megkereszteltetni, keresztapja Bezerédj István 's a' nagyságos. Második hogy a' nagyságos Flóriával együtt Kőszegre mentek, mind az egész telet ott töltendők, hova őket Terka kísérni nem akarván jelenleg nálunk van, 's ha mást nem gondolunk szombaton gőzösön haza menend.

A' per egészen készen extrahálva, Osztróuczky úr' személyesen nekem tett 's Szerencsy urnak a' personalisnak Bezerédj urnak tett ígéreténél fogva még e' terminuson referáltatni ígértetett. — Igen sajnáltuk hogy vasárnap levelet nem kaptunk, vagy valaki meg nem látogatott, majd Terkával többet.

Muki.

14.

Garay János levele Garay Alajoshoz.

Pest, dec. 12kén 842.

Edes jó Öcsém!

Folyó hó' 3kán költ leveledet ma vettem, 's hogy már egy pár levelednek sorsára ne jusson, azonnal hozzá fogok válasz írásra, mert a'melly leveleket félre teszek, hogy majd időm' akadtával felelek reájok, többnyire az ujabban érkezők által háttérbe szoríttatnak; de ez most ne történjék s' ne ezentúl a' *te leveleiddel*. Illy rögtöni válasz leveledre előttem két okból látszik szükségesnek, előszer mert választ tőlem igaz, meleg testvéri szereteted joggal igényel; másodsor igényli azt az én szeretetemet is, nehogy végre még kételkedni látszassál benne.

Leveled' hangulata általában olly ingerült 's fájó szívnek tolmácsa melly rokonérzetemnek egész összességét rezgi át 's arra határozott, hogy veled ez ügyben több levelet *kell* váltanom; talán befolyással lehetendnek kedélyed' rendbehozására, mert, bocsáss meg az igaz szóért, még, úgy látom, az ész és szív közötti harcznak (mellyet mindnyájunknak ki kell vínunk) hullámai még mindig hányják-vetik csolnakodat, 's bár erős és ép karokkal látlak vinni a' kormányt még a' biztos révpartban nem vagy, honnan a' háborgó tenger' harezát *nyugalommal* nézhetéd.

Küzd benned egy álmódott *eszményi* (ideal) világnak csalogató tündér szózata a' rideg *valóság'* prózájával, 's azt hiszed, hogy egyikét a' másiknak fel kell áldoznod, határozatlan vagy még, melyiket ejtsed áldozatul. *Mind a' kettőt*, édes barátom! az eszménynek a' valóság által, ennek az eszmény által kell megtisztulnia, 's a' kettőnek egyesített hamvaiból támadnia az új phoenixnek, melyet *életphilosophiának* nevezünk. Ez az életnek úgy, mint az eszménynek contrapondiuma, 's valamint a' költőnek az életprójáját idealizálnia kell, úgy az embernek, mint élet' embere, a' szívében és agyában lángoló költőt az élettel összhangzatba hozni. Igaz hogy e' fát nem egy vágással lehet elejteni, de nem lehetetlen, 's véleményem szerint ebben áll az élet' bölcsesége, melly az életnek *szépséget* is, *nyugalmat* is ad. Nem tudom, elég világosan szóltam-e 's meg fogsz-e érteni, mit értek e' két fogalom alatt; szép élete csak szellemi embernek lehet, nyugalmas csak bölcsnek, ki keble' istenivel számot vetett: az eszményt ki nem hagyja aludni kebléből, de nem is engedi, hogy az életen urrá legyen.

Illy álláspontra emelkedve, az életnézlelés vajmi más szint nyer azonnal vajmi különbözött az első ifjúság' rózsza perspectivjétől, vagy az álmaiból józanuló 's e' szerint magát minden lépten csalódottnak hívó átmeneteli kornak nézlelésétől, melly mindent fekete színben lát, — természetesen, mert a' rózsza fény szemeit megkápráztatá. Illy álláspontonról az életet, pályádat, álmaidat és vágyaidat, magadat és barátidat, engem és másokat sokkal más-ként fogsz látni, megítélni és felvenni 's bizonyára igazságosabban mind reád nézve, mind magok 's egymáshoz viszonyaikban, mint eddig. Ez be fog következni, de az ifjú szívnek ki kell magát fájnia, mielőtt tiszta örömei lehessenek, a' kagyló sebet forr ki magából, hogy gyönggyé válhasson, az aranynak tűzön kell átmennie, míg fényes érczévé válhatik. Sirtam én is

sirt más is, sirtak sok ezren fájó könyeket ifjúságok' álmainak elvesztett édene felett, 's utóbb többé kevésbé mindnyája sokszor egészen más meggyőződésbe ment által, 's látta, hogy épen nem az volt az éden, melyet ő hitt, hanem egészen más.

Neked isteneid mélyen érző szívet 's előre törekvő lelket adának, mind a' kettőre büszke vagyok; nem is azt akarom mondani, hogy szíved' érzéseit elfojtsd, hogy lelked' szárnyalását bilincsekbe verd, de épen azt, hogy a' mély érzet a' kebelnek pokoltüzevé is lehet, 's a' lélek magasra törekvésének nem csak egy útja van 's a' költői pálya éppen olly hinár, mint a' többi, épen olly csábfényű lidércz, melly a' legtöbb esetben látszattá, csalfénynyé, köddé oszlik szét. Czélt költészetben csak az érhet, ki ez istennőt keble' szerelmének, szenvedélyének választá, ki ebben él és lélekláz, ebben hisz, remél és üdvözl. Ha ezt érzed magadban, akkor nincs sors, életpálya, magány, szenvedés, akadály, vagy bármi néven nevezendő gát, mellyen nem diadal-maskodol 's ha másként nem, halálban diadal-maskodol mint egy Camoens, s ekkor ám dalolj és írj!

«És ha sanda félszegesség
Lángodat kaczagja,
Dalra dalt adj válaszul rá,
Melly szíven ragadja!»

'S én, meglehetsz győződve, nem csak tapsolni fogok röptődnek, de büszkeségem leendesz. Ám, ha a' főnnebbiek nem dagasztják kebledet, előre letehedd a' tollat, mert ekkor minden inkább, mint Pegasus' szárnyának kiegészítő része. Én olly kevés munkádat ismerem, hogy, ha akarnám is, ítéletet költői képességedről nem hozhatok 's nem is igen tanácslom hogy az iránt valakit, még engem is megkérdezz; a' horáciusi *est deus in nobis* kiki legjobban maga érezi.

A' Pécsi Aurorát csak láttam 's még költeményedet, melly benne van, nem olvashattam; ugy szinte nagy baj ért uti dalaiddal, mellyek, mielőtt elolvastam volna őket, szörén szálán elvesztek nálam; az asszonyok kivitték olvasni szobámból 's hihetőleg valamelyik gyermekem összetépte. Neked bizonyára meg lesznek párban, kérlek küld fel őket még egyszer, egyéb új dolgozataiddal együtt, ha vannak. Elbeszélésekre igen kandi vagyok. Egy kis pártolás, egy kis figyelmeztetés — mondod — sokat érne munkásságodnak, 's hozzá teszed, hogy ezt másoktól nem vonom meg, de tőled — igen. Milly igazságtalan vagy! Miért éppen tőled tagadnék meg egy jó tanácsot, vagy bárminő szolgálatot! 's ha történt is valami, mire tán nem feleltem neked, hidd el, csak homályosságod oka, mert hidd el, barátom, sokszor, kivált ha kissé elkap érzésed, ugy bánsz a' szavakkal mintha mind össze akarnád őket szagtatni, 's szagztatott írásodból sokszor felette nehéz kitudni, mi tulajdonképen a' bibéd. Erre kérlek ezután különösen figyelj, ez ellen szüleid is panaszkodnak. De ez, tudom én, a' főlebb érintetteknek kifolyása, 's majd mind másképp leszen. Csak írj nekem 's fogadom, mint már főlebb említém, ezentúl én is szorgalmasabb leszek, mert nehezteledet megérdemlem, 's bizonyára megczáfolandom azon hiedelmedet, hogy mellőzlek. Igen ám, ha, egyszer csak egy hétig is tanuja lehetnél ezerkezű foglaltságomnak! 's már

csak e' szempontból is jó lett volna szünidőben felrándulnod hozzánk, mellynek elmulasztásáért még most is rovásod van mindnyájunknál, kivált az asszonyoknál.

Az asszonyok alatt Mimimet és Ninát értem, már én csak úgy nevezem őket házi körünkben, melly mult hó' 19kén, mit talán még nem tudsz, egy kis polgárral szaporodott, kit én *Dezsőnek* kereszteltettem 's épen ma négy hetes. Így tehát már ötöd magammal vagyok 's egy kilencz főből álló háztartásnak feje, a' Regélői személyzetén kívül, melly szint 7—8 egyénre terjeszkedik ki. Illy körülmények közt aztán ugye hogy nem csoda, ha az embernek mind a' két keze megtelik, 's fejét sokszor maga sem tudja hol van.

Tegnap ment el tőlünk édes apám, ki egy pár napra püre' ügyében itt volt 's igen jó vigasztalással térhetett haza. Erről azonban 's leveled egyéb pontjaira legközelebb, mert papírból időből egyaránt kifogytam.

Csókol Bátyád

Muki.

15.

Garay János levele atyjához.

Pest, nov. 19kén 843.

Kedves jó Szüleim!

Mind a' Mihek ur, mind Gyémánt által küldött leveleiket vettem, az elsővel a' 68 pft is, melynek felküldése 's kezemhez jutása nem történhetett jobb időben — 's innen van az, hogy a' becses küldeményt elfogadtam úgy mint küldve volt, mert különben sohasem egyeztem volna bele, hogy édes Szülőim más helyett is fizessenek nékem, de ez megint csak azon régi nemes jószívűségnek tanúja, mellyet irántam olly sokszor bebizonyítának már, isten áldja meg érette kedves Szüleimet. Egyébiránt még mindig tartok tőle, hogy édes Szüleim az említett tett által magukat tán igen is kifosztották — írja meg, édes Atyánk, de őszintén és egyenesen, van-e reménysege Poznercktól azt minél előbb 's annélkül, hogy otthon szükségét szenvedjenek megkapni — ha igen, úgy még egyszer köszönetet mondok megelőző szivességükért, ha nem módját fogom találni, hogy kedves Szüleim legalább miattam, e' miatt csorbát ne szenvedjenek.

Nekem, az igaz, az új év kissé szűkebben fog gyümölcsözni, de nyugodtabb életem leend, 's a' mit keresendek a' magamé leend, nem, mint eddig másoké — mert a' Regélővel felhagyok, miután azt Erdélyi barátom most már egészen magához váltotta. Én összes munkáimat mintegy 60 nyomtatott ívnyit vagy 4—5 kötetben szándékozom nyomtatás alá készíteni, 's alkuba vagyok irántok egyik könyvárusunkkal; egyébiránt dolgozó társa a' lapnak megmaradok 's kedves Szüleim azt ezentul is, mint most, szintűgy megkapandják. Az obsitost nem küldhetém el, mert a' magam példánya azon pillanatban ki volt kölcsönözve, mindazáltal könyvárushoz küldöttem, azt kedves Szüleim' számára külön is megvenni szándékozván, de ott meg azt a' hírt vevém, hogy a' IV. dik kötet, mellyben a' kérdéses költemény foglaltatik, elkelt. Egyébiránt Gyémánt azt ígérte, hogy egy pár hét múlva megint feljö, a' könyv már most kezemnél van, 's ha eljö érette, haza viheti.

Hát Fájinak nem volna-e kedve hozzánk jöni, míg a' gözsők járnak, vagy Gyémánttal? hogy ő is lássa Pestet — 's ha csak karácsonyig is vagy meddig neki tetszenék — nekünk mindegy. Fel és leszállítását szívesen magamra vállalom.

Most Isten' otalmába ajánlván mindnyájokat, csókoljuk ugyan mindnyájan mindnyájokat, szokott tisztelettel maradván

Kedves Szüleimnek

engedelmes fiok

Muki.

Cimzés: *Garay János* úrnak tisztelettel Tolna f. Szegszárdon.

16.

Garay János levele atyjához.

Kedves Szüleim!

Pest, mart. 1-jén 844.

Tegnap hagytam el az ágyat, melyet egy álló hétig őriztem, szokott aranyeres bajaim' következtében, melyek rendesen a' tavasszal leggonoszabak 's most igen nagy vértolulással a' fejem felé voltak összekapcsolva. Elöttem Mimi őrizte az ágyat, ki a'köri bál alkalmával meghűlvén, már onnan tetemes lázzal jött haza, hüllése gyulladósos bajt idézett elő, melyet azonban rögtön alkalmazott piócázás által csökkentettünk, 's csak derék házi orvosunk' szorgalmának 's fáradságának köszönjük, hogy ebből is nagyobb baj nem eredt — 's így meglehetősen részesültünk a tél' bajaiban, hála, hogy gyermekeinket nem érte valami nagyobb, noha kisebb baj mindig van, mint már gyermekeknél szokás.

'S ime ebben van egyik oka, kedves Szüleim, hosszaska hallgatásunknak, a' másik ott van, hogy levélírássra többnyire csak az estéket használhatom, 's mivel rendszerint az expedíció napok a' legterheesebbek reám nézve, mint a' lap' elkészülési napjai, igen természetes, hogy többnyire belefáradok 's már este egy batkát sem érek. Valóban, mióta ezzel a' hirlappal vesződöm, önérzéseimmel oly keveset lehet foglalkoznom, hogy alig várom az időt, melly e' terhes foglalatosságtól végre valahára meg fog menteni, a' minek ugyan már, mint utóbbi levelemben érintém, e' folyó év' kezdetén kellett volna megtörténni, de a' kir. engedelem és átírás Erdélyi barátom' nevére reményen felül kérvén, miután december' végén sem volt itt, — az ujságot saját nevemre továbbra is folytatni kényteleníttetém. A' főlebb irt engedelem jan. Skán végre megjelent ugyan, de már ekkor az új szerkesztő úgy a' hogy kellett 's akarta volna, föl nem léphetvén, viszonyosság és méltány ugy kívánta, hogy a' félévet végig az én nevem alatt vigyük ki, midőn aztán ő fog fellépni.

Azonban éppen e' napokban őt is nagy csapás érte, kis leánykája meghalt!¹ mi nem csak érzelmi, de pénzbeli veszteségekkel egybekötve reá nézve. — Ő most hihetőleg, igen jó alkalom kínálkozáván neki, egy külföldi utazást teend, egyik egykori tanítványával, melly évekre elhuzódhatik, 's így megint nem tudjuk mi lesz a' Regélő sorsa — melly azonban már teljesen az övé, miután azt már e' folyó első félévre is bírja — én minden esetre más után nézek.

¹ Erdélyi János és Vachott Cornélia kislánya: Nellike.

Még egy más fontos tudatni valóm van. Simon Florent mintegy 900 pforintnyi hiányt szenvedett valahogy egyik számadásában 's most a' hiányt nyakra főre neki kell pótolni, — azért a' hol künn álló pénze van, mindenünnen beszedegeti, kedves Szüleimet is kéri, hogy legalább ama correcturáért járandó, gondolom, 50 váltó forintnyi összeget incassálhatná számára — ügyvédi honoráriumára még szívesen kész várni. — Ugyan hogyan áll a' nagy per' ügye, mi késlelteti oda fenn 's kit illet annak kieszközlése, hogy leszállíthatnék illő helyére?

Fáni és Nina' leveleit örömmel olvastuk, sokat nevettek az asszony-cselédek (mert még Babócsay Fáni is itt van) a' Nina levelén, én pedig a' kritikai szemlében gyönyörködtem, melyet a' Regélő' írói és cikkei felett tart a szegszárdi kritika. Fáni' levelében pedig az a' derék, hogy Pestre készül, talán ... no no, talán már a' martiusi vásár hozza őt fel. A' Budára való költözésről csakugyan már komolyan kellene gondolkozni, — a' per igen reménylegesen el fog a' nyáron dűlni 's akkor aztán, ne legyen halogatás. Kedves Szüleink minden nappal egy örömet vesztenek, hogy kis unokáik körében nincsenek... a' kis Dezső cseveg és jár, a' legkedvesebb gyermek kit csak képzelhetni. Ákos könyvekkel mulat már, egész kis könyvtára van, naponként tanul, Gizi pedig varr és mos, főz, mint illik.

Alajosnak is rég irtam, ő, úgy gondolom, jobban rá érne, 's tán egészségesebb is. Antiról én sem tudok. Isten áldja meg mindnyájokat. Csókoljuk 's öleljük ugyan csak mindnyájan mindnyájokat

szerető fiok

Muki.

Címzés: *Garay János* urnak tisztelettel Szegszárdon.

17.

Garay János levele Garay Alajoshoz.

Pest, febr. 2-kán 845.

Szeretett Őcsém s Barátom!

F. é. jun. 13-kán kelt leveled éppen mult leveledre kezdett válaszom írása közben talált. Válaszomban nehezteléssel fogtam említeni, hogy sem kinos és hosszas betegségem, melyet pedig hallanod kellett, sem Verseim megjutalmaztatása¹ iránt még csak pár sorral sem nyilatkoztatod részvétedet, 's ime milly kellemesen levék megczáfolva meleg, baráti soraid által! melyek bennem rég érzett öröm érzéseket gerjesztének, 's veled együtt méltán sajnálom, hogy az esetet szép episztolád (mert a' közlött töredék azt gyanítatja velem, hogy többi része nem hasonlatlan hozzá) meg nem előzhette, különösen azon sorára

«Jánosnak érte majd mivel fizet?

Bár jöne rá a' legjobb felelet!»

pompásan illetet volna az academia jutalmazása, melyről tudtadra adom, hogy részemre kivívásában a' legnagyobb buzgósággal mondhatni testvéreleg küzdött Vörösmarty, valamint Jósika és Széchenyi első voltak kik részemre

¹ A M. T. Akadémia nagyjutalmával tüntette ki.

nyilatkoztak, ellenben Bajza mind halálig ellene dolgozott, 's olly elkeseredettséggel, hogy Vörösmartyval is összekapott miattam. 'S noha nem kevés ellenségem űlt a' tanácsban a' votumok mégis úgy ütöttek ki, hogy reám is 17, Fényesre¹ is 17 szavazott 's így egyiknek sem lévén elsőse a' másik felett, a' szokásos ezüst billikomot köztünk mint az aranyokat meg nem oszthatván, Széchenyi gr. indítványára mindegyikünk egy külön billikomot nyert, melly becses emlékek, mondhatom, többet örültem mint a' 100 aranynak, mellyből félre úgy sem sokat tehetek, de a' serleg marandó. Mintegy messzelnyi nagyságú ez, egészen ezüsthől, belől megara-nyozva, egyik felén az academia czimere, másik felén ennek megfelelőleg ez írás olvasható: «Garay Jánosnak, Verseiért, a' magyar tudós társaság 1844, száz arannyal.» Majd ha Alajos

Ha isten és a' pénze engedi
A' pesti Garayt megkeresi,

megláthatja azt, vagy a' mit még jobb szeretnék, ha a' pesti Garay keres-
hetné meg a' nádasdit, mi iránt nőmmel most egy idő óta igen élénken
tervezgetünk, t. i. a' természetvizsgálók gyűlésére Pécsre szeretnék magam
is rándulni, 's dolgainkat úgy intézni el, hogy a' gyermekeket Szegszárdon
az öregeknél hagynók, én pedig feleségemmel előre hozzád 's onnan (tán
veled együtt) be Pécsre fognánk menni, melly várost mindketten már igen
vágyunk olly sok évi távollét után viszontlátni. De mind ez még csak terv!

A' mit a' természetvizsgálóknak Pécsre jövendéséről 's a' pécsieknek
tervezéséről le írsz nekem, az igen szép dolog, 's örülök, hogy téged szó-
lítaniak fel az üdvözlés elkészítésére 's méginkább hogy elfogadtad azt, de
már a' mi az én felszólíttatásomat illeti, annak én részemről igen bajosan
fogok megfelelhetni 's jobb lesz reám nem számolnotok. Egyébiránt egészen
határozottan még most nem nyilatkozhatom, valamint csak egy eszmécskét
sem közölhetek veled az irandó üdvözlés módja, formája 's szelleme iránt,
mert két hét óta felette elfoglalt a' Kisfaludy társaság, melly a' febr. 6-kán
tartandó Kisfaludy-közgyűlést egy a' színházban tartandó ünnepélylyel
kívánta összekapcsolni, emelni; 's erre engem kértek fel egy prolog, saját-
képen egy előjáték készítésére, 's mivel előleg is 10 aranyat biztosítottak
fáradtságomért, én bizony, bár még fél betegen, reá adtam fejemet, —
tegnap este végeztem be.² A' mivel azonban most adóssod maradok, igen
rövid idő múlva leirom, számolhatsz reá!

Félbetegen, mondtam, igen mert még e' mai napig sem hagytam el
(pedig dec. 4ke óta) szobámat, de hála istennek baj nélkül vagyok 's
inkább csak óvatosságból 's utó-cura gyanánt örzöm még két havi börtünö-
met — 's tudnod kell hogy ez egész idő alatt egy kr. keresetem nem vala,

¹ Fényes Elek ügyvéd és statisztikus (1807—1876), a M. T. Akadémia tagja, *Magyarország statisztikája* c. műve és Garay *Versei* között osztották meg az akadémiai nagyjutalmat.

² *A magyar színiköltészet apotheosisa*. Előjáték Kisfaludy Károly születése LVII-ik évnapjának megülnésére a Nemzeti Színházban Pesten 1845. február 6. A darabot Thern Károly kísézőzenéjével adták elő. (Megjelenet: *Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, VI. köt.)

a' Jelenkorba dec. 4ke óta egy betűt sem irtam 's az istenre kérlek az ottani naplókat valahogy nekem ne tulajdonítsd, azokat most más írja, mint észre is vehetéd, az én jegyem ez: ♂ 's ha ezt látod, csak akkor leszek ismét a' Jelenkornál. Ellenben Frankenburg Életképeiben kezdtem a' mult héten egy állandó 's folyórovatot *Hirlapi méh*, mely egy rendes hirlapi szemle akar lenni. A' jövő postafordulattal küldj a' postára 's hihetőleg lesz számodra az Életképekből egy példány, melyet Frankenburg¹ által szándékom számodra küldetni, de még Frankenburggal előbb beszélnem kell, azért írom *«hihetőleg»*, de nem kételkedem, hogy Fr. küldeni fog, miután nevedben dolgozótársaul foglak ajánlani.

Ezt annál inkább vélem tehetni nevedben, miután magad szólítasz fel, hogy adnék tanácsot, mellyik lapot válaszd munkásságod teréül; én tehát a' tanácssal együtt az eredményt is összekötöm mint látod, remélem, nem fog ellenedre lenni. De aztán küldj is ám dolgozatokat. Vachot² alkalmasint azért szüntette meg (mit én eddig nem tudtam) lapodat, mert kényelmesebb munkatársai közé tartozál. Episztolád iránt beszéltem vele, azt nem ő, hanem Sándor³ testvére (kit a' költemények bírálatára megkért) utasította el, mint mondja leginkább azért, mert épen akkor éré egymást a' sok üdvözlő 's köszöntő vers, mellyel egy pár író köszöntgeté egymást, a' mi végre nagyon is familiáris irodalmat idézne elő, még pedig a' költészet róvasára. Vond ki belőle magadnak, mennyi itt a' való. Én egyébiránt, hiszem, hogy a' költeményben lehetnek gyengébb helyek is, de hisz ha velem közlötted volna, majd segítettünk volna rajta. Midőn az Életképeket ajánlom munkásságod teréül, korántsem mondom vele, hogy azért, ha kedved tartja, a' Pesti Divatlappal felhagyj, én is mind a' kettőnek írok.

A' melly kérdést egy kivülem még más Garayról teszesz arra nem adhatok kívánt választ; meglehet hogy van, mert már engem is kerestek legközelebb több ízben egy bizonyos Garay helyett, egyszer plane hamisbankói ügyben is, de természetesen nem én voltam kit kerestek. Én csak egy kereskedőt ismerek ily néven.

Verseim eladásában tanusított buzgóságodat, valamint szép újévi üdvözlétedet, mellyre egyszersmind apai kötelességemre is figyelmeztetsz kéz alatt szívesen köszönjük 's csókolkunk mindnyájan. Látod, hogy több nem fér ide, a' többi szívében van szerető Bátyádnak

Muki.

18.

Garay János levele atyjához.

Kedves jó Szüleink!

Pest, febr. 23kán 845.

E' mai napig azt hittem, hogy kedves Szüleink utóbbi levelére válaszoltam, de f. hó 19kén kelt becses soraik az ellenkezőről világosítanak fel 's én csakugyan visszaemlékezem már, miképen akkor, midőn utóbbi leveleket vettük Alajostól is érkezett egy levél 's én azonnal hozzá fogtam, mind a' kettőre válaszolni, de csak Alajoséval lettem készen 's a' kedves

¹ Frankenburg Adolf író és publicista.

² Vahot Imre író és szerkesztő.

³ Vachott Sándor költő.

Szüleinknek szánt válasz fejében maradt. 'S ezen nincs mit csodálkozni, mert a' legközelebb lefolyt három hónap reám nézve igazán a' bajoknak 's innen eredt zavarának gyűlpontja volt, 's kedves Szüleink, kik engem már rég felgyógyultnak hisznek, nem is tudják, hogy egész felgyógyulási örömem s élvezetem kétszeri kijárásból állott feb. 6kán a' Kisfaludy-ünnepélyre 's reá következő vasárnap egy látogatásból orvosomhoz — melyért újra meglakoltam, nem ugyan régi bajomba, de még is meghüléséből fejemen származott elég súlyos bajba estem — fűszaggatásba és szemhomályosodásba, úgy hogy újra írni és olvasni csak tegnap 's ma kezdek, — a' szobából tehát 3 hónap alatt csak kétszer voltam künn, mely egész idő alatt mindig a' készlet költöm — 's ha az akademiától a' tudott díjban nem részesülök, nem tudom, hogy huztam volna ki e csapást, ime ebben is a' jó istennek virasztó gondviselése!

Különös gyógyírul estek kedves apám vigasztaló sorai 's a' jó mamának szeretet teljes aggodása 's tanácsai, mely utóbbiak még elég jókor érkeztek 's hasznukat is vettem. Köszönet, ezer köszönet az én jó Szüleimnek, érettek. Bár soha többé hasonló helyzetbe ne jöjjünk! Nekem ugyan kijutott az 1845i újévben! De talán majd vége jobb lesz, a' mi rosszul kezdődött, jóval fog végződni. A' jóságos isten adja, hogy ugyancsak kedves Szüleim ügyét is, azt az átkozott pert is ezen év fejezze be, 's tegye magát mindnyájunk hálájára érdemessé. 'S az én kedves jó Alajos öcsémet áldja meg istene, kit szolgál, hogy e' részben is vigasztalója lehet kedves Szüleinknek 's előmozdítója azon véghetetlen huzamos ügynek — melyben fájdalom én, — oly keveset tehettem mind e' mai napig. De már most én is, ki mindig legkevesebb bizodalommal voltam iránta, erősen remélem, hogy kívánt és jó véget érend valahára. Bezerédj ur,¹ ki betegségem alatt kétszer meglátogatott, ismét mindent ígért kedves Szüleim mellett tenni, de fájdalom, hogy kevés Bezerédj van a' hazában, Tolnában pedig csak egyetlen egy. Én e' napokban egy költői levelet intéztem hozzá, mely az «Életképekben» nyomtatva is megjelent, Florikája halálára 's azon nemes tettére vonatkozót, mellyel e' derék honpolgár magát az adózók sorába iktattatni kívén, oly dicső példát mutatott a' közadó elvének életbeléptetésére. Azóta a' «nagyságos» is meglátogatott bennünket 's megnézte kis keresztfiát.

Alajosnak a' kívánt könyvet minden esetre ki fogom eszközölni Sujánszkynál,² a' minthogy az Életképeket is megküldtettem neki Frankenburg által, de azért aztán ne feledje el, hogy dolgozataival vizonti szivességet tegyen Frankenburgnak. 'S itt meg kell emlitenem, hogy az édes apa utóbbi levelének e' szavaiból: «ugy halljuk, hogy a' P. Divatlapban stb» azt gyanítom, hogy a' Divatlap már nem jár házunkhoz 's így alkalmasint egy hirlap sem? Mért ezt nekem korábban nem adták tudtomra? Legközelebbi alkalommal eziránt felvilágosítást kérek, 's ha van alkalmuk olvasni Életképeket, tehát a' Divatlapot, ha pedig ezt olvashatják mástól, Életképeket

¹ Bezerédj István képviselő, kiváló szónok (1795—1856). Garay *Bezerédj Istvánhoz* (Pest, 1845. januárban.) c. versében emelt méltó emléket leányának, a fiatalon elhunyt Flórának.

² Sujánszky Antal róm. katolikus pap-költő (1815—1906).

rendelendek számukra — egyet minden esetre elfogadandnak tölem hűgaim. Nina verse mindnyájunkat meglepett, csak rajta, rajta! még majd ez a' Garay család egész művészi család lesz! csak kár, hogy nem zongoravirtuózok, vagy életművészek, hanem mind szegény versírásra unszolja őket a' Músa! Majd gondoskodom róla, hogy a' vers kijöjjön! Pali sógort tiszteljük mindnyájan, a' napokban itt benn volt nálunk az öreg ur Szeléről, de biz őt mindeddig meg nem lehet téríteni, 's meggyőzni arról, hogy Pali jól cselekedett, midőn Pepit ótalma alá vette. Én azonban azt gondolom, hogy minden egy jó examen sikeres eredményétől fogg függni, 's én Mimivel együtt Pepinek szívére kötjük, járjon el lelkiesméreatesen benne, hogy jó 's derék bátyjának a' szeretetteljes lépése azt arasson a' mit érdemel — szeretetet és helyeslést, ne pedig még tán nehezítést és korholást. Én Pali véleményén vagyok 's nem apjáén 's Pepi is csak úgy számoljon rokon érzelmeinkre, hogy a bátyja utasításaihoz tartja magát, 's azon úton lesz emberré, melyet ez neki tanácsolt. Az a' művészi ábránd gőz és füst!

Én és Mimi nagy tervben főzzük fejünket, mely sem több sem kevesebb, mint a' nyáron egy körutat tenni Szegszárdon 's Nádason át Pécsre. — Ha t. i. addig édes Szüleink még Szegszárdon lennének, 's nem inkább, mit még inkább óhajtunk, budai vagy Pesti lakósok, de erről bővebben válthatunk szót majd a' vásárra érkező alkalmakkor.

Most istennek ótalmába ajánlván mindnyájokat, Ákos, Gizi és Dezső a' rólok való számos és szíves megemlékezéseket köszönve csókolják számtalanszor kedves nagy Szüleik 's néneik kezeit, bizony már ők is alig várják, hogy a' kedves nagy Papát, czukkedlis mellényzsebével, 's a' nagy-mamát láthassák, különösen Ákos most is csak azért zaklatott, mit ír neki a' nagy Mama. Tiszteljük, különösen Gizi Kristofek Terkát is 's bocsásson meg, hogy igen derék levelére még nem válaszoltunk, majd vásárra egy nyomtatékkal együtt, pár jó könyvvel megtoldva szíves testvéri sorait viszonzozni fogjuk.

Kedves jó Szüleimnek

engedelmes fiuk

Muki.

Címzés: Pestről. Adassék *Garay János* urnak minden tisztelettel Szegszárdon.

KOZOCSA SÁNDOR.

A CSOKONAI-IRODALOM 1908-TÓL 1938-IG.

Barcsa János IK. XVIII. 95—111. l. közölt egy Csokonai-repertóriumot *A Csokonaira vonatkozó irodalom és a kéziratok* címmel. Ebben összeállította az 1908-ig megjelent Csokonai-kiadások, megtalált kéziratok, vonatkozó cikkek, levelek, egyéb közlemények, valamint a Csokonaiival kapcsolatos emlékművek, képek jegyzékét.

Ezt kívánjuk most folytatni, összeállítván egy hasonló, lehetőleg teljes adattárat az azóta eltelt harminc esztendőről. Lehetőleg teljeset, mert az ilyen munka tökéletesen teljes sohasem lehet, mintahogy nem az a Barcsa-féle sem. Hogy csak néhány példát említsünk, kimaradt belőle Balassa József cikke (IK. 1895. 307—324. l.) *Verseskönyv a század elejéről*, Barla Szabó János kéziratossá gyűjteményének ismertetése, melyben pedig egész sereg Csokonaitól, Csokonaihoz vagy Csokonairól írt vers található.

Hiányzanak továbbá Illésy József és Oláh Gábor Csokonai felségfolyamodványáról, illetőleg néhány ál-Csokonai versről szóló írásai (IK. 1902: 444–446 l.; 1907: 502–504. l.), nemkülönben Ferenczi Zoltán *Csokonai c. munkája* stb.

A kéziratok közt nincs megemlítve Csokonainak Sárközy Istvánhoz írt levele, illetőleg e levél eredetije, amely a csurgói Csokonai-gimnázium könyvtárában van, valamint Csokonai ugyanitt levő nyugtája, Pordány Gergely kéziratos másolatában (1810.) fennmaradt egyházi beszéde s egyik színdarabjának kézirata. Ezek nyilván nem is voltak ismeretesekek.

Ezekon kívül még számos pótolni való akadna, mintahogy a jelen jegyzék is pótlásokra szorul majd. Mégis összejegyezzük itt mindazt, amit különböző folyóiratok-, könyvek-, lapok-, Hellebrant Árpád, Goriupp Alice, Kozocsa Sándor irodalomtörténeti repertóriumaiából s más helyekről összeszednünk sikerült.¹

A felsorolást az 1908. év amaz adataival kezdjük, amelyek az említett dolgozatba már nem kerültek bele s időrendben folytatjuk 1938-ig.

1908.

Oláh Gábor: *Csokonai-reliquiák*. IK. 235–238. l. (Csokonai beszédeiből leveleiből, verseiből.)

Antal Sándor: *A Holnap*. Nagyvárad 8 l. (Csokonait Balassa, Vajda, Reviczkyvel együtt a Holnap társaságához sorozza.)

Barcsa János: *Adalék a debreceni Csokonai-síremlék történetéhez*. IK. 498–504. l. (Közli Péczely József nyilatkozatát, mely a síremlék vita zárókövének tekinthető.)

Widder Salamon: *Csokonai mint nyelvújító*. Nyelvőr. 345–349 l.²

Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. (1908.) (A 39. l-on szól Csokonairól.)

Horváth János: *Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai*. II. ker. főreálisk. értesítője. Bpest.

Ferenczi Zoltán *Csokonai c. munkáját* ism. Zuboly Pesti Napló. 42. sz.

Császár Elemér: *Alaptalanul Csokonainak tulajdonított versek*. IK. 367–377. l. (*A barátság* Verseghy költeménye, a *Végasztalás* Batsányié, *Egy sírhalom felett* valószínűleg Kovács Józsefé.)

Ady Endre: *Csokonai Vitéz Mihály és Vitéz Mihály ébresztése c. versei* az Illés szekerén c. kötetben.

Kardos Albert: *Irodalmi séta Debr.-ben*. Debreceni Független Ujs. Képes Kalend.

1909.

Hangay Sándor: *Balassa, Csokonai, Petőfi*. Erdélyi Lapok 16. sz.

Csokonai Vitéz Mihály négy levele. Bp. Hirl. 163. sz.

Réti Hugó: *Csokonai hatása Petőfibre*. Bpest.

Kardos Albert: *Emlékkönyv a Csokonai-Kör három irodalmi ünnepéről*. Debrecen. 232 l. (Több értékes cikk van benne Cs.-ról.)

Császár Elemér: *Csokonai*. Bp. Szemle. 137. k. 242–253. l. (Cs. életének s költészetének kapcsolatairól, népiességéről, lírája gondolati, értelmi jellegéről.)

¹ Sajnos, sok dologhoz, anyaghoz sehogysen sikerült hozzájutnom.

² Folyt. lásd később. 1909.

Nagy József: *Kölcsey mint kritikus*. IK. 257—281. l. (A dolgozat nagy része K.-nek Cs. bírálataival, valamint a két költő viszonyával foglalkozik.)

Ferenczi Zoltán (1907-ben megjelent) *Csokonai* c. művét ismert. kf. Bp. Szemle. 133. k. 475—480. l. — gr. Uránia. 100. l. — PF. Századok 165. l. — Viszota Gyula: Magy. Középisk. 44—47. l. — sch. Pester Lloyd. 5. sz. — Zuboly: P. Napló. 42. sz. — Néptan. Lapja. 4. sz.

K. A. *Csokonai és a két Kovács József*. EPhK. 724. l.

Szűcs István: *Csokonai és Toldy Ferenc*. Ismert. Lukinics Imre: Századok 570. l.

Widder Salamon: *Csokonai mint nyelvújító*. (Folytatás.) Nyelvőr: 245—249. 482—498. l.

Kuthy Sándor: *Csokonai* (költemény). Debr. Képes Kalend. 38 l.

1910.

Dóczi Lajos: *Csokonai*. Magy. Könyvtár 300. sz.

Maday Gyula: *A költői nyelv és Csokonai*. Bpesti ref. gimn. értesítő.

1911.

Szini Gyula: *Az örökifjú Csokonai*. Vasárn. Ujs. 6. sz.

Noszlopy Tivadar: *Emléktábla Csokonainak*. Bp. Hirl. 128. sz.

Tóth Árpád cikke a Csok. Körhöz. Debr. Nagy Ujs. nov. 17-i szám.

Hatvany Lajos: *Mit hagyott ránk Csokonai?* Magy. Hirl. 26. sz.

Oláh Gábor: *Csokonait kicsapják*. Nyugat. I. 360—365. l.

Tóth Árpád: *Őrök tavasz és Csokonai-c. versei* Össz. művei. 96—119. l.

Noszlopy Tivadar: *Csokonai búcsúja Somogytól*. Bp. Hirl. 269. sz. —

Kardos Albert megjegyzései e cikkekre. 271. sz. — Noszlopy T. válasza. 273. sz.

Sándor Imre: *Cs. szerelemdala a csikóbőrös kulacshoz*. Eger. 61. sz.

Bartók György Csok.-ról mint orthológusról az Erd. Múz. 45—128. l.-n.

Franklin Kézilexikona. Bpest (1911) I—III. I. köt. (1020 l.) 597 l.-n Cs.-ról.

Csokonai levele Veres Izrael ref. lelkészhez. Bp. Hirl. 273. sz.

Gálos Rezső Lukács Istvánnak *Szarkakőnél* c. versét adta ki Temesvárt. (Felső ker. isk. ért.) *A Tihanyi Echóhoz* c. költ. utánzata.

Gedő Szeréna: *Filozófiai költészetünk áttekintése a XIX. sz. közepéig*. Bpest. (Cs. gondolati írájáról is szól.)

Oláh Gábor: *Cs. V. M. búcsúzó beszéde a depr. kollegiumi ifjúságtól 1795. jún. 15-én*. Nyugat. I. 366—370 l.

Hatvany Lajos: *Egy kortárs Cs.-ról*. (Idézetek egy elfeledett könyvből; Domby Márton feljegyzéseiből.) Nyugat. 371—379. l.

Janovics Jenő: *Csokonai Vitéz Mihály*. Ország-Világ. 47. sz.

U. az: *Az első magyar bohém*. (A kolozsvári Nemz. Szính. dráma-történeti ciklusának Cs. V. M. estéje bevezetésével.) Magy. Hirl. 259. sz.

M—r K—ly: *Csokonai-renaissance*. Délmagy. Közl. 221. sz.

Relle Pál: *Cs. V. M. és a Karnyóné*. Népművelés. XII. 260—265. l.

Romics Géza: *Csokonai-renaissance*. Vasárn. Ujs. 14. sz.

Szathmáry Zoltán: *A magyar Anakreon*. Debr. Képes Kalend. 91—94. l.

Zuboly: *Cs. a Vigszínházban*. Magy. Nemz. 26. sz.

1912.

Csűrös Ferenc: *Mándi Márton István pöre* c. cikkében e pört Cs. kollegiumi pörével hasonlítja össze. IK. 127. l.

Závory Sándor: *Csokonai Martoson*. Bp. Hirl. 230. sz.

Horváth János: A forradalom után. Bpest. III. 209 l. (Cs.-ról és a nyugatos irányról.)

Csipak Lajos: *Horatius hatása az ó- és új-klasszikai iskola művelőire*. Kolozsvár.

Tóth Árpád: *A reményhez*. Vers Cs.-ról — éle a debr. Cs.-Kör ellen irányul. Debr. Nagy Ujs. ápr. 30-i sz.

Ecsedi István: *Csokonai és a rézmetsző diákok*. Debr. Prot. Lap. 39—40. sz.

Szathmáry Zoltán: *Csokonai megzenésített dalai*. Debr. Szemle. 17—18. sz.

1913.

Harmos Sándor: *Csokonai lírája*. IK. 10—13. l. (Lírai műfajairól, versformáiról, a költő és kora viszonyáról, nyelvről, lírája nyájasságáról, vándorhajlamáról.)

Kardos Albert: *Csokonai és Rousseau*. Debr. Prot. Lap. 7—9. sz.

Gönczy István: *Csokonai Özv. Karányónéja*. It. 36—38 l.

Trostler József: *Csokonai forrásaihoz*. EPhK. 60. l.

Gesztesi Gyula: *Csokonainak egyállítólagos vígjátéktöredéke*. It. 367. l.

Pintér Jenő: *A magy. irod. története*. 68—99. l-on Cs.-ról.

Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. sz.-ban*.

Halis István: *Ellenség kezében*. (Tört. vígjáték Cs.-ról négy szakaszban.) Nagykanizsa¹.

1914.

Szűcsi József: *Horváth István mindennapijából*. Az IK. 204. l. Cs. anakreoni dalairól szól.

Kardos Albert: *Csokonai és a színpad*. Uránia. 1—6. l.

Ferenczi Zoltán: *Csokonai Shakespeare-ismerete*. Shakesp.-Tár. 46—186. l.

Ferenczi Zoltán: *Dante és Csokonai*. EPhK. 814. l.

1915.

Simai Ödön: *Csokonai egy ismeretlen verse*. IK. 111—113 l. (Mátyási Józsefhez 1795 máj. 10-én írt Cs.-vers.)

Alszeghy Zsolt: *Csokonai és Hubay*. EPhK. 152—154. l.

Tolnai Vilmos: *Jegyzetek Csokonaihoz*. Itört. 315—317. l.

Kardos Albert: *Csokonai és a háború*. Debr. Képes Kalend. 69—74. l.

Noszlop Tyhamér: *Csokonai búcsúdala*. IK. 481. l. (Sárközy Istvántól és Horváth Ádám társaságától búcsúzik Csurgóról távozásakor.)

U. az: *Csokonai ismeretlen levele*. IK. 482. l. (Alsókból Szobra Veres I.-hez 1799 aug. 22-én írt levél.)

1916.

Kardos Albert: *Helyreigazítás*. (Az IK. 1915 481. l.-n megjelent „búcsúdala” sem nem ismeretlen, sem nem hiteles; lásd Bp. Hirl. 1911 271. sz. a.)

¹ Átdolgozását lásd később: 1925.

- Trencsény Károly: *Csokonai Dorotttyájának kiadásaihoz*. Itört. 31. l.
 Bayer József: *Vázlatok a magy. művészet multjából* c. értekezés II. részében: Kazinczy a Ferenczy-féle Csok-szoborról. IK. 167—168. l.
 Heinrich Gusztáv: *Kazinczy tübingai pályaműve* 113. l.-n Cs.-ról.
 Fest Sándor: *Pope és a magyar költők*. EPhK. 535—546. l. (Cs.-ról: 543. l.-n.)
 Filep Gusztáv: *Emlékbeszéd a Csokonai-szobornál*. Az Egyetem. II. 7—15. l. (1917-ben jelent meg nyomtatásban.)
 Noszlopy Tivadar: *Epizódok Cs. V. M. és Pálóczi Horváth Ádám életéből*. Debr. Képes Kalend. 47—52. l.

1917.

- Gulyás József — Harsányi István: *Adalékok Cs. költészetéhez a sáros-pataki könyvtárból* IK. 57—78. l. (Három csoportban közlik Cs.-nak a pataki könyvtárban talált kéziratot verseit. Bár mindenét megtagadta s *Ha Lilla holnap jókor* c. versekről kimutatják, hogy Cs.-tól erednek; a *Buslakodás* és *Bokros bánat*-ról pedig kijelentik, hogy ál-Cs. versek.)
 Szerkesztőtől: *Helyreigazítás* az IK. 256 l.-n szintén Cs.-ra vonatkozik.
 Oláh Gábor: *Cs. és a rococo*. Bp. Szemle. 171. k. 124—128. l. (Cs. elmagyarosított visszhangot ad a rok. szellem ráhatására. Szerkezeti pompázás, pásztorélet elsalonositása, aklassz. mythologia rok. alkalmazása, gáláns bókók, kellem, keresettség, játékosság, díszítgetési hajlam jellemzik.)
 Kardos Albert: *Három Cs.-dal és három Petőfi-dal*. 4. r. 9. l. Ismert. Molnár Antal. Zenei Szemle. 233. l.
 Vida Imre: *Egy elfelejtett Cs.-vers*. IK. 106—107. l. (*Boldog ki a tündér Románok helyébe kezd. vers* közlése.)
 Batta István: *Cs. V. M. egy elfelejtett verse*. IK. 351—352. l. (*Műlik zord egünk homálya*....)
 Alszegehy Zsolt: *Epigon lírikusaink a XIX. sz.-ig* IK. c. dolgozat egy észe (426—430. l.) Cs.-val foglalkozik.
 Fest Sándor: *Angol irod. hatások hazánkban Széchenyi I. fellépéséig*. Bpest.
 Tóth Árpád: *Lomha gályán* c. költ. kötet: *Invokáció Cs.-hoz* c. versét 1913-ban írta egy verses regény bevezetéséül; 1917-ben jelent meg fenti kötetben.

1918.

- Perényi József: *Aranka György Magy. Nyelv-művelő Társasága* IK. 48. -n foglalkozik Cs.-nak egy kéziratával, melyben a költő üdvözlí a Társaságot és felsorolja saját műveit.
 Pukánszky Béla: *Herder hazánkban*. Bpest.
 Ember Nándor: *A magy. oktatómese története 1768-tól 1807-ig*. IK. 272—379. l.
 Farkas Imre: *Három költő Debrecenben*. (Cs., Szabolcska és Ady) P. Napló. 116. sz.

1921.

- Csokonai legszebb versei*. Bpest. Pantheon-kiad. 132 l. Ismert. A. Zs Élet 1. sz.
 Ferenczi Zoltán: *Csokonai a Balaton vidékén*. Balatoni Évkönyv. 93—102. l.

Pintér Jenő: *A magy. irod. történetének kézikönyve*. Bpest. I. köt. 323—335. l. Cs.-ról. — U. o. 348 l. Cs. utánzóiról.

Radó Antal: *A magyar rím*. Bpest. 264 l.

1922.

Harsányi István—Gulyás József: *Cs. V. M. összes művei*. Kiadás 3 kötetben. Bpest. Genius. (Máig a legteljesebb Cs.-kiadás; XXIV+2023 l.-n tartalmazza Cs.-nak összes ismert írását bő jegyzetekkel, bevezetéssel.)

Kasztner Jenő: *Cs. költészete és az olasz költők*. IK. 39—56 l. (Petrarca, Metastasio, Tasso-reminiscenciák. „Cs. egyéniségéhez jól illette XVII. és XVIII. sz. olasz költészete, felszívta belőle a formát s szellemet, de mint önálló költő s a kifejezés mestere, énjéhez alakította“.)

Harsányi István: *Csokonai Sárospatakon*. S.-patak.

Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bpest. 34—61. l.-n Cs.-ról.

Szigetvári Iván: *A százéves Petőfi*. Bpest. 180 l. (Cs. bordalairól P.-vel kapcsolatban.)

Tóth Arpád: *Az öröm illan* c. verskötetben *Csokonai* c. szonett. Ismert. Kardos Albert. IK. 97—99. l.

1923.

A Harsányi—Gulyás-féle teljes Cs.-kiadást ismert. Új Nemzedék. 264. sz. — Világ. 247. sz. — Kosztolányi Dezső: Nyugat. 1409. 11. l. — Császár Elemér: IK. 199—203. l.

Kéký Lajos: *Csokonai*. Bp. Szemle. 192. k. 151—156. l.

Harsányi István: *Cs. Sárospatakon*. Sárosp. Hirlap: 1—2. 16—18. sz.

Szöllősi Zsigmond: *Csokonai*. Az Újság. 258. sz.

Kasztner Jenő: *Olaszos irány XVIII. sz.-i. költészetünkben*. EPhK. 139—150. l.

1924.

Féja Géza: *Cs. V. M. Élet és Irod.* 2. sz.

Tábori Kornél: *Régi dámák és gavallérok*. (Cs. elveszett művei.) Tolnai Világl. 12. sz.

Zsolt Béla: *Vitéz Mihály 150 éve*. Világ. 260. sz.

Csathó Kálmán: *Földiekkel játszó égi tünemény*. (Cs. Péczely-díjat nyert életregénye.) Bpest.

Szívós Zsigmond színdarabja Cs.-ról. Nyugat.

Oláh Gábor: *Jött éve csodáknak...* (Dráma 4 felv.-ban, Cs.-ról.) Előadta a Debreceni Színház. (Lásd Napkelet: 1925. (III.) 192—193. l.)

Kardos Albert: *Petőfi és Cs.* Debr. Képes Kalend. 31—34. l.

1925.

Binder Jenő: *Csokonai Dorottájának tárgya*. EPhK. 18—31. l.

Gulyás József: *Cs. színdarabjainak előadása*. IK. 123—126. l. (A Gerson debreceni, pápai, kolozsvári, a Cultura csurgói 1799 aug. 11-i, a Karnyóné csurgói 1799 szept. 1. és 23. előadásairól.)

Fáy Ilona: *Csokonai*. Bp. Hirl. 156. sz.)

Mitrovics Gyula: *Cs. esztétikája*. Hajdúföld. 295. sz.

Gulyás József: *Cs. Georgicon-fordítása*. IK. 251—256. l. (Csurgón kezdte munkáját Kovács J. hatására; az I—II. éneket egészen, a III. é.-t részben fordította 12. és 15-ösökben.)

Csabai László: *Cs. V. M. Tiszántúli Hirl.* 262. sz.

Gulyás József: *Cs. és diákjai.* Sárospataki Ifj. Lapok. 147—149.

Langhoffer Pál: *Cs. és a nyugatosok.* Bartha Miklós-Társaság Évkönyve Bpest.

Halis István: *Cs. V. M. kalandja.* Tört. vigjáték 3 felv.-ban. Nagykanizsa. (Cs. csurgói tanársága idején Nagykanizsán elősegíti egy barátja házasságát, a napoleoni hadjárat miatt francia fogságba jut, honnan furfangosan kiszabadul.) Ismert. Baros Gyula. Napkelet, III. 192—193. l.

Világ Lexikon. Bpest. 171. l-n Cs.-ról.

Kardos Albert: *Cs. és Kazinczy.* Debr. Képes Kalend. 33—41. l.

1926.

Gulyás József: *Cs. néhány verse latin forrásáról.* IK. 121—123. l.

(Oláh Gábor: *Cs. és a latin költők* c. dolgozatának kiegészítése.)

Sándor Pál: *Vándorlantas.* (Színmű Cs.-ról.) Pápa. 78. l. (Cs. és Lillájáról.)

Gulyás József: *A lélek halhatatlanságáról.* Debrec. Szemle. 161—167. l.

Harsányi István: *Cs. a Reményhez c. versének dallama.* IK. 119—120.

l. (Kazinczy vélekezése szerint Cs. a szóbanforgó verset Kassovich I. 1794-i zempléni dallamára írta.)

U. az. *Egy Cs.-vers sárospataki dallamának szerzője.* IK. 120—121.

l. (A *Forró sóhaj*tások kezdetű dal melódiáját Fogarasi I. az Akad. Nagy-szótár szerkesztője pataki diák korában szerezte.)

Langhoffer Pál: *A farsang legnagyobb poétája.* Botond, 193—195. l.

Gulyás József: *Cs. egy ismeretlen verse.* Ethnogr. 90. l.

U. az: *Rhédeyné gyászjelentése.* IK. 241. l.

Kerényi György: *Egy Cs.-vers két dallama.* IK. 234—237. l. (A *Forró sóhaj*t. kezd. dal Márton-féle és a s.-pataki dallamáról.)

Tolnai Világlexikona. III. köt. Bpest. 236—237. l-n Cs.-ról.

Baja Mihály: *Cs. szől* (költemény). Debr. Képes Kalend. 28. l.

1927.

Németh László: *Csokonai.* Erő. 5. sz.

Balassa József: *Cs. Budapesten.* Bpest.

Gulyás József: *Cs.-tanulmányok.* S.-patak 40 l. Ism. Karácsony Sándor, Prot. Szemle. 845 l.

Kardos Albert: *Cs. atyja.* Magy. Helikon. 89—94. l.

Velezdi Mihály: *Újabb költ. művek Balassáról és Cs.-ról.* Napkel. 60—62. l. (Főleg a drámai művekről. Itt említi V. M. Vágó Géza: *Lavotta szerelmét,* Morvay Zoltán és Szávay Gyula Csokonairól szóló kéziratos színdarabjait.)

Fóris—Tóth—Ványi-féle *Magy. irod. lexikon* 186—88. l. Cs.-ról.

Horváth János: *A magy. irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig.* Bpest. 80., 95., 98., 135., 281. és 283 l-n Cs.-ról.

Benedek Marcell-féle *Irodalmi lexikon.* Bpest 218. l-n Cs.-ról.

A Napkelet Lexikona. Bpest. 249. és 738. l-n. Cs.-ról.

Papp Károly: *Cs. életrajzának a Cs.-füzetek-ben leendő kiadását bejelenti a Debrec. Szemle.* 1. sz.

1928.

Pintér Jenő: *Magy. irod. tört.* (Képes kiadás.) I—II. k. Bp. (Franklin 1928.) 98—101. I-n. Cs.-ról.

Waldapfel József: *Cs. mint könyvtáros-jelölt.* IK. 271—273. l. (Mossótzai Institoris Gábor könyvkereskedő leveléből látszik. hogy Cs. Debrecenben könyvlerakatot akart létesíteni.)

Oláh Gábor: *Csokonai.* IK. 182—206. l. Önállóan is: *Irod. tört.* Füzetek 30. sz. (A költő életét, érzésvilágát, képzeletét, nyelvét, jelentőségét összegezve tárgyaló tanulmány.) Ismert. Gy. Erd. Irod. Szemle. 152. l. — Kocsis Lénárd: *Pannonh. Szemle.* 327—328. l.

Tolnai Vilmos: *Cs. Dorottya-jához; «Fülesgófus».* Irod.-tört. 302—303. l. Zsoldos Jenő: *Zsidó népzenei vonatkozások Cs. költészetében.* Magy. Zsidó Szemle 377—385. l.

Benedek Marcell: *Cs. rokokó-mythológiájának avultságáról.* Délsziget. 162—164. l.

Zsoldos Jenő: *Bibliai vonatkozások Cs. költészetében.* Magy. Zsid. Szemle. 102—116. l.

1929.

Kozocsa Sándor: *A Roffi Borbély család zenei kéziratai.* Muzsika 6—7. sz.

Molnár Antal: *Cs. és a műdal.* Debrecen. 16. sz. 20. l.

Somogyi Mária: *A magy. rokokó-líra Watteauja: Csokonai.* Literatura. 312—315. l.

Szabó T. Attila cikke. Erd. Irod. Sz. 289. l.

1930.

Németh László: *Cs. és a botanika.* Prot. Szemle. 163—166. l.

Féja Géza: *«Debrecenbe kéne menni.»* Előőrs. 33. sz.

Hegyaljai Kiss Géza: *Cs. a Hegyalján.* Nyolcórú Ujs. 228. sz.

Kardos Albert: *Cs. a magy. Pantheonban.* Debrec. Független Ujs. okt. 28-i sz.

U. az: *Cs-nak babér, Kazinczynak borostyán.* Debr. Szemle. 481—483. l. és Nyelvőr. 26—27. l.

U. az: *Cs. strójának elhelyezése.* Debr. Független Ujs. dec. 25-i sz.

Harsányi István: *Rokokó-ízlés a magy. irod.-ban.* Spatak. 56 l. (Cs. ízlésének r.-jellegéről bőven szól.) Ism. Pester Lloyd, 1933. 182. esti sz.

1931.

Kardos Albert: *Csok. stremlékei.* Debr. Szemle 28—36 l.

Staud Géza: *Orientalizmus a magy. romantikában.* Bpest. 148—153. I-n. Cs.-ról.

Oláh Gábor: *Költők színeiben.* Bp. Szemle 307—310 l. (Vers 8. szakban: «Csokonai... kék; rózsaszín...»)

Écsy Ö. István szerk: *Csurgói Öregdiák-album.* Bpest. 200 l.; 13., 56. 57. I-n Cs.-ról.

1932.

Gálos Rezső: *A magyar műdal kezdete a XVIII. sz.-ban*. IK. 374—375. l-n Cs.-ről.

Bessenyei Lajos beszéde a Cs.-szobornál. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 67—68. l.

Kardos Albert: *Hol is készült a Cs.-síremlék?* Debr. Szemle, 280—281. l.

Szabó T. Attila: *Egy diákdallá vált Cs.-vers*. Irod. tört. 104—106. l.

Horvay János szobrászművész Cs.-bronzreliefje a csurgói gimn. aulájában. (Mellkép életnagyságban.)

1933.

D. I. *Cs.-t kicsapják*. Magyarság: 270. sz.

Tamás Ernő: *Cs., a kamarás, meg a halál*. P. Hirl. Vas. 52. sz.

Kardos Albert: *Cs. és Szabolcska*. Debr. Független Ujs. 261. sz.

U. az: *Cs. és az Árkádia-pör*. Itört. 97—99. l.

Mály Ferenc: *Cs. Dorottyája és Tassoni Secchia rapitája*. Szegedi r. gimn. Értesítő 22—27. l.

Horváth Lehel: *Gyulai Pál Magy. irod. tört.* Bpest. a 6 l-n. Cs.-ről Kölcseyvel kaps.

1934.

Gulyás József: *Cs.-hoz írott levelek*. IK. 87—88. l. (Kulcsár J.-tól, Bod J.-tól és Beck Pál-tól.)

Clauser Mihály ifj.: *Cs. és Sacy*. IK. 89. l. (Váczy I. egy kis tévedését kívánja kiigazítani, t. i. a Csok. tervezte Zrinyász-kiadás mintája nem lehetett a Mémoires..., hanem csak a Historie Générale de Hongrie.)

Kosztolányi Dezső: *Cs. V. M. Új Idők*. 393. l.

Pelle Erzsébet: *Un poète cosmopolite du XVIII-e siècle, Michael Csokonai et la littérature française*. (1934.) 70 l. Ismert. K. A. Itört. 214. l.

Szabó T. Attila: *Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI.—XIX. sz.-ban*. Zilah. (30 oly énekeskönyvet is említ, melyekben Cs. versek vannak.)

Farkas Gyula: *A magy. irod. tört.* Bpest. (137. l-n. Cs.-ről.)

Szerb Antal: *Magy. irod. tört.* I. Bpest. (280—282. l-n. Cs.-ről.)

Csobán Endre által elkészített Cs. V. M.-emlékplakett a Debr. Kollegium falán.

1935.

Baróti Dezső: *Estike*. Szegedi Füz. 1—4. sz.

Beke Ödön: *Cs. mint botanikus*. Term. tud. Közl. 1. sz.

Dóczy Jenő: *«Egy magányos, árva szív.»* Új Magyars. 222. sz.

Kardos Albert: *Cs. és Paracelsus*. «Debrecen». Jan. 27-i sz.

Zoltai Lajos: *Cs. édesanyja és a Köszívű ember*. Debr. Képes Kalend. 103—105. l.

Oláh Gábor: *Cs.-kultusz*. Debr. Képes Kalend. (1935-re) 50—52. l.

Mészöly Gedeon: *Földiekkel játszó égi tünemény...* (Regényes életrajz Cs.-ről.) Bpest. 316 l. Ismert. Zsigmond Ferenc: Itört. 134—135. l. — Alszegehy Zsolt: Kath. Szemle. 710. l. — Kállay Miklós: Képes Krón. 31—32.

sz. — Nemzeti Ujs. 141. sz. — Pesti Hirl. 124. sz. — Bp. Szemle. 229 k. 119—121. l.

K. J. Cs. V. M. és Vajda Julianna. Új Magyars. 34. sz.

Nagy Sándor: *Egy fiatal élet rapszódiaja*. (Cs.-ról regényes részlet-életrész.) «Debrecen» 255 l. Ismert. Zsigmond Ferenc: Itört. 153—154. l. — Pesti Hirl. 194. sz. — K. L. Bp. Szemle. 239. k. 119—126. l.

1936.

Gulyás József: *Ismeretlen Cs.-adalékok*. IK. 86—96. l. (A Zmeskál-család gesztelyi levéltárából egy párbeszéd, három vers.)

U. az: *Cs ismeretlen levelei*. IK. 468—474. l. («Bessenyei kapitány úrhoz», «Berzeviczy consiliarius úrhoz», «Nagy Gáborhoz» s öt ismeretlenhez.

Kardos Albert: *Emlékezetnek okáért.* IK. 431—433. l. (Az IK. 1905. évi 120—122. l-n. megjelent Cs. kézirat szöveghibáinak, eredetitől eltéréseinek kiigazítása.)

Boros István: *Cs. mint drámatró*. Mezőtúri ref. gimn. értesítő, 3—16. l. Önállóan is. Mezőtúr 16 l. Ism. Nagy Sándor: Itört. 164. l.

Dorogi Ortutay Gyula: *Cs. utóélete*. Pécs. Dunántúl Kv.-kiadó. 76. l. Ism. Varjas Béla, EPhK. 1937. 112—113. l. (E munka keresi a Cs. halála után «elhangzott ítéletek okait, ... azokban a koreszmék s kritikus egyéniségek nyomait, ... a közvélemény alakulásának okait, az irodört. és közvélemény egymásra hatását, ... az író arcképének mind máig húzódó kialakulását») — Clauser Mihály It. 1938. 35. l.

Szabó Miklós: *Kispapok és a magyar irodalom*. Bpest. 41 l-n. (Cs. Gersonjának előadásáról.)

Erdős Jenő: *Cs. pillanatfelvételek*. Napkel. 505—510. l.

Gulyás József: *Ismeretlen Cs.-adalékok*. IK. 86—96. l.

Horváth János Cs. V. M. Bpest. 85 l. Ismert. Keményffy János: IK. 217—219. l. Farkas Gyula: IK. 1937. 199—201. l. — s. i. Kath. Szemle, 1937. 175—176. l.

Janovics Jenő: *A magy. dráma első forradalmára*. Pásztortűz 484—485. l.

Kardos Albert: *Cs. stírelékének másai*. «Debrecen» febr. 2. sz.

Kemény István: *Cs. emléktáblája a balatoni csárdában*. Magy. Hirlap. 147. sz.

Kiss Géza: *Ahol Lilla meghalt*. Debr. Ujs. jan. 28. sz.

K. J.: *Utolsó szava is tréfa volt*. Magyars. 250. sz.

K. S.: *Cs. ismeretlen dedikációja Lillához*. Őserő. 6. sz.

Pálóczy Edgar: *Csokonai*. Pesti Napló. 176. sz.

Tamás Ernő: *Csokonai*. Pesti Hirl. 149. sz.

Máthé Lajos: *Cs.-liget Csurgón*. «Belsősomogy» szept. 13. sz.

Techert József: *Az idegen szavak Cs. nyelvén*. Nyelvtud. Közlem. 1—3. sz.

Bene Kálmán cikkei a Cs.-ligetben (Csurgón) tartott Bethlen Gábor-Szövetségi ünnepélyről. «Belsősomogy» okt. 17. és okt. 31-i sz.

Cikk a csurgói Csokonai-emlékpad felavatásáról. «Belsősomogy» szept. 20.

Sőregi János: A Debr. Déri-Múzeum Évkönyve. (A XIV. teremben Cs.-emlékek.)

Écsy Ö. István: *Cs.-emlékvers.* (A csurgói Cs.-ligetben felállított emlékpád¹ márványpadjára vésett epigramma.)

Kardos Albert: *Mikor csapták ki Cs.-t?* Debr. Szemle 8—9. sz. (193—194. l.) 1795. jun. 15-én búcsúzott, 16-án volt az ítélkezés, 18-án írta panaszát, 20-án jegyezték az ítéletet.

Techert József: *Cs. nyelvi forrásai.* Magy. Nyelv 110—117; 180—187; 237—248; 311—317 l. és 1937. 12—25 l. („Kazinczy és Cs. közt nagy ellentétek voltak, de sok egyezés is; Cs. nyelvileg a műkölt. talajában gyökerezik, nyelvi népiessége pedig új színnel gazdagítja a magy. költői nyelvet“).

1937.

Elek István: *Cs. versművészete.* Bpest. 111 l. Ismert. Haraszthy Gyula. IK. 1938. 139. l. — K. S. It. 1938. 32—33. l.

Kardos Albert: *Cs. három ismeretlen levele.* IK. 177—178. l. (Ber Pál mérnökhöz élete végén írt levelei.)

Az Új Idők Lexikona. (V. köt.) 1528 l-n. Cs.-ról.

Écsy Ö. István: *Csokonai.* (A csurgói gimn. parkjában újjárendezett Csokligetet felavató ünnepi óda.) Csurgói Cs. V. M. Gimnázium Értesítője 30—32. l.

Lengyel Dénes: *A Dorottya népiessége.* It. 116—120. l. (Több népies vers leányalakját egybeveti D.-val, s megállapítja, hogy D. a XVIII. sz.-ban sokszor kigúnyolt vénleánytípus képviselője.)

Jancsó Elemér: *Egy Cs.-vers ismeretlen változata.* IK. 80—81. l. (Verses levél Vályi Klárához c. költ. hosszabb változatáról.)

G. J.; *Cs. és Vörösmarty legszebb költeményei.* Napkel. 267. l.

Gulyás Pál: *Egy százhusz-éves «dilettáns» irodalmi tanulmánya.* Prot. Szemle. 472—486. l.

1938.

Rédey Tivadar: *A méla Tempefői.* (Csok. bemutató a Független Színházban) Napk. (XVI. K.) 1. sz. 59. l.

Écsy Ö. István: *Egy Cs.-vers eredeti kéziratáról.* IK. 75—76. l. (Sárközy Istvánné Csernel Eszter névnapijára írt köszöntő eredeti kéziratának megtalálásáról.)

U. az: *A Csokonai-ligetben.* (Alkalmi költemény az Orsz. Bethlen Gábor Szövets. ünnepéjére.) Bpest. Magy. Protestánsok Lapja. 6. sz.

Kardos Albert: *Tóth Árpád Cs.-kultusza.* IK. 97—99. l. (T. Á. Cs.-ról szóló írásai.)

Ennyi adatot sikerült fellelni az utolsó harminc esztendő terméséből Csokonaira vonatkozólag. Tudom, hogy a «deltár» nem teljes, azért a kiegészítéseket köszönettel veszem. Az ilyen adatgyűjtés ugyanis hasonlít a négylevelű lóhere kereséséhez. Ha az ember fáradságos szorgalommal vizsgálja az útmentét, alig akad egy-két darabra. Néha csak véletlenül tekint a dűlőút oldalára, vagy mást keres s akkor egyszerre egész csomót talál.

Écsy Ö. István.

¹ Az emlékpád bronzdomborműve Gády Lajos szobrászművész alkotása. Cs. diákjai közt a csurgói ligetben.

SZEMERE MIKLÓS KIADATLAN LEVELEIBŐL.

Az alábbi részletek Szemere Miklósnak testi-lelki jóbarátjához, Barkassy Imre táblabíróhoz, bécsi udvari ágenshez írt leveleiből valók. A levelek, amelyeket Némethy Ernő barátom volt szíves családi levéltárából rendelkezésemre bocsátani, a lasztóci földesúrra jellemző, sok dévaságuk miatt egészükben nem adhatók ki. Néhány életrajzi és irodalomtörténeti érdekű szemelvény azonban megérdemli a közlést.

1836. június 7. ... E karmolás nagy sietséggel megy tőlem, mert tíz óra, tizenkettőre Görgőre kell toppannom, estvére Azarba, hónap délre Rákócra, menyre-földre esküdni hű szerelmet kis Dominámnak,¹ kit holnapután délre tót lakomba viendek. Rövid de fontos kérésem tehát ez leend: — *Pénzt gyorsan!* — Más kocsiján 's lovain viszem, készületlent készületlen, mert tovább a' viperák üregében hagyni nem akarom.

1836. július 8. ... Tíz hétig akartak várakoztatni 's oda csöditeni az egész pletykás fajt: nem szólék semmit a' bölcs plánra, haza jövék s írásm hogy én egy nap múlva, dispensatioval 's pappal (mert luterana, ilyen reverendást kellete kerítenem) nálok leendek magam egyedül, a' násznagyon etcet. kívül 's haza fogom hozni nőmet. Sic factum: nem ügyelvén semmit a' lármázókra 's testvéri sógori kifogásokra; alig tudtak frissiben főköttöt componálni. Mostan még azok is dícsérnek, kik akkor krákoktak, 's méltán, mert úgy hiszem, én valék első, ki e' tót megye filkóságos büszke szokásain túl tevém magamat, más lovain, kotsiján készületlent hozván készületlen, 's útát törék pénztelen a' könnyebszerű házassodásra.

1836. augusztus 18. ... Magamra térvén, mondhatom jól vagyok, mondhatnám boldog vagyok, ha az utazás vágyását bármi más érdek csillapíthatná valaha bennem.² Csókolom Bertit.³ ... küldöm neki a' Kilián adta levélkét, hogy Kölcey bírhassem in effigie. Szemere Pál volt Kölceyvel Csekén, meghízott nagyon, jó kedvű, 's a' Veselényi által írt modorban késez és villáz.

1837. október 2. ... Apai örömem czérna szálon lebegett az alatt, míg magam az álom kötelekeiben feküvém. Tíz órakor fiú reménnyel eresztém ágyba portestemet, tizenkettőkor leányvalóra ébredtem. Két órával előbb t. i. még semmi előkészületek nem valának; géniusza a' létnek gőzhintáján hozá kis hábunkat. Correggio bájosan festé az asszonyt, emlőin függő első gyermekével. Evva Andor ezen mondásomra azt jegyzé meg, «ha olly bájos az asszony elsőjével, miért ne lenne az az Atya is?» Rajzold azért képzeted legragyogóbb színeivel karomon kis embryómmal, schlafrokos, hálósípkás atyai dignitásomat, 's mondjad Siessnek,⁴ hogy a' Barabás síró kis halászfiúját ugyan nem voltam képes le mintázni, de van eredeti mosolygó lányom, mintául nyujtva az ő ecsetjének.

1838. június 12. ... Kis babám gyarapodik, Dominácskám a' régi jó: családi örömem nem *fogyadalmazik* (ujjoncz szó 's kies hangzású a' dromb

¹ Máriássy Anna, akit a következő hónapban nőül vett.

² Ekkoriban fordítja először Goethe *Mignon*ját. It. 1936. 88. l.

³ Szemere Bertalan.

⁴ Bécsi közös barátjuk.

mellett). Ha a' dögvész újra ki nem üt Konstantinápolyban, oda igyekszünk vala néhányan ez őszön. E czélra törökül is tanultam, azonban nagy előmenetellel nem dicsekedhetem. — Pest melletti alkalmatlan javunkat (közös) eladtuk. Részemet óhajtanám a' Pesti Bankba tenni, de mint tudatlan, tőled kérдем, vesz e fel a' Bank (nem actiát értek) pénzt interesre, 's mennyire, és ki adja e a' Capitálist részenként vagy egészben, mihelyt kívánni fogom? Mert körülünk adni kölesönt, annyi mint pert kezdeni. Saphir jól mondja: «Gläubiger heissen wir, weil wir glauben, wir werden bezahlt. Das ist unser Aberglaube; wir sollten eigentlich Abergläubige heissen.» ... Utazás kefe föl emlékembe bűvös bájaival. De lánczolt rab a' nős ha pénztelen. Tantalusi szomjas ajkát éri a' külföld gyönyöreinek árja — s ő bozontos faluja szűk kádijában tölti napjait. De meghalni a' nélkül hogy Olaszhont 's Angliát ne lássam, kínos képzelet. Készebb vagyok öt évet purgatoriumban tölteni, mintsem nélkülözni e' forró óhajtásim teljesültét.

[1838. július 6. érkezett.] ... Alig merném elhatározólag állítani, az Orcus pásitját tapodod e' már, vagy Bécs kövezetjét még: végig futja zöldellő ifjúsága napjait, csecsemősége első percétől őrta, az ürge, 's menyét fiú annyi idő alatt, mióta halgatunk. Azt véllenéd méltán, hajam nőtt ki újra. Nem, barátom — az előbbi bús állapotjában van. 'S ime, a' láncz, a' bennünket halálíg öszvefűző. Semmibe süllyedhet barátságunk az idő zivatarában, de a' *Paróka* (jaj, jajj!!!) a' koporsó fulánkján is diadalmaszkodand; ez a' Dogéi gyűrű, mellyel kopaszságom tengerét el jegyzéd, ez a' chinai fal, melly távolságunkat edjesíti, ez a' cselháló, mellyel bennünket a' sors, vulcáni ármánnyal, öldhatatlanul egybecsatla. Igenis, édes Imrém! ez az őszön ragadtat most is tollat a' restel, ez nyitja fel taciturnus ajakait. Borostyán koszorút nem helyhez tar homlokomra a' tisztelet, mint egykor Caesarnak a' római tanács, 's így te fedezd be a' sors-sarló learatta tért. Szép volt ő 's diszes egykor — fejem mostani pótlék lobogó fűrtje, játszi szelőkkel zengő, szemet igéző hollói sötét árnyaival, de állandó e, bár melly földi? — Áh barátom, ruberrimus színt ölte magára az egykori kecses; Auróranak leplébe burkoza, 's a' homály' tünte, melly keblünket, agyunkat, Honunkat fenn fokon emelheti, süllyedésre kárhóztatja fűrtjeinek halványuló derűnyét.

[1841. április 6. érkezett.] ... Két éve lessz alkalmasint hogy levelet nem váltánk: — illyen a' földi barátság! 'S talán egykor olly idő is jövend, mellyben ezt frandom hozzád «7 v. 8 éve nem váltottunk levelet.» — «Szomorú sors, adjatok bort, lakjam előre e' tort» 's bárcsak azon vigasztalásom volna legalább, hogy jobb vagyok náladnál! Én csak kényesebb lettem, te rőstebb, 's a' régi humor helyett most már csak esőhümora környez, az egy Kossuth még kihez ollykor kívánatára nagy kínok közt 's erőltetéssel egy két csöppet küldök a' léleknek azon fenn nevezett keserédes fluidumából. Faragtam néhány epigrammokot, 's fordításokat 's humoristicus verseket: de az utolsó két nemből még részint kevés, részint semmi sem jöve ki. Ritkán írok: mindég azon gondolat bánt, hogy míg egy silány 's litteratúránkat tellyességgel nem gazdagító versecskét firkálok, az alatt egy egész könyvet olvashattam volna el.

1841. július 14. ... Mint tetszik a' «Kelet népe»? Kossuthon kívül B. Ötvös Jósi, Gyurmán Adolf, Fáy András irandnak ellene, mellette Kúthy.

[1842. június 16. érkezett.] ... Itt a' húzás! nyerendünk e? Te mint jó barát 's a' magyarok Bécsi védőe, elháríthatnád valami hocus pocussal németektől a' nyereségeket, szegény hunnosoknak több szükségük van rájuk, mint az osztrákoknak. Barátom, kétfőre kérek. Egyik: hogy múltkori nyereségemet föl vévén Kossuthoz légy szíves küldeni azt. Kénytelen vagyok ezt tenni, annyira kifogyott erszényem, hogy Garay-Szemere pöröm 's folyóirataim, Athenaeum, Regélő 's a' Pesti Hirlap félévi árakra egyedül azon summát fordíthatom. Második barátságos kérésem, hogy miután halandók vagyunk, 's Miklóskát szinte mint Imrécskét a' legközelebbi perczben is agyon koppanthatja valami dícséretes guta, főbe kullanthatja vagy inkább hasba puffanthatja egy felséges kólika, egy gyöngéded szellemű vérhas — kérek, hogy fontolóra vévén mindezen gravis ponderis argumentumokat, küldjél nyugtatványt a' számokról.

1842. október 4. ... Múlt gyűléseinken aláírási ív keringe, kötelező: «hogy csupán honni kelméket sat. használandunk, külföldit soha sem.» Tömerdeken írták már eddig is alá magokat, elől az administrator, s még Szentiványi is.

Közlí: GÁLOS REZSŐ.

SZÁZÉVES BALATONFÜREDI PANASZKÖNYV.

(Adatok a füredi játékszín történetéhez.)

A tihanyi bencés apátság könyvtárában vaskos fekete könyvre buk-kantam. Afféle fürdővendégeknek szánt panaszkönyv ez a múlt század harmincas-negyvenes éveiből. Első lapján a következő címszöveg áll: *Panaszok, javítások s szépítések javalatoknak jegyzőkönyve. Beschwerden Verbesserung und Verschönerungs Vorschlagen Inhalt.*

Sarudy Viktorin apátúr engedélyével közlök belőle néhány — akár a bejegyző személy, akár a bejegyzett panasz miatt — érdekes részletet.

(14 l.) A fürdő ház előtt lévő boltok csak úgy volnának célirányosak, ha azokba a séta térről egyenesen belehetne menni, mert ablakon keresztül vizsgálni a portékát és alkudni azokra leg fellyebb csak zsemlemnél és kén gyertyánál lehet; — ohajtanánk tehát: hogy ezen boltoknak mészárszék forma ablakai ajtókká változtassanak által. Aug. 12. napján — 836. *Deák Ferencz, Wesselényi* stb.

(56 l.) Igen kedves érdekű volna magyar nőkből álló éneklő társaságot évenként bizonyos fizetéssel meg hívni, kik musika szüntével akár a ligetbe akár más bájoló helyen magyar dalokat énekelnének. Aláírás áthuzva.

(68 l.) ... — Hogy a kellemes időtöltés némelly módjainak (a mit esz-közlőne egy kisdéd könyvtár s néhány paripák tartása is) teljes hiányát említsem... *Dr. Szabó Dávid.*

(70 l.) A Sétatér alsó végén egy Fagylalt-bódét emeltebb helyen fel-állítani igen czélszerűnek vélnék alulírtak. Füreden, Julius 5-n. 839. *Horváth István, Nagy Ignác* stb.

(89 l.) Valóban sajnálni lehet, hogy a Magyar Honnak e kies Helyén hol a Közönség kényelmére egyébként mindenek jól el....va léteznek a Magyar Nemzeti Hangászat ismét ki zárva lenni láttatik és pedig most, mikor a Magyar Nemzetiségének emelkedésében büszkélkedünk... Julius 24-n 839. *Orosz.*

(90 l.) A kávéházakban 8 hirlap között csupán kettő van *Magyar*, e kettő is mind politikai: e szám nem látszik helyes arányban állani a magyar ajku vendégek számával. Fürdőhelyen az időtöltésnek változatosságot s minél többet adni lévén egyik cél, e körülményt mind a Fürdői közönség mind a haszonbérlok figyelmére méltónak véli az alulírt s még leg alább egy pár nem politikai tartalmu magyar lapot ohajtana. *Egressy Gábor* (1839?) *Kun Sándor* 1840.

(93 l.) A Színház, mint minden nyilvános intézet, mely közönségért van, közvélemény ítélete alá tartozik; ennél fogva az alulírt nem hiszi megsérthetni azon méltányos elismerést mely a B.Füredi Színház lelkes alapítói iránt minden kebelben viszhangzik, ha észrevételeit e fölött őszintén elmondja.

Ezen Színház sem általában, sem részletesen nem elégíti ki az izlés, s a kényelem kívánatait, nem a színészet szükségait; s az egésznek elrendezése nem igen kedvező tanúságot nyújt a végrehajtók tárgyismeretéről, kiknek egyébiránt minden becsület. — A színháznak csupán homlokzatán látszik némi csín; a mint az ajtón beléptünk, egy serege tolul keblünkre a kedvetlen érzelmeknek: a színpad igen magas s a földszintérnek csaknem semmi lejtőssége nincs. — Ha már a páholysor elhagyásával népszerűség akart mutattatni (melly tekintetben — mellesleg legyen megjegyezve Füred nem a legkedvezőbb hírből áll — ...), a földszinti padok miért nem csinosbak, s kényelmesbak? olly sokba került volna e ezeknek szénával kitömése, s kanavásszal bevonatása, befestetése? A karzat miért nem folyja körül a falakat (mit csín és gazdaság javalnak)? Ez a színpad homlokzata minő idomtalan! A színpadnak semmi gépezete! még azon nélkülözhetlen sem mely a *színpadok változtatja*; minden színpadot külön, kézzel kell ki s betolni; nincs egy annyira szükséges süllyesztője. Díszítménye pedig valószínű dísztelenítmény; a legnélkülözhetlenebb rakdarabok (versetz stücke) hiányzanak; millyenek: oldalajtók, ablakok, élőfák, bokrok, szikladarabok, házkülseje stb. Hiszen a színészet csak ezen technikai requisitumok segítségével képes feladatait a csalódást (illusio) eszközölni! —

A kellemetlen bűz, sötét, veszélyes és olvadékony fagygyu világítás helyett, nem célszerűbb lenne e tizenkét olajlámpa? Mit mondjak a színeseknek szánt lakásról? ezen két szűk szoba, s két szűk föld-alatti lyuk, egy *egész társaságnak* számítva, igen is érthetőleg visszautasítani látszik őket a túléltnak hitt parasitai állapotjukba; nem lett volna e még egy pár öllel több tér ezen lakok számára, s egy pár szekérrel több kő és mész? Hogyan kívánhatni igazságosan így, hogy ezen színháznak közönsége, s a kényesb kívánságokat kielégítő színészei legyenek?

Mind ezek önkénytelen némi kérdésekre vezetnek, a létesítő pénzalap, az építés kezelésének s a színészet évenkénti adózásának körülményeit illetőkre; de ezeket feszegetni az alapítók jogai közé tartozik: s az alulírt

ezen észrevételeit is csak olly adatok után bátor itt kimondani, mellyek azt bizonyítják hogy máskép lehetne a dolog mint van. Julius 24. 1839. *Egressy Gábor.*

(96 l.) ... Kivánnék *szabad ég alatti Játékszínt* is (Arenát) ezt azonban mint a másik Theatrumból közadakozásból készétendő, mely is sokban nem kerülne, és szép napokban a célznak inkább meg felelne, mert abban délutáni 3. és 5. óra közben adathatnának Játék darabok, mely időt most unalomban szoktuk töltöni; és nem volnánk kéntelenek nem ritkán igen kedvetlenül félben szakasztani estvéli 7 órakor a leg kényelmesebb sétálásunkat, és bé menni a mostani Theatrumban, mely azonban a rossz időben szinte célirányosabb maradna. — Füreden Augustus 4kén 838. *Hegedűs Zsigmond.*

Mivel «a muzsikusok az idén is megszöktek, mivel... már több napokig semmit se kaptak» a fenti H. Zs. javasolja a zenészek fizetésének rendezését. Többek között azt kívánja, hogy a theátrumi igazgató a zenészeknek esti 10 forintot fizessen. Erre *Komlóssy* direktor a következőket jegyezte ide: «A színházi napi jövedelmek alig mennek Julius holtnapban esténkénti előadásokra osztva 20 p. forintba talán annak felét a muzsikusoknak adni felesleges volna.»

(99 l.) A 90dik lapon meg rovatik hogy az egész fürdői közönség csupán csak 2 Magyar hirlapot olvashat. — Ezen nagy hiánynak orvoslását az alulirt is nélkülözhetetlennek tartja: annyival is inkább mert a Hirnökön kívül semmi más magyar hirlapra minden igyekezete mellett sem találhatott — mert a Jelenkornak csak a bőre hányatik fel s alá a belseje pedig az az maga az ujság itt nem létezik — Alolirott nem képes meg fogni hogy azon Füreden hol 6 idegen hetilap olvasható; hol a 2 holdnap alatt is ezeret meg haladó igen mivel vendégek leg alább 2/3 része magyar ajku, s hol az testi lelki kényelmekre annyi gond fordított: mikép lehettek a szintolly hasznos, mint kellemetes időtöltést nyújtó hirlapok ennyire el hagyatva; mert e részben BFüred majd minden nevezetesebb hazai Fürdő hejeknél lejjebb áll. —

Mindezeknél fogva az alol irott biztossan reményli. hogy mind a diszes fürdői közönség; mind a haszonbérlok; mind pedig az illető Uradalmi hatóságok, ezen körülményre ezután több figyelemmel leendenek. — s már a jövő évben az idegen heti lapokon kívül, hogy legalább 2 politikai és 2 más tartalmu magyar hirlap járjon gondoskodni fognak. 14dik August 1839. *Halász Geiza mk.*

Közli: KULCSÁR ADORJÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve 1760—1918.
Budapest, Stádium, N. 8-r. 543 l.

A bécsi magyar testőrség életéről és történetéről még ma sincs teljes és megbízhatóan részletes, összefoglaló munkánk. Aminek több mint két emberöltővel ezelőtt, az akkor fiatal Ballagi Aladár meglepően sok eredmény-nyel, alapját megvetette, az néhol hiányosnak mutatkozott, néhol hibásnak bizonyult, mikor a hadilevéltár titkos okiratai is megnyitak a kutatás szá-mára; egészében ma is sok ismeretünknek forrása. A Bécsből hazakerült iratok átvizsgálása a részleteket kimélyítette. Hellebronth Kálmán díszes kiállításban megjelent, tekintélyes kötete is csak ebből a szempontból fontos. Új állomása az anyagközlésnek. Korábbi kísérleteknél teljesebben, 1315 gárdistáról számol be s mindegyiknek pályafutását is röviden megrajzolja. Könyvének ez a magja, legjelentősebb része. Ezt az anyagot kiegészíti a vármegyéktől ajánlott, de a testőrséghez fel nem vett, kis híján 1600 nemes nevének közlése, a m. kir. nemesi testőrségnek (1867—1918) és a m. kir. darabont testőrségnek (1904—1918) névkönyve. A felvételeket hely és évszám szerint is közli. Gazdag és, úgy nézem, most már teljes összeállítását adja a testőrség tagjainak.

Az irodalomtörténetet Hellebronth sok fáradsággal és utánjárással össze-állított munkája nagyon érdekli. Sajnos, van a könyvnek egy alapvető hibája: tudományos forrásait seholsem mutatja meg. Az *Irodalom* c. rovat-ban mindössze kilenc, összefoglaló munkát sorol föl; a részletkutatásról azonban egyáltalán nem ad számot. Az ilyen lexikonszerű, forrásmunkának szánt életrajzi gyűjteményben minden egyes testőrnél meg kellett volna mondania, honnan vette a róla szóló adatokat — akár a Hadilevéltár okira-taiból, akár nyomt. forrásból dolgozott: adatainak megbízhatóságát igazolnia kellett volna. A testőriróknál a minősítési táblázatoknak (*Conduit-Liste*) egyik-másik adata elkerülte a figyelmét. Bessenyei György (akit különben «az új klasszikus irány megalapítójának» mond) szerinte még mindig 1747-ben született. Barcsay Ábrahám reaktíválásáról semmit sem tud. Báróti 1790-ben csak az őrnagyi címet kapta. Bíró László, akit 1765. jan. 12. vettek föl a a testőrséghez, testőriró volt s később nagyszebeni rendőrigazgató lett. Czirjék Mihály is katolizált, de utóbb — miként Barcsay is — mindig református-nak tekintette magát. A két Farkas Antal adatait szét kell választani: 1774. május 16-án Hügyei Farkas Antalt (*von Hugien*) bocsátják el a gárdától.

A másik Farkasról meg kell mondani, hogy testőríró volt; hasonlóképpen az volt Kerekes Zsigmond¹ és Rhédey Lajos is. Nyilván sajtóhiba, hogy Kisfaludy Sándor, miután hadapród volt, 1793. január 1-én káplár lett. Ez a néhány kis pótlás és helyesbítés bizonyítsa, hogy kritikai apparátus nélkül nem szabad ilyen munkát közreadni.

Szívesen vettük volna, ha a pármái, pozsonyi, prágai testőrkiírást, főképpen pedig a milánói különítmény névsorát is megkaptuk volna s — ha még megállapítható — jó volna tudni, mikor és milyen futárszolgálatokra használtak testőröket s névszerint kit. Mindez teljesebbé tenné irodalomtörténeti ismereteinket.

A névjegyzékről még egy mondanivalónk van: ez a magyar szövegben szinte minden testőrírnál a Wien magyartalan, hosszantó használata. Ha már a M. Tud. Akadémia szabályaiból nem tudja, igazán nem érzi a szerző, hogy magyar a magyarnak nem beszélhet (az ősi nyelvkincs tékozlásával is) Wienről? És az övéhez hasonló logikával ki őrzi meg pl. Pozsony és Kolozsvár ősi magyar nevét!

Külön említjük meg, hogy a kötetnek egy fejezete — K. László József tollából — a testőrök életéből közöl mozzanatok. Lászlónak (eredeti forrásokból) van mondanivalója; eleven és színes részletek megbővítik és helyesbítik Ballagi keretét. Ámde ezt a fejezetet is jó lett volna tudományosabb formába önteni. A bécsi testőrpálatáról is szívesen olvastunk volna többet!

GÁLOS REZSŐ.

Bánhegyi Jób: Magyar nőírók. Budapest, 1939. Szt. István-Társulat, 8-r. 289 l.

A nő, kevés kivétellel, hosszú ideig másodlagos tényezőként: mint téma és mint ihletforrás szerepelt a költészetben. Változást csak a XIX. század hozott; kezdetben a biedermeier szaloniaság, majd az elszaporodott újságok és folyóiratok tömegtermelése, végül pedig a nő társadalmi egyenjogúsítása kedvezett a nőírók érvényesülésének. Ma már minden művelt nemzet irodalmában, így a miénkben is szép számmal találkozhatunk a „gyengébb nem” erős tehetségű képviselőivel. Nyilván ez indította Bánhegyi Jóbot arra, hogy összefoglaló képet adjon a magyarság nőíróiról.

Könyvének első része az eddigi kutatások alapján ismerteti a magyar irodalom régebbi tollforgató asszonyait és leányait, kezdve a kódexmásoló apácáktól egészen Beniczkyne Bajza Lenkéig. A fejlődésnek ezt a szakaszát „műkedvelők kora” címmel foglalhatnók össze: az alkotások kivétel nélkül egy-egy férfi-író erős egyéniségének visszhangjai. (Balassa—Petróczi Kata Szidónia, Gvadányi—Molnár Borbála, Berzsenyi—Dukai Takács Judit, Petőfi-Szendrey Júlia stb.).

A mult áttekintése után következik a mű gerince: Tormay Cecil, Erdős Renée, Kaffka Margit, Szederkényi Anna, Berde Mária, Szentmihályiné Szabó Mária, Gulácsy Irén művészi egyéniségének és munkásságának méltó

¹ Érdekes, hogy Kerekes Zsigmond is, mint a kuruc ballada Kerekes Izsákja, mohai születés (Alsófehér vm.). A ballada hőséneke nevét és származását az övé mintegy hitelesíti.

tatása. Bánhegyi itt már nem elégszik meg a másodkézből kapott megállapításokkal, hanem önálló kutatásainak és vizsgálatainak eredményeit foglalja össze egy-egy írói arcképpé. A legsikerültebb közöttük Kaiffa Margit: pontos, igaz és meggyőző, az irodalomtörténet teljes egészében magáévá teheti. Helyesen látja Bánhegyi Tormay Cecil jelentőségét is — épen azért meghökkentő, hogy mennyivel színtelenebben és rövidebben ismerteti, mint a „legerotikusabb magyar írónő” jelzőjével méltán elmarasztalt Erdős Renée-t. Legrészletesebben Gulácsy Irénnel foglalkozik, őt tartja a legnagyobbra. Szépen elemezi regényeit, de egyik-másik megállapítása ellentmondásra késztet. Azt még elfogadjuk, hogy Gulácsy világgépe a „katolikus lelkiségnak művészi vetülete,” (ámbar a *Pax vobis*ban, meg Gulácsy társadalmi regényeiben ennek kevés nyoma található), de az már romantikus túlzás, hogy a *Fekete völgyek*ek Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai, Herczeg és Gárdonyi műveinek jelességeit egyesíti magában. Bánhegyi figyelmen kívül hagyta azt a nagy különbséget, amely Tormay Cecil és Gulácsy Irén történeti forráskritikája közt van. Erre már többen rámutattak — persze nem Bujdos Balázs, akire Bánhegyi bibliográfiájában hivatkozik (V. ö. IK. 1934. 207. l.), hanem pl. Bisztray Gyula, akinek megállapításait (M. Szemle XV.) érthetetlen módon mellőzte. Szederkényi Anna, Berde Mária és Szentmihályiné Szabó Mária értékelésével már inkább egyetértünk.

Bánhegyi munkájának utolsó része a kisebb jelentőségű modern magyar nőírók népes csoportját ismerteti egészen rövid, lexikális felsorolásban. Ez a hármas, történeti-esztétikai-könyvészeti tagozódás nem válik a dolgozat előnyére, mert lemond a fejlődés formáló erőinek egységes rajzáról, helyette megelégszik a végső eredmények szervetlen egymasmellé sorakoztatásával. Szerzőnk ezúttal etikai-esztétikai szemszögből tájékoztatott választott tárgyáról, velejében tehát csak irodalomismertetést adott — a helyes történeti értékeléssel sajnos adós maradt.

SOLT ANDOR.

Mitrovics emlékkönyv. Szerkesztették: Baránszky-Jób László, Boda István, Faragó Tibor, Vajthó László és Zombor Zoltán. 1939. Debrecen, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat r.-t. XI. 686 l., 1. melléklet. N. 8-r.

A Figyelő 1889-i évfolyamában jelent meg Mitrovics Gyula első tudományos cikke. Ezt a félszázados fordulót kívánták tanítványai és tisztelői ezzel az emlékkönyvvel megülni. A vaskos kötetben többféle tárgykörbe vágó cikket is olvashatunk — érthető, mert Mitrovics Gyula munkásságát a sokoldalúság jellemzi: eredményekben gazdag pályáján egyforma érdeklődéssel foglalkozott az irodalomtörténet, a neveléstudomány, az esztétika, a lélektan, a bölcsélet és a kultúrpolitika kérdéseivel.

Minket elsősorban a kötet irodalomtörténeti dolgozatai érdekelnék. Gulyás József *Zempléni Árpád ismeretlen fordításai*ból mutat be néhány darabot. Jóval érdekesebb Kozocsa Sándor közleménye: *Vachott Cornélia emléke*. Vahot Imre és Vachott Sándor nővére, majd Erdélyi János felesége egyike volt «honunk szebb-lelkű asszonyainak.» A reformkor Pestjének irodalmi és társas életében, amint azt Kozocsa meggyőzően bizonyítja, jelentős szerepet vitt. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött emlékalbuma több

filológiai természetű felvilágosítással szolgál, (nevezetesen Vörösmarty és Petőfi egy-egy versének keletkezésére vonatkozólag), azonkívül egy-egy, ezúttal először közölt költeményt tartalmaz Egressy Gábortól, Erdélyi Jánostól, Gaál Józseftől, Kuthy Lajostól, Nagy Ignáctól, Megyeri Károlytól, Vahot Imrétől, valamint irodalmunknak egy eddig kevésbé méltatott, de érzésem szerint Kozocsától túlbecsült «torzójától:» Eördögh Istvántól.

Vajthó László *Reviczky a humorról* c. értekezésében új szempontból világítja meg a költő egyéniségét. Reviczky kora ifjúságától kezdve foglalkozott széptani kérdésekkel, de úgy, hogy az esztétikai fogalmak végül is lírai hangulatképekké oldódtak fel. Vajthó finoman elemzi ezt a folyamatot és jól láttatja Reviczky költeményeinek meg néhány elbeszélésének sajátos értelmi-érzelmi ihletforrását.

Tudjuk, hogy Bessenyei és Kazinczy korában milyen nagy jelentőségűk volt a szépirodalmi fordításoknak. Hasznos munkát végzett tehát Zsigmond Ferenc, amikor rávilágított ezeknek a törekvéseknek tudatos irodalompolitikai háttérére. (*A műfordítás elvi kérdései megújuláskori irodalmunkban.*) Van-e haszna a fordításnak? Melyik európai nyelvet fordítsuk? Mi az átültetés hűségének mértéke? Folyó vagy kötött beszéd? «Szűk»-e a magyar nyelv? — ilyen és ezekhez hasonló kérdések körül forgott a vita, ezek jegyében folyt a gyakorlat. A vállalkozások eredménye különbözőképpen ütött ki, de a fordítók működésének rugója és végső célja egy volt: a magyar nyelv fanatikus szeretete, felemeltetésének forró vágya.

Az emlékkönyv gazdag tartalmából irodalomtörténeti vonatkozásánál fogva még két dolgozat érdemel figyelmet. *Bessenyei és a tragikus gondolat* címmel Dénes Tibor filozófiai szempontból vizsgálja irodalmunk megújítójának küzdelmes lelki fejlődését, Makkai Sándor pedig *A történeti regény mérlege* c. dolgozatában a költő-tudós pátoaszával fejtegeti ennek a népszerű, de kényes műfajnak sajátosságait. Mindkét tanulmányban sok olyan szempont villan meg, amely a műalkotás történeti értelmezésénél is hasznos útbaigatást ad az irodalmi múlt kutatójának.

SOLT ANDOR.

Magyar könyvészet 1911—1920. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte: *Kozocsa Sándor.* Kiadja a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Orsz. Egyesülete. Budapest, 1939. 4-r. VIII. 538 l.

A nemzeti bibliográfia Sándor István *Magyar Könyvesházának* (1803) eszméltető kezdetein túlhaladva Szabó Károly *Régi magyar könyvtárával* (ennek kiegészítése is kiadásra vár!) és Petrik Géza *Magyar bibliográfiájával*, majd *Magyar Könyvészetével* és az előttünk fekvő hatalmas kötettel a teljes megoldás felé halad.

Hosszú évek teltek el azóta, hogy Petrik bibliográfiájának utolsó kötete megjelent. Az 1910. év a Petrik-féle bibliográfiákban feldolgozott évtizedek utolsó határköve volt. A különféle tudományágak kutatóinak munkáját nagy mértékben megnehezítette, hogy a magyar szellemi élet három mozgalmas évtizedének összefoglaló könyvésze hiányzott. Talán akadtak kishitűek is, akik azt hitték, hogy Petrik halálával műve is végleg megszakad.

Most, mikor előttünk van az 1911—1920. évek *Magyar könyvészetének* I. kötete, úgy érezzük, érdemes volt várni. Már a sajtó alá rendező Kozocsa Sándor neve jogos bizalmat kelt. Minden szakember, de a nagyközönségből is sokan ismerik folyóiratunkban 1928 óta megjelenő magyar irodalmi és irodalomtörténeti évi bibliográfiáját. Olvasóink pedig valószínűleg arról is tudnak, hogy ő a szerzője az egyetlen magyar nyelvű összefoglaló könyvészeti szakmunkának.

Amint látjuk, Kozocsa már jelentős bibliográfiai tapasztalatokkal rendelkezett, mikor Petrik művének folytatásához fogott. Általános nemzeti könyvészet szerkesztése természetesen új és nehéz feladatok elé állítja a bibliográfust. Itt már el kell hagynia saját jólismert szaktanulmányait. Könyvészetébe minden elképzelhető tárggyal foglalkozó művet fel kell vennie. A nehézség azután ott van, hogy általános bibliográfia — a dolog természetéből kifolyólag — elsősorban katalóguscédulákon alapszik. Másképpen ez csak akkor lehetne, ha a könyvészet szerkesztőjének munkatársak légiói állnának rendelkezésére. Ilyesmirel azonban a magyar tudomány nem is álmodhatik. Minthogy pedig a katalóguscédulákat is emberek csinálják, kisebb nagyobb hibák (főleg a régiekben) bizony előfordulnak. Itt mutathatja aztán meg a bibliográfus, hogy mit tud. Meg kell állapítania, mikor van szükség megfellebbezhetetlen döntőbíróra: magára a szóbanforgó könyvre. Ehhez már a tudomány minden ágára kiterjedő szakértelem, sőt nagy nyelvismeret is szükséges, hiszen Magyarország területén a világháború előtt és alatt nagyszámú nem magyar, mégpedig főleg kisebbségi nyelvű könyv jelent meg.

Ha a *Könyvészet* előttünk levő kötetének teljességét és pontosságát megfigyeljük, el kell ismernünk, hogy Kozocsa említett feladatának igen jól megfelelt. Másik értékes tulajdonsága Kozocsa *Könyvészetének* a könnyű áttekinthetőség. A *Magyar könyvészet* összeállítása természetesen elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár anyagán alapul. Petrik érdemes művében talán túlságosan ragaszkodott a könyvtár akkori címfelvételi szabályaihoz. Ezek szerint p. o. sorozatos műveket a sorozatcím első főneve alá vették fel. Ez természetesen külföldi példák másolása volt. Nem gondoltak ugyanis arra, hogy ami az idegen nyelv szellemének esetleg megfelel, az a magyar nyelvben teljesen értelmetlen és felesleges. Kozocsa viszont csaknem mindig ragaszkodik a sorozati és egyéb címek szoros betürendjéhez. Jól tudja azonban, hogy túlságba vinni még a következetességet sem szabad. Ezért tehát eltér a kezdőszó alatt való felvételtől akkor, ha a cím Magyar királyi vagy ehhez hasonló szavakkal kezdődik. Ezeket ugyanis nem érezzük szorososan a címhez tartozóknak vagy legalább is nem különösen jellemzőknek. E mellett olyan nagyszámú intézmény neve kezdődik ilyenféle szavakkal, hogy az ilyen módon, jelen esetben tehát az M-nél való címfelvétel az áttekinthetőség rovására menne.

Ebben a bibliográfiában tehát mindenki másodpercek alatt megtalálhatja, amit keres. Ugy véljük, hogy bibliográfiáról ennél nagyobb dicséretet nem mondhatunk. Reméljük, hogy ezt az I. kötetet mielőbb a befejező kötet is nyomon fogja követni.

SZABÓ DÁVID.

Dalmady Győző költői és prózai munkái. 1856—1914. V. kötet. Prózai rész. Budapest, Gyöngyösi István Társaság, 1939. N. 8-r. 216 l.

A Gyöngyösi István Társasága Dalmady Győző születésének százéves fordulóján, 1936-ban, a költő emlékezetére összegyűjtött munkáit kiadta négy kötetben. A kiadatlanul maradt ötödik és befejező kötete most jelent meg. Ezúttal a költő, a kritikus és essay-író megint más oldalról mutatkozik be, mégpedig mint jogász és szakíró, s ez az, ami különös jelentőséget és értéket ad e könyvnek.

Dalmady Győző e kötet számára még maga gyűjtötte össze a politikai napilapokban és jogi szaklapokban 1869-től 1900-ig megjelent prózai dolgozatait, közigazgatási, gyámhatósági és jogi kérdésekről kifejtett és megokolt véleményeit. Bírált, vitatkozik, konkrét javaslatokat tesz, folyamatosan könnyed előadásban, az érdeklődést állandóan fenntartva. "Megvalljuk, hogy ez az anyag idők múltán aktualitását jórészt elvesztette, de éles logikájú elvi fejtegetéseivel ma is értékes, s különösen a vármegyei szervezet fejlődéséhez forrásmunkául szolgálhat.

Kiegészítik a kötetet még színes korfestő képek, balatoni úti rajzok 1856-ból, amelyek eddig nyomtatásban nem jelentek meg, és hirlapi levelek az 1860—1877. közti időből, tárcák, beszámolók a költő különféle útjairól, hangulatos benyomásairól.

A kötetet irodalmi repertórium zárja be, a negyedik kötet végén közölt, s 1936-ban lezárt irodalom további folytatása és kiegészítése.

A *Szépirodalmi élet* című dolgozatában egy helyen azt írta a költő, hogy több költeményt nem ír már, ami van, összeszedi és rendezi, hogy családja készen találja, ha egyszer valamikor kiadásukra kerülhet sor, — tovább pedig így ír: «Az élet sokszor segítségére siet az írónak és igazolja. A könyveknek is megvan a maguk végzete. A véletlen meg a körülmények alakulása kormányozza sorsukat és egyszer csak beáll a — jó fordulat. Megtörténhetik ez az én gyűjteményemmel is.» Ime, meg is történt!

Egyik kritikusunk így fejezte ki elismerését az első négy kötet megjelenése alkalmával: «A költők közül csak a legnagyobbak tudnak dacolni az idővel, az idő pusztító munkájával, — s íme Dalmady Győző művei új életre kapnak, megjelennek újra és olyan formában, amint 1914-ben írójuk maga elrendezte egy elkövetkezendő kiadás számára.»¹

SZABÓ DÁVID.

Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs, Janus Pannonius-Társaság 1940. K. 8-r. 27 l.

Tartalmas kis dolgozat. Petőfi ránk maradt egykorú képeiből, az irodalmi adatok kritikai összevetésével is, azt igyekszik megállapítani, hogy melyik a költőnek hiteles, leghívebb képe. Barabásnak mindhárom festménye eszményített kép, Orlai-Petrics két festménye pedig merően eltér tőlük — ezt az eltérést Várkonyi a festők egyéniségével, idealista, illetőleg realiztikus fölfogásával magyarázza. Több nyilatkozat szól róla, hogy a költőről

¹ Uj Idők. 1937. július 18. *Dalmady Győző, a költő és az ember*, Császár Elemértől.

— szerzőnk megokolt nézete szerint 1847-ben — készült egyetlen ismert daguerrotypia nemcsak természetszerűen hű, hanem megdöbbentően találó is volt. Ez a Daguerre-kép elveszett. Jankó János ceruzarajzát azért tekintették Petőfi egyetlen hiteles képének, mert erről készült. Várkonyi most arra figyelmeztet, hogy a Szana-féle Koszorú 1879-iki évfolyamához mellékelt Petőfi-kép az eredeti daguerrotypiának «kétségtelenül egyenlőértékű fényképmásolata», a lemezzről készült műtermi levonat, amelyet az akkor még megvolt eredetiről Klösz György fényképezett le. Ennek hitelességét tehát elfogadhatjuk. Persze jobb volna, ha megvolna maga a daguerrotypia, vagy az a másik, csoportkép, amelyről csak Jókai tud.

KELEMEN GÉZA.

Doktori értekezések 1938–39-ben.

4. *Péntek Ilona. Verses epikai költészetünk a XX. században.* Debrecen, a szerző kiadása, 1938. 8-r. 83 l.

Az olvasó bizonyos érdeklődéssel veszi kézbe Péntek dolgozatát: érdekes tárgyhoz nyúl, a XX. század hanyatló epikai költészetének életútját akarja megírni. Joggal reméljük, hogy a szerző dolgozata során foglalkozik évtizedünk verses epikájának válságával, s talán arra is választ keres, mi az oka az epikus költészet hanyatlásának. Kétlapnyi bevezetésében Péntek erre kísérletet is tesz, mikor azt állítja, hogy az epikus költemények „tudvalevőleg nagy nemzeti csapás, megrázkódtatás után korszerűek”, de evvel nem magyarázza meg sem a *Zrinyiász*nak, sem a *Zalán futásának*, de még a *Toldi trilógia*-nak keletkezését sem. Arra sem kapunk választ, hogy a trianoni tragédia, amelynél katasztrófálisabb csapás a történelem folyamán nemzetünket nem érte, miért nem ihlette költőinket nagyobb szabású epikus alkotásra. Sőt később azt mondja Péntek, hogy a „gyászos trianoni béke dermesztő hatása alatt egyedül a hazafias buzdító líra volt korszerű”. A hanyatlás magyarázata szerintünk helyesen az, hogy a mai kor ideges, történelmi események által meghajszolt embere, bár hajlamánál fogva leginkább az epikát kedveli, mégsem bírja el a kötött forma bilincseit. Maga a dolgozat két részre esik: az elsőben a verses epikai költészetet 1900-tól a világháború kitöréséig, a másodikban a világháborútól napjainkig tárgyalja. Az egyes korok előtt nélkülözünk egy-egy rövid áttekintést, amelyben a szerző beleágyazná az epikát kora irodalmi életébe. A fejtegetések során Péntek oly mereven ragaszkodik az említett felosztáshoz, hogy pl. Bárd és Kozma költészetét két részre szakítja: kisebbik felüket tárgyalja az első részben, epikus munkásságuk zömét pedig a háború utáni verses epika keretében méltatja. Fájjaljuk, hogy a szerzőnek igen kevés az arányérzéke: némely költőről, mint pl. Oláhról, vagy Kerecseny Jánosról lapokon keresztül értekezik, ugyanakkor Bárdot, az utolsó évtized szinte egyetlen vérbeli epikusát, mindössze egy lapon méltatja. Az egyes költők tárgyalása során rendkívül gyengén hallatszik a szerző hangja, legtöbbször megelégszik tartalomelmondással vagy ujságkritikák felsorolásával, de sokszor még ezekre is elfeledkezik hivatkozni amúgyis megbízhatatlan jegyzeteiben (l. 52., 68. l.) Péntek elméleti tájékozottsága is igen alacsony színvonalat árul el, mikor azt

állítja, hogy Torkos: *Hatvani* c. műve „humoros eposznak nem illik be (így!), mivel hőse jelleme nem nevetséges”. (45 l.) A rozsdásan csikorgó nyelven megírt dolgozat — pl. „egységtelen szervezetről” beszél (12. l.) — olyan pongyola tipográfiai köntösben jelenik meg, amiért már Gutenberg sem vállalt volna felelősséget.

BERCZIK ÁRPÁD.

5. *Baráth Ferenc: Kosztolányi Dezső.* H. n., a szerző kiadása, 1938. 8-r. 130 l.

Kosztolányinak, «a magyar irodalom egyik legkiválóbb, az új magyar irodalom legjelesebb» stílművésznének halála feletti fájdalom még érezhetően marcangolta a szerző lelkét, mikor dolgozata megírásához fogott. Megérezzük ezt sokszor a lírai betoldásokból, melyek különösen a munka elején kizökkentik az olvasót a szigorúan tudományos hangulatból. És mégsem válik Baráth sem elfogulttá, sem egyoldalúvá. Dolgozata teljes és áttekinthető képét adja a nagy költőnek és mélyenszántó fejtegetései nyomán életrekelnek mégegyszer a művész alkotó erejének teremtményei. Az értekezés első felében Kosztolányi életéből közöl Baráth annyit, amennyit szükséges tudnunk, hogy megértsük az emberből a költőt. Ebben a fejezetben legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy a szerző túlsokat szeretne megmagyarázni Kosztolányi írói és emberi jelleméből az ősök adottságai alapján, de a konkrétum végül is nagyon sovány: az öröklött hajlamok alapján csupán helyét tudja megjelölni az intelligens magyar középosztályban. Lírája boncolgatása közben némileg kicsúszik kezéből a tárgy: azáltal, hogy verses kötetét időrendi sorrendben taglalja és méltatja, munkája kissé széteső és mi nem tudjuk nyomon követni Kosztolányinak, a lírikusnak költői fejlődését a századeleji szecesszionizmuson és expresszionizmuson keresztül a legtisztább impresszionizmusig. Jó szemmel mutat rá ebben a fejezetben Baráth a minden költőben, de Kosztolányiban különösen uralkodó szerepjátszási hajlamra és költői habitusának rajzolása közben néhány találó vonással választja el benne az élménykutatást a lángésznek kijáró póztól. Versművészetének boncolgatása kapcsán kifejti, hogy Kosztolányi sokkal differenciálhatatlanabb volt, mintsem be lehetne őt skatulyázni valamelyik költői irányba. Sőt arról is meggyőző a szerző, hogy Adyval való viszonya is kétoldalú volt, nemcsak Kosztolányi állt Ady hatása alatt, hanem ez utóbbi is vett tőle költői indítékot, sőt formát is. Kár, hogy Baráthnak nincs ereje részletesen kifejteni és rendszerezni Kosztolányi rítművészetét, csak arra mutat rá, hogy öntudatos, sőt tudományosan megalapozott stílművész. A dolgozat befejezésében értékes méltatást olvasunk Kosztolányi versfordításairól, sajnáljuk, hogy regényfordításait — ezek Kosztolányi prózai stílművészetét új, reprodukív oldaláról világítanak meg — mindössze 12 semmitmondó sorban intézi el. Általában, amilyen erős Baráth a részletekben, olyan gyöngye a rendszerezésben, s mi hiába várjuk a becsülettel elvégzett analízis után a magasabb szempontból megvilágító szintézist. Végül arra hívjuk fel Baráth figyelmét, hogy nyelvtisztaság terén is kövesse mesterét, akkor nem fordul elő két sorban négy-öt idegen szó (77. l.).

BERCZIK ÁRPÁD.

6. *Pados Pál: Komáromi János.* Budapest, a szerző kiadása, 1938. 8-r. 27 l.

Komáromi nem annyira ötletességével, messze szétágazó meséjével, élethű alakok teremtésével, mint inkább kedves, behízelgő mesemondásával szerettette meg magát az olvasók bizonyos rétegével. Pados vékonypénzű dolgozata ügyesen ki is domborítja Komárominak ezt az erényét, s nem veszi észre, hogy — talán rokonlelkek lévén — ugyanabba a hibába esik, mint az író: a könnyed, riportszerűen eleven hang mögött elsikkad a komoly mondanivaló. Kár, hogy ilyen rövid dolgozatnál — mindössze 22 lap foglal-kozik Komáromival — az íróról csak 10 lapot olvashatunk s a többi 12 lapon az író életéről számol be Pados. Természetesen ilyen terjedelmen csak felületes és hézagos méltatást kapunk, s semmit sem olvasunk — hogy csak a fontosabbakat említsük — Komáromi *Csanak András Bécsben, Szegény legények, Régi legények, Az elvált feleség, Tilinkó, Csatangolás mindenfelé, Nyolcadik osztály* c. műveiről. De amit olvasunk, az sem min-dég helytálló. Pados bevezetésében azt ígéri, hogy «tárgyilagosan és elfogu-latlanul» szól majd Komáromiról, de dolgozata írása közben annyira meg-szerethette különben valóban rokonszenves tárgyát, hogy értekezése vége felé mindent elnéz, mindent megbocsát neki. Azt az állítását azonban, hogy Komáromi «naturalista túlzásai elárulják az élet sötétebb oldalainak meg-látását is», nem fogadhatjuk el. Az a felfogásunk, hogy Komáromi natura-lista ízü leírásaiban csupán eredetieskedni akart, hiszen ezeket a sorokat is át meg átszövik a humor szálai, ami a naturalizmus lényegével összeegye-ztethetetlen. Ezeket a nem lényegbevágó hibákat leszámítva, Pados dolgozata kellemes és tanulságos — bár csak rövid ideig ható — olvasmány.

BERCZIK ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1939-ik év irodalomtörténeti munkássága.

II. Egyes írók.

- Ábrányi Emil. *Kozocsa Sándor*. A márciusi gondolat poétája. Fáklya 2. sz.
 Adorján Péter. A két alfa. (Regény.) Nagyvárad. — Ism. (KKJ.) Korunk.
 716. l.
 Ady Endre összes novellái. — Ism. J. Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 143. reggeli sz. — Szabó István. M. Nemzet. 148. sz. — Esti Kurir. 126. sz. — (G. G.) Korunk. 804—805. l.
 (—a.) Ady Endre — ifjú szivekben élek. 8 Órai Ujs. 58. sz.
 a—i—. Az átértékelt Ady. Népszava. 67. sz.
 Andersen György. Ady Endre nyomai — Párizsban. Utravaló 1. sz. és Bp. Hírl. 53. sz.
 Babits Mihály. Ady, a költő. P. Napló. 195. sz.
 Bajcsy-Zsilinszky Endre. Ady, a nép és a nemzet. Magyarország 25. sz.
 Bakó Elemér. Ady és a népnyelv. M. Nyelv. 39—40. l.
 Bartha József. Szabad-e Adynak szobrot emelni? Cél. 76—85. l.
 Bóka László. »Szobor vagyok, de...« Az Ady-kérdés körül. Ország Útja. 305—307. l.
 Csécsy Imre. Ady Endre s a régi és a mai ifjúság. Századunk. 182—184. l.
 U. az. Ady nem alkuszik. Századunk. 49—51. l.
 Fábán István. Ady és a mai magyarság. Napk. 329—335. l.
 Farkas Zoltán. Adyt szavalni. M. Nemzet. 29. sz.
 Féja Géza. Az ifjúság találkozása Ady Endrével. Magyarország 87. sz.
 F. F. Ady és Herodekné. M. Élet. 12. sz.
 Fodor József. Három név, három szellem. P. Napló. 84. sz.
 U. az. Kié hát Ady Endre? P. Napló. 79. sz.
 Földessy Gyula. Ady értékelése az Új Versek megjelenésétől máig. 62 l. — Ism. Sándor István. Kat. Szemle. 490—491. l. — Papp Gábor. Korunk. 164—166. l. — Féja Géza. Kelet Népe. 316—317. l. — P. Lloyd. 189. reggeli sz. — G. R. Pannonh. Szemle. 228—229. l. — B. A. M. Nemzet. 86. sz. — sz. i. U. o., 137. sz. — Ujs. 90. sz. — Kóbor Noémi Ujs. 137. sz.
 (G. J.) Az ifjúság költői ideálja. Koszorú. 5. sz. 161—162. l.
 Gulyás Pál. Tíz év Ady nevében. Prot. Szemle. 348—359., 440. l.
 Kárpáti Aurél. A halhatatlan költő. P. Napló. 22. sz.
 Katona Jenő. Ady Endre sírjánál. M. Nemzet. 22. sz.
 K. Ady halálának huszadik évfordulója. Nemzeti Ujs. 23. sz.
 Kenessey Péter. Húsz éve halt meg Ady Endre. Est. 16. sz.
 (k. i.) Szabad-e Adynak szobrot emelni? P. Napló. 85. sz.
 Kiss Géza, Hegyaljai. Két Ady-aprótság. Ujs. 285. sz.
 Lukács György. Ady, a magyar tragédia nagy éneke. Uj Hang. 1. sz.
 U. az. Petőfi és Ady. Korunk. 721—726. l.
 Makay Miklós. Ady Endre, ahogy mi látjuk. M. Prot. Lapja 38. l.
 Makkai Sándor. Ady három világa... Prot. Szemle. 63—68. l.

- Mohácsi Jenő.* Ady és a Salome. Nyugat I. 139—140. l.
Móricz Zsigmond. Kié hát Ady Endre? P. Napló. 81. sz.
Nagymihály Sándor. Ady Endre és Dankó Pista. Bp. Hirl. 92. sz.
Petri Mór. Ady, a jeles tanuló. P. Napló 137. sz.
Pogány Ö. Gábor. A húszéves Ady-legenda. Ország Útja 118—120. l.
Preszly Elemér. Ady Magyarsága. P. Hirl. 23. sz.
Szerb Antal. Az Ady-mithosz és a Drang nach Westen. M. Nemzet.
 172. sz.
Tápay Szabó Gabriella. Csinszkaról. M. Női Szemle. 133—135. l.
Tóth Béla. Ady 1939-ben. M. Út. 4. sz.
Vajda Endre. A novellaíró Ady. Prot. Szemle. 539—543. l.
Zsolt Béla. Kozma, Ady és a többiek. Ujs. 129. sz.
Belohorszky Ferenc. Ady Endre. Szabolcsi Szemle 80—82. l. — *Földessy Gyula.* M. Női Szemle. 132—133. l. — *Kassák Lajos.* Népszava 10. sz. —
Márai Sándor. P. Hirlap. 22. sz. — *Németh László.* P. Lloyd. 24. reggeli
 sz. — *Cs. Szabó László.* Nyugat. I. 74—77. l. és P. Lloyd. 22. reggeli sz.
 — *Wallesz Jenő.* Ujs. 22. sz. — *Zweig Anikó.* P. Napló. 28. sz. — Néps-
 zava 8. sz. — Magyarország 22. sz.
 * * * Ady és a «Magyar Szemle». M. Szemle. 37. k. 157—160. l.
 Ady Endre diákéveiről beszél egykori zilahi tanára, Főris Miklós.
 Esti Ujs. 86. sz.
 Ady és az ifjúság. Esti Ujs. 87. sz.
 Az élő Ady. Magyarország. 86. sz.
 Ady Endre egy verskorrekturájának kézírata. Nyugat. I. 73. l.
 Mit üzen a ma magyarságának a húsz éve halott Ady Endre. M. Nem-
 zet. 22. sz.
Ady Lajos. Vitéz Bessenyei Lajos. Elődeimről. Pap Károly-emlékkönyv.
 37—38. l.
Ágai Adolf. Zsoldos Jenő. Ágai Adolf levele Bulla Jánoshoz. IK. 74—75. l.
Ágoston Julián. Fekete remeteségem. (Versek.) — Ism. Nagy Méda. Napk.
 450. l. — Lukács Gáspár. Diárium. 29—30. l. — Rónay György. Vigilia.
 76—78. l. — I. F. G. Élet II. 173. l.
Amade László. Gálos Rezső. Amade László. — Ism. Angyal E., Südost-
 deutsche Forschungen 839—842. l.
Ambrózy Ágoston. Madár. (Versek.) — Ism. Hegedüs Zoltán. Napk.
 448—449. l. — Takáts Gyula. Nyugat. I. 413—414. l. — T. Balogh József.
 M. Nemzet. 184. sz. — s. — Nemzeti Ujs. 59. sz. — K. A. P. Napló. 86. sz.
 — D. B. Élet II. 672. l.
Ambrus Zoltán. Borgisz. Író és tudós. Népszava. 222. sz.
Elek Artur. Ambrus Zoltán síremléke. Nyugat. II. 258—259. l.
Gyergyai Albert. Ambrus Zoltán. Jelenkor. 3. sz. — l. v. P. Hirl.
 238. sz.
Voinovich Géza. P. Lloyd. 240. esti sz.
Andrád Sámuel. Trócsányi Zoltán. Andrád Sámuel Magyar Stentorát
 ki ismeri? M. Könyvszemle 323—324. l.
Angyal Dávid. Történelmi tanulmányok. 555 l. — Ism. Balanyi György.
 Századok. 492—494. l.
Anka János. A nyárádi torony. — Ism. Népszava. 252. sz. — sz. s.
 U. o. 259. sz. — Esti Kurir. 281. sz.
Ányos Pál. Kerékgyártó Imre. A preromantikus költő. Nemzeti Ujs.
 166. sz.
Apáczai Cseri János. Kemény Gábor. Apáczai és a Magyar Encyclopédia.
 Prot. Tanügyi Szemle. 9. sz.
Áprily Lajos. A láthatatlan írás. (Versek.) — Ism. Mihály László. Napk.
 II. 161—164. l. — Csuka Zoltán. Láthatár. 320—321. l. — Kállay Miklós.
 Képes Krón. 24. sz. — J. Turóczi—Trostler. P. Lloyd. 166. reggeli sz. — Vajda
 Endre. Prot. Szemle. 343—347. — l. M. Nemzet. 143. sz. — Uj Magyarság.
 115. sz. — Ujs. 115. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 148. sz. — Esti Kurir.
 115. sz. — Kázmér Ernő. Kalangya. 390—391. l. — Rónay György. Vigilia.

- 375—378. l. — Thurzó Gábor. Nyugat. II. 183—185. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 92. l. — —n—y. Bp. Szemle. 254. k. 248—250. l. — —r. Élet. I. 1007. l. — G. G. Korunk. 809. l. — Tavasz Sándor. Pásztorút 527—530. l.
- Walter Gyula.* Áprily Lajos. Erd. Szemle. 5 sz.
- Aradi Szabó István.* G. P. Aradi Szabó István. Irodört. 59. l.
- Aradi Zolt.* Az ég a rács mögött. (Regény.) 342 l. Ism. Bikácsi László. Prot. Szemle. 56. l. — T. M. Pannonh. Szemle. 59—60. l.
- Aranka György.* Csüry Bálint. Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz. M. Nyelv. 290—297. l.
- Jancsó Elemér.* Aranka György. Kristóf-Emlékkönyv 99—128. l.
- Arany János.* Császár Elemér. Arany János. (Egyetemi előadás.) 159. l. — — Ism. Fábian István. Napk. 446—447. l. — Kozocsa Sándor. Irod. tört. 36—38. l. — K. I. Diárium. 104—105. l. — I. S. Kat. Szemle. 303—304. l. — Debr. Szemle 100 l. — F. Gy. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 72. k. 229—230. l. — Lázár Béla reflexiói az előbbi kritikához. U. ott. 273—274. l. — Gáspár Jenő. Koszorú. 5. k. 103—104. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 8. sz. — Falu Tamás. Uj Idők. 292. l. — Karkoványi Mihály. Pannonia. 201—202. l. — Pénzes Balduin. Pannonh. Szemle. 302. l. — Kunszery Gyula. M. Nemzet. 35. sz. — Bp. Hirlap. 29. sz. — Uj Nemzedék. 73. sz. — Élet. II. 30. l. — Kerekes Emil. Bp. Szemle. 254. k. 314—316. l. — Zimándi Pius. M. Kultúra. I. 220. l. — Havas István. Néptanítók Lapja. 138—139. l.
- Elek Oszkár.* Pázmán lovag Rikkancsa. M. Nyör. 25—26. l.
- Janovics Jenő.* Film a Tetemrehívásból. Pásztorút. 31—36. l.
- Kállay Miklós.* Arany János magyarsága. Bp. Szemle. 255. k. 169—173. l.
- Kiss Tamás.* Arany János Kisujszálláson. Tükör. 529—534. l.
- Kozocsa Sándor.* Arany János és Koroda Pál. Irodört. 49. l.
- U. az.* Petőfi levele Arany Jánoshoz. Tükör. 497. l.
- Kunszery Gyula.* Arany—decenniumok. M. Nemzet. 236. sz.
- Péterffy László.* Miért lehet Arany János a magyar ifjúság örök eszménye? Pap Károly-Emlékkönyv. 414—419. l.
- Pintér Jenő.* Arany János lírája. Pap Károly — Emlékkönyv. 420—431. l.
- Szántó Lőrinc.* Arany János Toldijának iskolai tárgyalása. Szeged. 20 l. — Ism. Székely Károly. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. k. 309—310. l.
- Szerdahelyi Sándor.* Hatvani professzor, Arany János és Kölcsey nyomdokán. Népszava. 154. sz.
- Voinovich Géza.* Arany János életrajza. I—III. k. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 108—109. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 114—116. l. — Karkoványi Mihály. Pannonia. 197—201. l. — Vita Zsigmond. Erd. Hefikon. 511—513. l.
- U. az.* Arany János és Aristophanes. Pap Károly-émlékkönyv. 573—577. l.
- Arany János, akárhol. Esti Kurir. 221. sz.
- Arany János egy verssora. Esti Kurir. 232. sz.
- Arany János költésze-te Ujs. 242.
- Aszlányi Károly.* 1. Szélhámosok. (Regény.) — Ism. Uj Élet. 206. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 13. sz. — (— l.) — Ujs. 53. sz. — O. P. Bp. Hirl. 53. sz. — 2. Péter. Egy tisztességes ember komédiája. 3 fv. Vigszínház. 1939 dec. 22.
- G. P. Aszlányi Károly. Irodört. 50—51. l. — *Illés Endre.* Nyugat. I. 55. l.
- Asztalos István.* Elmondja János. (Regény.) — Ism. 8 Órai Ujs. 266. sz. — Láthatár. 480. l. — Csuka Zoltán. U. o. 499—500. l. — Nemzeti Ujs. 280. sz. — K. S. P. Lloyd. 289. esti sz. — Ujs. 280. sz. — Kázmér Ernő. Kalangya. 491—492. l. — Kemény János. Erd. Helikon. 732—734. l. — (G. G.) Korunk. 1101—1103. l.
- Asztalos Miklós.* Alterego. Vígj. 3 fv. Nemzeti Színház Kamaraszínháza. 1939. szept. 27. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. II. 380—381. l. — Keresztury Dezső. Jelenkor. 2. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 260. l. — Saád Béla. M. Kultúra II. 158. l. — Benedek Marcell. Uj Idők. II. 475. l.

Babits Mihály. 1. Keresztülkasul az életemen. (Írások.) — Ism. D. L. Új Élet. 381—382. l. — Cs. Szabó László. I. 209—213. l. — Mátrai László. Kelet Népe. 320—321. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 18. sz. — Josef Turóczi—Trostler. P. Lloyd. 92. reggeli sz. — B. A. M. Nemzet. 76. sz. — Szabó István. M. Nemzet. 81. sz. — Kósa János. Kat. Szemle. 632—633. l. — (akó.) Magyarság. 66. sz. — Hunyadi Sándor. Magyarország. 85. sz. — (zs. e.) Népszava. 94. sz. — Baráth Ferenc. Vigilia. 452—454. l. — Benedek Marcell. Századunk. 284—285. l. — Tatay Sándor. M. Élet. 7. sz. — Járosi Andor. Pásztoriú. 313. l. — 2. Jónás könyve. (Vers.) — Ism. Zsigmond Ede. Népszava. 263. sz. — k. m. Nemzeti Ujs. 288. sz. — Keresztury D. v. P. Lloyd. 292. reggeli sz. — Bálint György. Ujs. 289. sz. — 3. Il figlio de Virgilio Timár. (Regény.) — Ism. Elek Artúr. Nyugat. II. 259. l.

Babits Mihály. Életemből. P. Napló. 35. sz.

Kázmér Ernő. Babits. Kalangya. 212—216. l.

Keresztury v. Dezső. Ein grosses Übersetzen. P. Lloyd. 235. reggeli sz.

Keszi Imre. Kósa György dalai Babits verseire. Nyugat. I. 196—197. l.

Sötér István. A szellem megpróbáltatása. M. Szemle. 37. k. 126—134. l.

Zalai Zoltán. Babits és Kosztolányi védelmében. M. Nemzet. 148. sz.

Bacsó Béla. *Juhász Árpád.* 30 éve szólalt meg először a «Sefcsik-ház» hőse. Népszava. 62. sz.

Badics Ferenc. G. P. Badics Ferenc. Irodrtört. 205—206. l. — Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 73. k. 34—35. l. — Nemzeti Ujs. 163. sz.

Szinnyei Ferenc gyászbeszéde Badics Ferenc ravatalánál. Akad. Ért. 263—264. l.

Baksay Sándor. *Aprily Lajos.* Baksay Sándor. M. Protestánsok Lapja. 101. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Baksay Sándor beszél. Új Idők. 32. sz.

Balázs Ferenc. Rög alatt. (Regény.) — Ism. (h. j.) 8 Órai Ujs. 259. sz. — V. L. Magyarország. 291. esti sz.

Balázs Ferenc. Új vetés. 5. sz.

Bálint Nándor. Csalódások dalai. (Versek.) — Ism. Ujs. 126. sz.

Balla Borisz. 1. A megsebzett. (Regény.) 278 l. — Ism. Kúhár Flóris. Kat. Szemle. 45—47. l. — 2. Novellák. — Ism. (B. Gy.) Élet. II. 813. l.

Bán Aladár. Uráli dalok. (Versek.) — Ism. sz. Ujs. 243. sz.

Bán Balázs. Alkonyat. (Versek.) — Ism. yti. Magyarság. 163. sz.

Bánffy Miklós. *Csuka Zoltán.* Három beszélgetés kincses Kolozsváron. Esti Ujs. 47. sz.

Barabás Pál. 100 év múlva mindegy. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 148. reggeli sz. — Ujs. 120. sz. — Esti Ujs. 126. sz.

Baradlai Albert. Őszi szántás. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 131. sz.

Bárány Gerő. G. P. Bárány Gerő. Irodrtört. 155. l.

Barát Endre. Látástól vakulásig. (Regény.) — Ism. Surbán Zoltán. M. Nemzet. 131. sz. — Ujs. 98. sz. — P. Napló. 121. sz. — Esti Kurir. 117. sz.

Bárd Miklós. *Merényi Oszkár.* Bárd Miklós. Kaposvár, 172 l. — Ism. Pap Károly. IK. 402—403. l.

Baróti Szabó Dávid. *Kerekeszházy Josef v. David Szabó von Barót.* P. Lloyd. 82. reggeli sz.

Barta Miklós. Kazárföld. (Rajzok és elbeszélések.) 2. kiad. — Ism. Tóth József. Napk. 527—529. l.

Barta Sándor. *Köves Miklós.* Barta Sándor. Korunk. 190—192. l.

Bartalis János. Világ térein gázolok. (Versek.) — Ism. Weöres Sándor. Nyugat. I. 340. l.

Bartók Lajos. *Kozocsa Sándor.* Csiky Gergely levele Bartók Lajoshoz. IK. 71. l.

Bátky Zsigmond. G. P. Bátky Zsigmond. Irodrtört. 206. l.

Batsányi János. *Barrabás Tibor.* Batsányi János és a francia forradalom. Népszava. 172. sz.

Kemény István. Politika és szerelem. P. Napló. 168. sz.

Vajda Ilona. Batsányi János és Baumberg Gabriella. 124 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 191. l.

Beczássy Judit. Mindenért fizetni kell. (Regény.) 276 l. — Ism. László István. Kat. Szemle. 243-244. l.

Bedő Béla. G. P. Bedő Béla. Irodört. 106. l.

Békeffi István. és *Stella Adorján.* Az Angol Bank nem fizet. Komédia. Pesti Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 374—375. l.

Békeffy Gábor. Megátkozott örökség. (Versek.) — Ism. Zalai Fodor Gvula. Napk. 367. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 335—336. l. — Szamosi József. M. Élet. 6. sz.

Béla Henrik. G. P. Béla Henrik. Irodört. 106—107. l.

Benedek Elek. *Benedek Marcell.* Édesapám. Új Idők. II. 228—230. l. S. A. Elek nagyapó. Tükör. 700. l.

Benjamin László. A csillag nem jött. (Versek) Ism. Szélpál Árpád Népszava. 116. sz. — Berkó Sándor. Korunk. 1100. l. — K.H.G. Szép Író 255. l.

Beöthy Zsolt. *Rubinyi Mózes.* A 90 éves Beöthy Zsolt, P. Napló 115. és 121. sz.

Berczelli A. Károly. 1. Július. (versek) — Ism. Jékely Zoltán. Napk. 162—163. l. — Weöres Sándor. Nyugat. I. 339—340. l. — Paku Imre. P. Napló. 86. sz. — 2. *Pieta Signore!* Misterio drammatico in sette quadri. Ford.: Tóth László. Roma. — Ism. Mihály László, Napk. II. 94—95. l. — Nemzeti Ujs. 128. sz. — 3. *Uram irgalmaz!* — Ism. Rónay György. Napk. 453—455. l.

Berczik Árpád. *Özv. vitéz Békey Béláné.* Húsz éve halt meg Berczik Árpád. P. Napló. 154. sz.

Berend Miklósné. Akik kihullottak Isten tenyeréből. (Regény) 452 l. — Ism. K. S. Kat. Szemle. 565—566. l. — P. Lloyd. 126. reggeli sz. — L. M. M. Nemzet. 154. sz. — Ujs. 118. sz. — (k-ly.) P. Napló. 154. sz. — Vészi Endre. Népszava. 105. sz.

Berkó Sándor. Ez nem legenda. (Versek) — Ism. Sándor László. Korunk. 717—718. l.

Bernáth Lajos. Jézus élete versben. — Ism. P. Hírl. 130. sz.

Berzsenyi Dániel. Berzsenyi-breviárium. Összeállította: *Vajthó László.* (M. Irod. Ritkaságok 45.) 172 t. — Ism. K. S. Kat. Szemle. 563. l.

Gálos Rezső. Berzsenyi költői útja. Pannonia. 230—256. l.

Merényi Oszkár. Berzsenyi Dániel Poetikájának forrásairól és kapcsolatairól. Irodört. 131—134. l.

Móricz Zsigmond. Berzsenyi. P. Napló. 1938. 121. sz. — Ism. Keményfy János. Bp. Szemle. 252. k. 246—248. l.

Németh László. Berzsenyi. — Ism. Keményfy János. Bp. Szemle 25 é. k. 238—246. l.

Bessenyei György. *Belohorszky Ferenc.* Bessenyei és a szabdakömvesség. Szabolcsi Szemle. 75—80. l.

Dénes Tibor. Bessenyei és a tragikus gondolat. Mitrovics-Emlékkönyv. 359—369. l.

Vajda László. Bessenyei lelke. A kisváradai gimn. ért. — Ism. Nagy Sándor. Irodört. 185. l.

Bethlen Margit grófnő. Morzsák. (Írások) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krón. 5. sz. — Bp. Hírl. 6. sz. — B-r. P. Napló. 1. sz. — Erd. Szemle. 4. sz.

Bibó Lajos. A lélek megmenekül. (Regény) — Ism. Uj Nemzedék. 284. sz. — K. M. Nemzeti Ujs. 286. sz.

Bihari Klára versei. — Ism. Ambrózy Ágoston. Nyugat. I. 56. l.

Bódás János. Útifű. (Versek.) Szombathely. — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 335—336. l.

Bodor Aladár. *Janson Vilmos.* Bodor Aladár. Bp. Fáy András gimn. évkönyve. 8—10. l.

Bókay János. 1. A balek. (Elbeszélések.) — *Ism. N. F. Új Élet.* 206. 1. — Ruzitska Mária. *Új Idők.* 292. 1. — (k. a.) *Vigilia.* 157. 1. — P. Lloyd. 6. reggeli sz. — *M. Nemzet.* 18. sz. — *Esti Kurir.* 12. sz. — (Innocent.) *Esti Ujs.* 1. sz. — (K—ly K.) *P. Napló.* 1. sz. — *Új Nemzedék.* 5. sz. — *T. Élet.* II. 30. 1. — 2. Feleség. *Vigi.* 3. felv. *Nemzeti Kamaraszínháza,* 1939. nov. 8. — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 665. 1. — Rédey Tivadar. *Napk.* II. 424—425. 1. — Kovács László. *Erd. Helikon.* 727—728. 1. — *Élet.* II. 743. 1. — Schöpflin Aladár. *Nyugat.* II. 298—299. 1. — Saád Béla. *M. Kultúra.* II. 206. 1. — Ruzitska Mária. *Új Idők.* II. 635. 1. — Járósi Andor. *Pásztortűz.* 590—591. 1.

Bólyai Farkas. Némethy Endre. Bólyai Farkas világnézete és irodalmi munkái. *Celldömölk.* 43. 1. — *Ism. Kerekes Emil. IK.* 305—306. 1.

Bornemisza Péter. Juhász Géza. Bornemisza Péter drámái. *Prot. Szemle.* 29—33. 1.

Schulek Tibor. Bornemisza Péter. *Sopron.* XII. 450. 1. — *Ism. Jos. Turóczy-Trostler. P. Lloyd.* 200. esti sz. — K. L. *Irodört.* 187—188. 1. — Alszegehy Zsolt *IK.* 404. 1. — Meszlényi Antal. *M. Kultúra.* 194. és 207. 1. — Harsányi András. *Prot. Szemle.* 547—548. 1. — Tolnai Gábor. *U. o.,* 548—549. 1.

Boros Sándor. Örök tükör. (Versek.) 70. 1. — *Ism. M. E. Pannonh. Szemle.* 60. 1.

Bory Zsolt. Szekerek a ködben. (Versek.) Nyíregyháza. — *Ism. Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle.* 89. 1.

Botta Iván. Versek. — *Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk.* 367. 1.

Bozay Margit. A lecke vége. (Regény.) — *Ism. Est.* 233. sz.

Böröcsök Erzsébet. Vágnerné. Eszter. (Regény.) — *Ism. Kisbéry János. Kalangya.* 490. 1.

Bőződi György. Romlás. (Regény.) 2. k. — *Ism. K. M. Nemzeti Ujs.* 286. sz.

Brassai Sámuel. Finta Zoltán. Brassai Sámuel levelei Erkel Rózához. *Pásztortűz.* 375—383. 1.

Sz. Weress Jolán. Brassai Sámuel, a népművelés atyja. *M. Lélek.* 223—226. 1.

Brassai Viktor. Együtt és külön. (Versek.) — *Ism. Kiss Jenő. Pásztortűz.* 181—182. 1. — Köves Miklós. *Korunk.* 376—377. 1. — Szemlér Ferenc. *Erd. Helikon.* 459—460. 1. — Radnóti Miklós. *Nyugat.* II. 185—186. 1. — *Erd. Szemle.* 8. sz.

Brisits Frigyes. Kozocsa Sándor. Új katolikus irodalomszemlélet. *Kat. Szemle.* 283—287. 1.

Bródy Lili. Fehér zászló. (Regény.) — *Ism. M. Jánossy Margit. Napk.* II. 273—274. 1. — Bohuniczky Szefi. *Nyugat.* I. 409—410. 1. — Pálóczi Horváth György. *Est.* 74. sz. — *Ujs.* 76. sz. — *Esti Kurir.* 128. sz. — (F—r.) *Magyarország.* 75. sz. — H. L. *Népszava.* 88. sz. — Kállay Miklós. *Nemzeti Ujs.* 81. sz. — *r. Élet.* II. 62. 1.

Bulla Elma. Feiks Jenő. Bulla Elma. *Magyarország.* 82. sz.

Bulla János. Zsoldos Jenő. Ágai Adolf levele Bulla Jánoshoz *IK.* 74—75. 1.

Csáktornyai János. Herepei János. Csáktornyai János halála. *Erd. Múz.* 295. 1.

Csáth Géza. Bóka László. Csáth Géza. *P. Napló.* 208. sz.

Csáthó Kálmán. Szita-utca 25. (Regény.) — *Ism. (—dy—s.) Népszava.* 201. sz. — 8. *Órai Ujs.* 207. sz. — P. Lloyd. 224. reggeli sz. — *Esti Kurir.* 268. sz. — *M. Nemzet.* 254. sz. — D. K. E. *Új Magyarság.* 264. sz. — Kázmér Ernő. *Kalangya.* 586—587. 1. — Erdősi Károly. *Élet.* II. 693. 1.

Csengery Antal. Halász Gábor. Csengery Antal. *Nyugat.* I. 216—220. 1. és P. Lloyd. 137. reggeli sz.

Csigy Sándor. Bujdosó lángok. (Versek.) 112. 1. — *Ism. Csura Miklós. Kat. Szemle.* 565. 1. — Falu Tamás. *Új Idők.* 219. 1. — *Nemzeti Ujs.* 1. sz. — (K—cz.) *U. o.,* 28. sz.

- Csiky Gergely. *Kozocsa Sándor*. Csiky Gergely levele Bartók Lajoshoz. IK. 71. l.
- Csizmadia László. *G. P. Csizmadia László*. Irodrtört. 51. l.
- Csokonai Vitéz Mihály. *Erdős Jenő*. Szegény volt-e igazán Csokonai? Ujs. 92. sz.
- Gulyás József*. Csokonai ismeretlen követője. IK. 178. l.
- Elek István*. Csokonai versművészete. 114 l. — Ism. Karsai Géza. Pannonh. Szemle. 56. l.
- Gulyás József*. Csokonai ismeretlen munkája. Nyugat. II. 165—172. l.
- Kardos Albert*. Csokonai és anyja. Debreceni Szemle. 364. l.
- U. az.* Csokonai és Vörösmarty. Pap Károly-émlékkönyv. 144—150. l.
- U. az.* Egy apokrif Csokonai-levél. IK. 175—176. l.
- Klenner Ferenc*. Csokonai és a preromantika. — Ism. Angyal Endre. Süddeutsche Forschungen. 433—434. l.
- Csorba Győző*. Mozdulatlanság. (Versek.) — Ism. Jankovich Ferenc. Nyugat. I. 263. l.
- Csuka Zoltán*. Sötét idők árnyékában. (Versek.) — Ism. E. v. P. P. Lloyd. 285. esti sz.
- Csurka Péter*. Két strázsa. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krón. 23. sz. és Nemzeti Ujs. 126. sz.
- Czakó Tibor*. Fekete kenyéren. (Versek.) — Ism. Arató Endre. Kalangya. 596. l.
- Czuczor Gergely*. *Pukánszky Kádár Jolán*. Czuczor Gergely dráma-bíráló munkássága. IK. 37—44. l.
- Dallos Sándor*. Az ember nyomában. (Regény.) — Ism. Birkás Endre. Diárium. 74—75. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 29—31. l. — Jemnitz Sándor. Korunk. 373—374. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 1. sz. — jt. P. Lloyd. 12. reggeli sz. — Péntes Balduin. Pannonh. Szemle. 147—148. l. — Zugligeti-Pintér József. Szép Szó. 172. l.
- Marék Antal*. Dallos Sándor. Napk. 217—220. l.
- Dalmady Győző* összegyűjtött munkái. V. köt. — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 229. sz. — A vármegye. 30. sz. — Uj Magyarság. 280. sz. — D. Ö. M. Közigazgatás. 45. sz.
- Reza Dezső*. Titkos képviselőválasztás hatvanhét év előtt. Nemzeti Ujs. V. 28. sz.
- Dankó Pista*. *Nagy Mihály Sándor*. Ady Endre és Dankó Pista. Bp. Hirl. 92. sz.
- Darkó István*. Deszkaváros. (Regény.) Pozsony. — Ism. Tamás Lajos. M. Minerva. 62—63. l.
- Darvas Gyula*. *Lukács István*. A Tabán kirakat-költője. Ujs. 104. sz.
- Darvas József*. Máról-holnapra. (Regény.) — Ism. t. P. Lloyd. 274. esti sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 289—292. l.
- Kállai Gyula*. A mélyréteg világa. Népszava. 224. sz.
- Darvas Szilárd*. Ördögsgiget. (Versek.) — Ism. Sándor József. Korunk. 809—810. l.
- Dávid Ferenc*. *Szent-Iványi Sándor*. Dávid Ferenc és a szombatosok. M. Nemzet. 32. sz.
- Deák Ferenc*. *Ny. N.* Deák Ferenc és a lengyel szabadság. P. Napló. 178. sz.
- Debreczeni Lilla*. Sugarak tánca. (Versek.) — Ism. Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 159. l.
- Degré Alajos*. *Büky Irén*. Degré Alajos, mint elbeszélő. 75 l. — Ism. K. N. Irodrtört. 145. l.
- Dékány András*. 1. Ludas Matyi. Vidám zenés játék 3 fely. Nemzeti Színház. 1939. III. 4. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 371.—373. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 247—248. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 266—268. l. — (B. L.) Élet. 523. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 187. l. — Hubay Miklós. Uj Idők. 408. l. — 2. Tátrai tüzek. (Elbeszélések.) 210 l. — Ism. Z. I.

Fáklya. 2. sz. — Lukács Gáspár. Kat. Szemle. 244—245. l. — Marék Antal. Uj Idők. 332. l. — P. Lloyd. 29. reggeli sz. — Lukács József. Uj Magyarság. 35. sz. — (p. l.) Ujs. 29. sz. — Esti Kurir. 29. sz. — Máriáss Imre. Bp. Hirl. 29. sz. — Vincze Ernő. Esti Ujs. 41. — (zs. e.) Népszava. 61. sz. — Baráth Ferenc. Vigilia. 308—309. l.

Deme László. Ld. Kiss András.

Dénes Gizella. 1. A hegyek hercegnője. (Regény.) — Ism. Szívós Dónát. M. Kultúra. I. 349. l. — 2. Az ország katonája. (Regény.) — Ism. (—ád.) Uj Nemzedék 151. sz. — Szívós Dónát. M. Kultúra. I. 349. l. — 3. Csipkekesztyű. (Regény.) 280 l. — Ism. Lukács Gáspár. Kat. Szemle. 498. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 26. sz. — P. Lloyd. 131. reggeli sz. — (ika.) P. Napló. 137. sz. — P. Hirl. 135. sz. — Uj Nemzedék. 272. sz. — —y—s. Nemzeti Ujs. 137. sz. — Főthy János. Uj Idők. I. 931. l.

Déryné. Balassa Imre. Ki volt Déryné? Uj Idők. II. 528. l.

Fodor István. Déryné Marosvásárhelyen. 32 l. — Ism. M. Császár Edit Századok. 517. l.

Dezsényi Béla. Éjféli nap. (Regény.) — Ism. (T. G.) Élet. II. 813. l.

Dormándi László. Két jelentéktelen ember. (Regény.) — Ism. Kerégyártó Imre. Élet. 427. l.

Dózsa Dániel. Kristóf György. Dózsa Dániel lírája. Irodört. 65—85. l.

Dömötör János. Vitéz Barnabás István. Dömötör János. Néptanítók Lapja. 287—288. l.

Dsida Jenő. Angyalok citeráján. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Tamás Lajos. M. Minerva. 30—31. l.

Dsida Jenő. Uj vetés. 5. sz.

Dudith András. Zipser Sándor. Dudith András, a trienti zsinaton. — Ism. M. A. Orsz. Középisk. Tanáregyes. közl. 72. k. 308—309. l.

Dugonics András. Diósi Géza. Dugonics András ismeretlen kéziratgyűjteménye. A szegedi kegyesrendi gimn. értesítője. — Ism. Nagy Sándor. Irodört. 185. l.

U. az. A százötvenéves Etelka. — Ism. P. B. Pannonh. Szemle. 227. l.

Dura Máté. G. P. Dura Máté. Irodört. 156. l.

Egry Irén. Zsarátnokot dobott az Úr... (Regény.) 236 l. — Ism. Lukács Gáspár. Kat. Szemle. 180—181. l. — M. Szemle. 35. k. 3. sz. VII. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. 93—94. l. — Déchy Liane. Vigilia. 74—75.

Előd Marcel. Csipkebokréta. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 200. esti sz. — P. Hirl. 292. sz.

Emőd Tamás. Versek. — Ism. P. Lloyd. 92. reggeli sz. — M. Nemzet. 115. sz. — Várnai Zseni. Ujs. 91. sz. — K. H. Cs. Szép Szó. 173. l.

G. P. Emőd Tamás. Irodört. 52—53. l.

Endrődy Zoltán Sándor. Tüzek közé keverve. (Versek.) Pápa. — Ism. R. Vasárnap. 76—77. l. — Péntes Balduin. Pannonh. Szemle. 305—306. l. — K. M. Nemzeti Ujs. 86. sz.

Endrődi Béla. A boldogtalan ember. (Regény.) — Ism. Zádor János Fáklya. 3. sz. — Lukács Gáspár. Diárium. 108—109. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 16. sz. és Nemzeti Ujs. 81. sz. — P. Lloyd. 81. reggeli sz. — Ujs. 76. sz. — Esti Kurir. 98. sz. — Bp. Hirl. 76. sz. — (b. s.) Népszava. 83. sz. — s. Uj Nemzedék. 79. sz. — Esti Ujs. 81. sz. — (r. r.) Nemzeti Ujs. 76. sz. — (k—ly—k.) P. Napló. 92. sz.

Endrődi Sándor. Bánkúti Ernő. Endrődi Sándor kiadatlan levelei és költeményei. Győr. 80 l. — Ism. (—ó—e.) M. Középiskola. 161—162. l.

Elek Oszkár. A celli búcsú legendája. Irodört. 134—137. l.

Eördegh István. Kozocsa Sándor. Eördegh István. Mitrovics- emlékkönyv. 469—473. l.

Eötvös József. Antal Péter. Eötvös és Madách. Kristóf-Emlékkönyv. 17—20. l.

Balogh, Josef. Eötvös und Montalambert. P. Lloyd. 195., 198., 205. reggeli sz.

- Császár Elemér.* A Karthausi. IK. 1—5. l.
Császár Károly. A százéves Karthauzi. Pásztortűz. 131—132. l.
Mitrovics Gyula. Eötvös emlékezete. Néptanítók Lapja. 113—117. l.
Molnár Alajos levele Urváry Lajoshoz Eötvös Karthauzijának eredetéről. Pásztortűz. 132—136. l.
Honti Irén. A Karthausi forrásai. A Karthausi és a Manon Lescaut. Pécs. 35 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 83. l.
Mesterházy Jenő. A 60 éves Eötvös-szobor. Napk. II. 53—57. l.
Misztli László. Eötvös esztétikai és kritikai szempontjai. Kristóf-Emlékkönyv. 177—190. l.
Erdélyi János. Haraszthy Gyula. Erdélyi János irodalomszemlélete. IK. 235—261.; 338—356. l.
U. az. Erdélyi János regénytervezete. IK. 66—67. l.
Erdélyi József. 1. Kiállítás a Dunán. (Versek.) — Ism. Bóka László. Ország Utja. 125. l. — 2. Örök kenyér. (Költői elbeszélések.) — Ism. Bözödi György. Pásztortűz. 61. l. — Takáts Gyula. Kelet Népe. 57—59. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 6. sz.
Barsi Dénes. Erdélyi Józsefről. M. Élet. 11. sz.
Csehi Ferenc. Erdélyi József az idők küldöttje. Fáklya. II. 10. sz.
Makkai Ernő. Erdélyi József költészetéről. Kristóf-Emlékkönyv. 133—148. l.
Erdős Renée. 1. A Timóthy-ház. (Regény.) 517 l. — Ism. Lukács Gáspár. Kat. Szemle 114—115. l. — 2. Szemünk fénye. (Regény.) — Ism. Ujs. 288. sz.
Éri-Halász Imre. A tetovált nő. Vigjáték 3 fv. Vigszínház, 1939. IV. 8. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 342. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 284. l. — Ebeczi György. Új Idők. I. 647. l.
Esterházy Ferenc gróf. G. P. Esterházy Ferenc gróf. Irod. tört. 107. l.
Eszterhás István. Három nap a pokolban. (Regény.) — Ism. Új Nemzedék. 290. sz. — —j— P. Lloyd 289. reggeli sz. — (p. l.) Ujs. 289. sz.
Falu Tamás. Tiszta víz. (Regény.) 220. l. — Ism. Z. I. Fáklya. 2. sz. — Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 434. l. — (V. S.) Új Élet. 384. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 13. sz. és Nemzeti Ujs. 70. sz. — Marék Antal. Új Idők. 446. l. — Déchy Liane. Vigilia. 222—223. l. — P. Lloyd. 41. reggeli sz. — B. A. M. Nemzet. 41. sz. — (s.) Népszava. 58. sz. — (r.) P. Napló 35. sz.
Faludi György. Révay József. Egy műfordító művészetlen hamisításai. Kat. Szemle. 551—556. l.
Farkas Gyula. Horváth Béla. A nyugat és a könyvégetés. Esti Kurir. 81. sz.
Fáy András. B. A. Fáy András emlékezete. 8 Órai Ujs. 242. sz.
f. g. «A haza mindene.» Magyarország. 285. esti sz.
Zsoldos Jenő. Bibliái képek Fáy András műveiben. Libanon. 7—9. l.
Fáy András a nagy magyar. 8 Órai Ujs. 250. sz.
Fazekas Mihály. Kerékgyártó Imre. A Lúdas Matyi szerzője. Nemzeti Ujság. 6. sz.
Kovács Máté. Fazekas Mihály, a költő, élményvilága. Pap Károly-Emlékkönyv. 170—182. l.
Fazekas Mihály. Élni akarok. (Versek.) Pápa. — Ism. Szamosi József. M. Élet. 3. sz.
Fedics Mihály. Ortutay Gyula. A mesemondó Fedics Mihály. Tükör. 177—181. l.
Fehér János. Márciusi fény. (Versek.) — Ism. Új Nemzedék. 162. sz.
Fejérdi Márton. Waldapfel József. A lengyel király magyar tábori papjának könyve hazája romlásáról. IK. 45—48. l.
Fekete István. Zsellérek. (Regény.) — Ism. Bars Gábor. Népszava. 263. sz. — Új Nemzedék 278. sz. — —s— Nemzeti Ujs. 286. sz. — P. Hirl. 290. sz.
Kenyeres Imre. Fekete Istvánnál. Diárium. 90—93. l.

Fenyő László. Hűség (Versek.) — *Ism. Tükör.* 306. l. — *Hollós Korvin Lajos.* *Korunk.* 365—366. l. — t. t. *P. Lloyd.* 75. reggeli sz. — *Somlyó György.* *Ujs.* 104. sz. — *Fodor József.* *P. Napló.* 76. sz. — *Devecseri Gábor.* *Szép Szó.* 171. l.

Várkonyi Nándor. Fenyő László lírája. *Nyugat* II. 52—55. l.

Fest Sándor. *Melich János* üdvözlő beszéde Fest Sándorhoz. *Akad. Ért.* 239—241. l.

Fiátfalvi György. *Szabó T. Attila.* Adatok Fiátfalvi György életéhez. *IK.* 179—180. l.

Flórián Tibor. Felhők fölött, felhők alatt. (Versek.) — *Ism. Marék Antal.* *Napk.* 79—80. l. — *Nemz. Ujs.* 24. sz. — *Kállay Miklós.* *Képes Krón.* 8. sz. *Csuka Zoltán.* Flórián Tibor. Láthatár. 33—34. l.

Kozocsa Sándor. Flórián Tibor műfordításai. *Kat. Szemle.* 181. l.

Fodor József. Összhang nélkül. (Versek.) — *Ism. Takáts Gyula.* *Napk.* 265—267. l.

Gombos Gyula. Nyílt levél Fodor Józsefhez. *M. Élet* 7. sz.

Fodor László. Születésnap ajándék. Szindarab 3 fv. Vígszínház, 1939. dec. 1. — *Ism. Saád Béla.* *M. Kultúra.* II. 223. l. — *Ruzitska Mária.* *Új Idők.* II. 712. l.

Földi Mihály. 1. Párizsi menyasszony. (Novellák.) 356 l. — *Ism. Laczkó Géza.* *Nyugat.* I. 258—260. l. — *Szenczei László.* *Korunk.* 189. l. — *Kállay Miklós.* *Képes Krón.* 5. sz. — *M. Szemle.* 36. k. 2. sz. IX. l. — *Paku Imre.* *Erd. Helikon.* 369—370. l. — *T. G. Élet* I. 1088. l. — 2. Menekülő. (Regény.) — *Ism. (b. i.) Népszava.* 252. sz. — *K. S. P. Lloyd.* 272. esti sz. — *Esti Kurir.* 268. sz.

Frankenburg Adolf. *Cs. E.* Frankenburg Adolf keresztszülei. *Soproni Szemle.* 80. l.

Machatsék Lucia. Frankenburg Adolf. *Sopron.* 70 l. — *Ism. K. N. Irodört.* 145—146. l. — *rj. Soproni Szemle.* 89—90 l.

Fráter János. Árnyékos oldalon. (Versek.) Pécs. 95 l. — *Ism. Csura Miklós.* *Kat. Szemle.* 498—499. l. — *Mérő Mihály.* *M. Kultúra.* 190. l.

Füst Milán. Egy ember élete. (Naplójegyzetek.) *Szép Szó.* 198—207. l.

Gajári István. *G. P. Gajári István.* *Irodört.* 108. l.

Gál László. Talpig feketében. (Versek.) — *Ism. a. e. Kalangya.* 595—596. l.

Gálos Rezső. [*Szabady Béla.*] Gálos Rezső. Győri női felsőkeres. isk. értesítője. 3—21. l.

Gárdonyi Géza. Az öreg tekintetes. Új kiadás. — *Ism. (v. e.) Népszava.* 105. sz.

Bognár Gyula. Gárdonyi és a népművelés. *M. Lélek.* 316—318. l.

U. az. Gárdonyi Géza gyermekalakjai. *Néptanítók Lapja.* 841—843. l.

Dékány András. Agárd. Új Magyarország. 174. sz.

Kiss Géza. *Hegyaljai.* Apám és Gárdonyi. *M. Lélek.* II. 17. sz.

Gárdonyi Gézának mauzoleumot emelnek az egi várban *Est.* 183. sz.

Szobrot állítottak Gárdonyi Gézának szülőhelyén, Agárdon. *Új Magyarország.* 171. sz.

Gáspár Jenő. *Kállay Miklós.* Gáspár Jenő jubileuma. *Nemzeti Ujs.* 43. sz. — *Mihály László.* *Napk.* 261—262. l. — *Tódor József.* *Erd. Szemle.* 11—12. sz. — *Esti Ujs.* 45. sz.

Gáspár Miklós. Cézár hitvese. (Regény). — *Ism. Új Nemzedék.* 284. sz. — *J. Sz. P. Lloyd.* 236. esti sz. — *Esti Kurir.* 268. sz. — *Ujs.* 250. sz.

Gazdag Erzsé. Üvegcsengő. (Versek.) Pável Ágoston előszavával. *Szombathely* 80 l. — *Ism. Kunszery Gyula.* *M. Protestánsok Lapja.* 14. l. — *S. K. Kat. Szemle.* 434. l. — *Zalai Fodor Gyula.* *Napk.* 367. l. — *Weörös Sándor.* *Nyugat.* I. 192—193. l. — *Nagy Miklós.* *M. Kultúra.* 62. l. — *Szabó Richárd.* *Prot. Szemle.* 335—336. l. — *M. Nemzet.* 24. sz. — *Székely László.* *Vasi Szemle.* 181. l.

Geleji Katona István. *Hegyaljai Kiss Géza.* Geleji Katona István 16 l. *Vasárnap.* VI. 2. sz.

- Gerő Ödön. (e. a.) Gerő Ödön halála. Ujs. 255. sz.
- Gombos Ferenc Albin. G. P. Gombos Ferenc Albin. Irodört. 53—54. l.
- Gömöri Jenő Tamás. Föld és ég között. (Versek.) — Ism. T. M. Pannonh. Szemle. 59. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 335—336. l.
- Grell János. *Gulyás József*. Csokonai ismeretlen követője. IK. 178. l.
- Gridi-Pap Emma. *Unio Mystica*. (Költemény.) — Ism. s. i. Ujs. 290. sz.
- Grünwald Béla. *Kósa János*. Egy polgár centenáriuma. Nyugat. II. 282—285. l. — K. T. M. Nemzet. 274. sz. — *Márai Sándor*. P. Hirl. 277. sz. — [Rmy.] Népszava. 251. sz.
- Gulácsy Irén. Tegnap és régmúlt. (Elbeszélések.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krón. 18. sz. — P. Lloyd. 92. reggeli sz. — (f. j.) P. Hirl. 130. sz. — H. L. Népszava. 87. sz. — II. — Nemzeti Ujs. 115. sz. — (k—ly. k.) P. Napló. 98. sz. — T. Élet. I. 1131. l. — M. Női Szemle. 113. l.
- Benedek Marcell. Beszélgetés Gulácsy Irénnel. Uj Idők. II. 309—310. l.
- Gulyás Pál. Megjelent a Magyar Írók első kötete. Irodört. 106. l.
- Guzmics Izidor. *Barcza Leander*. Guzmics Izidor bakonybéli apát centenáriuma. Pannonh. Szemle. 271—274. l.
- Gyomlay László. Ég és föld elmulnak. (Regény.) 217. l. — Ism. vitéz Ujváry Lajos. Kat. Szemle. 372. l.
- Gyóni Géza. L. B. Japán intervencióval akarják hazahozni Gyóni Géza hamvait Szibériából. Ujs. 143. sz.
- Hevesi Simon. Gyóni Géza és ódája Kiss Józsefhez. Libanon. 17—18. l.
- Gyökössy Endre. Apró jónapok hegedőse. (Versek.) 128 l. — Ism. Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 31. l. — S. K. Kat. Szemle. 52. l. — Az író könyvéről. Koszoru. 111—112. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 6. sz. — M. Szemle. 36. k. 2. sz. IX. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. 127. l. — Falu Tamás. Uj Idők. 219. l. — B. A. M. Nemzet. 76. sz. — (G. J.) Nemz. Ujs. 12. sz.
- Gyöngyösy Sámuel. *Gulyás József*. Gyöngyösy Sámuel versei. IK. 178—179. l.
- Györy Illés István. Örök játék. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. (KKJ.) Korunk. 477. l.
- Gyulai Margit. *Papp Ferenc*. Gyulai Margit. Pap Károly-Emlékkönyv. 349—353. l.
- Gyulai Pál. *Császár Károly*. Gyulai Pál. Pászortűz 549—556. l.
- Kerékgyártó Imre. Gyulai Pál, a költő. Nemzeti Ujs. 18. sz.
- Kozocsa Sándor. A «Nők a tükör előtt» keletkezése és forrásai. Irod.-tört. 26—30. l.
- U. az. Gyulai Pál Emlékszel-e című költeményének két kidolgozása. IK. 294—295. l.
- U. az. Híres írói párbajok. Tükör. 705—707. l.
- U. az. Mentovich Ferenc gúnyverse Gyulai Párról, a kritikusról. Irod.-tört. 105. l.
- Gyulai Pál. Tükör. 791. l.
- Gyürky Ödön. G. P. Gyürky Ödön. Irodört. 54. l.
- Hajnal Gábor. Nem istenekkel, önmagaddal. (Versek.) — Ism. Kardos László. Libanon. 36. l. — Jankovich Ferenc. Nyugat. I. 262. l. — P. Lloyd. 24. reggeli sz. — B. A. M. Nemzet. 76. sz. — (B. F.) P. Napló. 137. sz.
- Haraszti Gyula. *Angyal Dávid*. Haraszti Gyula emlékezete. Bp. Szemle. 255. k. 129—150. l. Önállóan is: M. T. Akadémia emlékbeszédek. 23. k. 6. sz. 24 l.
- Kozocsa Sándor. Haraszti Gyula irodalmi munkássága. Angyal Dávid Haraszti-emlékbeszédében 25—31. l.
- Hari Péter. Bethleni. *Kerékgyártó Imre*. A magyar divat fűzfapoétája. Nemzeti Ujs. 92. sz.
- Harsányi Kálmán. *Rónay György*. Harsányi Kálmán. M. Kultúra. II. 9—10. l. és P. Lloyd. 129. esti sz.

Harsányi Lajos. Holdtölte. (Versek.) 100 l. — Ism. — r-i-c. Győri Szemle. 54—55. l. — Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 424—425. l. — Vájlók Sándor. Új Élet. 140—141. l. — Az író könyvéről. Koszorú. 5. k. 166—167. l. — Kerékgyártó Imre. Élet. 428. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 6. sz. — Rónay György. Vigilia. 220. l. — Péntes Balduin. Pannonh. Szemle. 147. l. — Máriáss Imre. Bp. Hirl. 18. sz. — Mérő Mihály M. Kultúra. I. 216—217. l.

Harsányi Zsolt. 1. Szegény János. (Történelmi regény.) 2. köt. — Ism. Endrey László. Népszava. 228. sz. — Új Nemzedék. 253. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 249. sz. — (—y.) P. Lloyd. 247. reggeli sz. — Lányi Viktor. P. Hirl. 238. sz. — Ujs. 250. sz. — M. Nemzet. 254. sz. — (D. A.) Új Magyar-ság 247. sz. — Benedek Marcell. Új Idők. II. 654—655. l. — 2. A lebegő szív. (Versek.) — Ism. Új Nemzedék. 292. sz. — K. S. P. Lloyd. 288. esti sz. — Ujs. 287. sz. — 3. A grófkisasszony. Vigj. 3. fv. Vég-színház. 1939. II. 25. — Ism. Fáklya. 2. sz. — Rédey Tivadar. Napk. 373—374. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 248. l. — (B. L.) Élet. 480. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 187. l. — Fodor Gyula. Új Idők. 352. l. — 4. Zenélő óra. Vigj. 3. felv. Nemzeti Színház. 1938 dec. 31. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 116—117. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 125. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 59. l. — 5. Magdolna. (Regény.) 3 k. — Ism. Borbély László. M. Protenstánsok Lapja. 62—63. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 167—168. l. — Baráth Ferenc. Vigilia. 78—79. l. — Ünnepek. 1. sz. — Kázmér Ernő. Kalangya. 238—240. l. — Élet. II. 118. l.

Bónyi Adorján. Zsolt. Új Idők 109—110. l.

Várkonyi Nándor. Harsányi Zsolt. Pannonia. 117—131. l.

Hatvany Lajos. Reményik Zsigmond. Hatvany Lajosról. Szép Szó. 16—19. l.

Havas István. Köszöntiek Felvidék! (Versek.) — Ism. Az író könyvéről. Koszorú. 168. l. — P. Lloyd 74. esti sz. — sz. zs. Ujs. 85. sz. — M. I. Bp. Hirl. 76. sz. — (G. J.) Nemzeti Ujs. 81. sz. — Rubinyi Mózes. P. Napló. 81. sz. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 382. l. — Falu Tamás. Új Idők I. 564. l. — Havas István. Koszorú. 5. k. 115—116. l.

Hegedűs Géza. A mámor zendülői. (Regény.) — Ism. Szabó Endre. Erd. Helikon. 297—299. l.

Hegedűs Lóránt. 1. Görgey. (Drámai költemény.) 213 l. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 53—55. l. — Gergely Sándor. Új Hang. 2. sz. — P. Hirl. 28. sz. — K. A. P. Napló. 24. sz. — 2. Viola-város (Regény.) — Ism. Halász Gyula. Nyugat. I. 333—334. l.

Hegedűs Sándor ifj. Egy daxli naplója. — Ism. sz. Ujs. 184. sz. — s. Nemzeti Ujs. 229. sz. — Falu Tamás. Új Idők. II. 502. l.

Máriáss Imre. Író, akit négy világrész hűsz nyelven ismer, s itthon nem ismerik el. Bp. Hirl. 24. sz.

Ifj. Hegedűs Sándor jubileuma. Koszorú. 5. k. 184—186. l. — P. Hirl. 27. sz.

Hegedűs Zoltán. Az örök dokk felett. (Versek.) — Ism. P. Napló 131. sz. **Heltai Jenő.** 1. Az ezerkettedik éjszaka. Keleti mesejáték. 3 fv. Magyar Színház. 1939. IV. 26. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 375. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 414—415. l. — T. Élet. I. 830—832. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 313. l. — Ebeczki György. Új Idők. I. 709—710. l. — Könyv-alakban is. — Ism. Ujság. 104. sz. — Esti Kurir. 104. sz. — Feiks Jenő. Magyar-ország. 58. sz. — 2. A gyilkos is ember. (Novellák.) — Ism. P. Lloyd. 236. esti sz. — (f. j.) P. Hirl. 253. sz. — Ujs. 250. sz.

Hercz György. Idegenből — idegenbe. (Versek.) — Ism. Berkó Sándor. Korunk. 282—283. l.

Herczeg Ferenc. 1. Emlékezései. II. A gótikus ház. 341 l. — Ism. Rubinyi Mózes. Irodört. 140—142. l. — Túrör. 312—313. l. — Színnyei Ferenc. Napk. II. 270—273. l. — Esti Kurir. 154. sz. — Kenessey Péter. Est. 154. sz. — K. S. P. Lloyd. 154. reggeli sz. — Gogolák Lajos. M. Nemzet. 178. sz. — K. M. Nemzeti Ujs. 154. sz. — D. D. Új Magyar-ság. 166. sz. — V. Bp. Szemle. 255. k. 176—177. l. — (—bó.) 8 Órai Ujs. 161. sz. — B. Új Nem-zedék. 166. sz. — Lányi Viktor. P. Hirl. 160. sz. — András Károly. Új

Élet. 318—320. l. — Az író művéről. Koszorú. VI. k. 50. l. — T. G. Élet. II. 618. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 180—182. l. — Fodor Gyula. Új Idők. II. 77—78. l. — Simon Péter. Pannonia 409—410. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 31. sz. — 2. Utolsó tánc. Nemzeti Színház. — Ism. M. Női Szemle. 113. l.

Balla Ignác. Magyar szindarab világsikere. Új Idők. I. 979—980. l. (d. f.) Herczeg Ferenc. Képes Krón. 1. sz.

G. Gy. Herczeg Ferenc. M. Élet 3. sz.

Kiss Géza. Hegyaljai. Az igazi Herczeg Ferenc. Debrecen VIII. 6. sz. (k—i.) Herczeg Ferenc kapta a Vojnich-díjat. P. Napló. 225. sz.

Lányi Viktor. Készül Herczeg Ferenc új drámája Zrínyi Ilonáról. P. Hirlap. 212. sz.

R. Nagy András. Bizánc. Erd. Helikon. 288—289. l.

Tanár. Vojnich-díj... ötödször. Napk. II. 365—367. l.

Tombor Tibor. Látogatás a felgyógyult Herczeg Ferencnél. P. Hirl. 292. sz.

Heszke Béla. Brüsszeli délután. (Írások.) Brassó. — Ism. Marék Antal. M. Minerva. 64. l.

Hevesi András. Irén. (Regény.) — Ism. Makay Gusztáv. Napk. II. 170—172. l. — Bóka László. Ország Útja. 62—63. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 28—29. l. — Fejtő Ferenc. Korunk. 469—471. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 3. sz. és Nemz. Ujs. 12. sz. — Rónay György. Vigilia. 153—154. l. — Pálmai Kálmán. Prot. Szemle. 276—277. l. — (g. l.) M. Nemzet. 1. sz.

Hevesi Sándor. A bűvészinas. Vigj. Belvárosi Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 84—85. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 54. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 60. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 28. l. — *G. P.* Hevesi Sándor. Irodort. 207—210. l. — *Janovics Jenő.* Pásztortűz. 447—449. l. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 206. sz. — *K. M.* Élet. II. 602. l. — *Kovács László.* Erd. Helikon. 657—658. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. II. 332—333. l. — *Schöpplin Aladár.* Nyugat. II. 223—224. l. — *Karl. Sebestyén.* P. Lloyd. 206. reggeli sz. — P. Lloyd. 205. esti sz. — Esti. 206. sz. — Tükör. 10. sz. — Esti Kurir. 206. sz. — Népszava. 183. sz. — Ujs. 206. sz.

Holló Ernő. Férfiének. (Versek.) 63 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 496. l. — Kunszery Gyula. M. Prot. Lapja. 46. l. — Jankovich Ferenc. Nyugat. I. 262. l. — Fodor József. KeletNépe. 196. l. — Ünnepe. 6. sz. — P. Lloyd. 35. reggeli sz. — Péntes Balduin. Pannonh. Szemle. 148—149. l. — B. Á. M. Nemzet. 76. sz. — (F—J.) P. Napló. 104. sz. — K. E. Élet. II. 673. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 318. l. — Szamosi József. M. Élet. 3. sz. — Hegyi Endre. Pásztortűz. 257. l. — Czinczár Miklós. Erd. Szemle. 3. sz.

Hollós Korvin Lajos. Elhal a dal. (Versek.) — Ism. Baráth Ferenc. Nyugat. I. 193. l. — P. Lloyd. 47. reggeli sz.

Sándor Pál. Hollós Korvin Lajos. Korunk. 333—338. l.

Hontvári Szabó Lajos. Lélekindák. (Versek.) — Ism. —ys— M. Prot. Lapja. 112. l.

Horváth Béla. Szabadító angyal. (Versek.) — Ism. Bóka László. Ország Útja. 378. l. — Rónay György. Vigilia. 220—221. l. — t. t. P. Lloyd. 110. reggeli sz. — (g. l.) M. Nemzet. 59. sz. — Ignótus Pál. Esti Kurir. 53. sz. — (m. i.) Bp. Hirl. 65. sz. — —a—i. Népszava. 64. sz. — K. M. Nemzeti Ujs. 86. sz. — R. M. A. P. Napló. 92. sz. — Hubik István. Új Élet. 356. l.

Bálint Imre. Horváth Bélához. Esti Kurir. 157. sz.

Horváth Imre. Adj kertem több virágot. (Versek.) — Ism. (G. G.) Korunk. 1008. l.

Horváth István. Kórház. (Regény.) — Ism. Surbán Zoltán. M. Nemzet. 53. sz. — (—m—) P. Napló. 53. sz.

Horváth Jenő. Most szedtem a fáról. (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. Czinczár Miklós. Erd. Szemle. 6—7. sz.

Horváth Lázár. *P. Horváth László.* P. Horváth Lázár élete és munkássága. 48 l. — Ism. H. M. Irodort. 41—42. l.

Hunyady István. Két óraütés közt. (Versek.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 76. sz.

Hunyady Sándor. 1. Jancsi és Juliska. (Regény.) — Ism. Szabó Endre. Pásztortűz. 440—441. l. — 2. Havasi napsütés. Színjáték 3. fv. Vigszínház, 1939 jan. 21. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 174—175. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 117. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 126—127. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 92. l. — Illés Endre. Új Idők. 204—205. l. — Nyomtatásban: Színházi Magazin. 12. sz. — 3. Jancsi és Juliska. (Regény.) — Ism. Majthényi György. Napk. II. 284. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 115—116. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 26. sz. és Nemzeti Újs. 143. sz. — P. Lloyd. 148. reggeli sz. — 4. Kártyázó asszonyok. Színj. 3. fv. Vigszínház, 1939 nov. 8. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. II. 425. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 299. l. — Saád Béla. M. Kultúra. II. 206. l. — Ebeczki György. Új Idők. II. 635. l. — 5. Kártyabotrány asszonyok között. (Regény.) — Ism. Féja Géza. Magyarország. 218. sz. — Szabó István. M. Nemzet. 273. sz. — 6. Nemes fém. (Regény.) — Ism. F. I. Napk. 165. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 31—32. l. — Élet. 103. l. — Bóka László. Ország Utja. 189. l. — b. gy. Népszava. 4. sz. — 7. A tigriscsikos kutya. (Elbeszélések.) 158 l. — Ism. Orley István. Napk. 73—75. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 224—225. l. — Pogány Ö. Gábor. Kelet Népe. 193—194. l.

Vágó Márta. Hunyady filmen. Szép Szó. 157—158. l. — R. M. A. P. Napló. 44. sz.

Huszár Gál. Hegyaljai Kiss Géza. Huszár Gál. Vasárnap. II. 12. sz.

Huszár Sándor. Isten tilinkója. (Versek.) Zombor. — Ism. Arató Endre. Kalangya. 596—597. l.

Ignác Rózsa. Ezer hold pipacs. Vigj. Vigszínház. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 375—376. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 308—309. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 269—270. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 283—284. l. — Illés Endre. Új Idők. I. 521—522. l. — M. Női Szemle. 115. l.

Horváth Béla. A lecsapolt mocsár. Szép Szó. 79—80. l.

Illyés Gyula. 1. Külön világban. (Versek.) — Ism. Vass László. Új Élet. 323—324. l. — 2. Magyarok. (Naplójegyzetek.) 469 l. — Ism. Bóka László. Ország Utja. 59—60. l. — Farkas Geiza. Láthatár. 276—279. l. — Czuczor László. Új Élet. 67—69. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 88—91. l. — Ortutay Gyula. Nyugat. I. 1—7. l. — Takáts Gyula. Kelet Népe. 192—193. l. — Nagypál István. Századunk. 76—77. l. — Nagy Lajos. U. o. 77—81. l. — (g.l.) M. Nemzet. 24. sz. — (—k.) Esti Ujs. 6. sz. — Szabó István. Erd. Helikon. 583—586. l. — Viza Zsigmond. Pásztortűz. 384—387. l. — Kárász József. M. Élet. 8. sz.

Féja Géza. Illyés Gyula. Kelet Népe. 128—131. l. — *Keresztury Dezső.* Napk. 309—316. l. — *Kolozsvári Grandpierre Emil.* Prot. Szemle. 416—420. l. és P. Lloyd. 149. reggeli sz. — *Kozocsa Sándor.* Diárium. 6—8. l.

Istvánffy Miklós. Bóka Károly. Istvánffy Miklós 47 l. — Ism. L. J. Irodört. 191. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.